KÖRÖS
TANULMÁNYOK

Tessedik Sámuel Főiskola
Gazdasági Főiskolai Kar
Békéscsaba
2004.

Szerkesztő
MICHELLER MAGDOLNA

Lektor
SZAKÁCS ATTILA

Technikai szerkesztő
KOSSA ANIKÓ

Borítóterv
LONOVICS LÁSZLÓ

Kiadja
Tessedik Sámuel Főiskola
Gazdasági Főiskolai Kar, Békéscsaba 2004.

Felelős kiadó
Barta Árpád kari főigazgató

Készült
300 példányban a Gyomai Kner Nyomda Rt.
nyomdájában

ISSN 1589-908-X

TARTALOMJEGYZÉK - TABLE OF CONTENTS

Előszó – Foreword **5**

Barta Árpád **6**
Történetek a pénz funkcióihoz
Stories about the Functions of Money

Gurzó Imre **13**
Izrael állam természet- és gazdaságföldrajzi vázlata
An Outline of Physical and Economic Geography of the State of Israel

Rückné Kádár Judit **24**
A kóser konyha - Kosher Cuisine

Dányi László **29**
A Békés megyei zsidóság deportálása
The Deportation of the Jews of Békés County

Papp Sándor **40**
Oktatásfinanszírozás a bolognai-folyamat tükrében
The Financing of Education as Reflected by the Bologna Process

Pappné Princzinger Valéria **48**
Áramlástani megfigyelések
Observations on Capital Flow

Patay Zoltán **54**
Beszállítói cégtartalékok felfedésének időszerűsége
The Topicality of Disclosing Corporate Reserves

Nagy Rózsa **63**
Bérkülönbségek okai és következményei a munkaerőpiacon
The Effects of Wage Differences on the Labour Market

Szigeti Cecília **68**
Környezeti adóbevételek az EU 15 és a V4 tagállamokban
Environmental Tax Proceeds in the EU 15 and the V4 Member States

Molnár István **81**
Néhány határérték a Cesaro-Stolz tétel segítségével
Some Limit Values with the Help of the Cesaro – Stolz Theorem

Simon Imre **87**
A magyar malomipar a rendszerváltás után
The Milling Industry after the Change of Regime

Lakatos Vilmos **96**
Jász-Nagykun-Szolnok megyei egyéni gazdaságok jellemzői a 2003-ban
The Characteristic Features of Individual Farms
of Jász – Nagykun – Szolnok County in 2003

Lévai Zoltán **106**
Humánus létszámleépítés - Compassionate Workforce Reduction

Lindner Sándor – Dihen Lajosné
111
Személyügyi controlling a mutatószámok tükrében
Personnel Controlling as Reflected by Index Numbers

Molnár György **135**
Fenntartható regionális felnőttképzési hálózat
székelyföldi létrehozásának lehetősége
The Possibility of Setting Up A Network of Sustainable Regional Adult
Education in the Székely Region of Eastern Transylvania

Szenográdi Péter **142**
A Békéscsabán élő erdélyiek áttelepülés utáni mobilitása
The Mobility of the Transylvanians Living
in Békéscsaba after their Resettlement

Fodor Mónika **151**
A média hatása a békéscsabai 14-18 éves korosztályra
The Influence of the Media on the 14 – 18 Year –Old Age - Group

Borzán Anita – Szabóné Bohus Márta **160**
A TSF Gazdasági Főiskolai Kar beiskolázási térségének demográfiai
jellemzői és tendenciái
The Demographic Features and Tendencies of the Area of Enrolment
of the College Faculty of Economics of Sámuel Tessedik College

Joseph James Miano **183**
Bejutás az egyetemre – amerikai módon
Admission to University in America

Szilágyi András **189**
A kanti filozófia esztétika szemlélete
Kant's Philosophical Views on Aesthetics

ELŐSZÓ

A TSF Gazdasági Főiskolai Kara Békéscsabán önálló karként 2001 szeptemberétől működik. Jogelőd intézményében indult, idén 10 éves a pénzügy szakos képzés. E szak mellett gazdálkodás és személyügyi szervező szakon, valamint posztszekunder keretben intézményi kommunikátor speciális képzést is folytatunk. Hallgatóink többsége (nappali és levelező tagozaton összesen több mint háromezer fő) a Dél-alföldről jön hozzánk.

A kar szakmai, tudományos programja a térség sajátos vonásait tekinti elemzése tárgyának. E kutatáshoz jól illeszkednek a kar címzetes oktatói, külső szakértői is. A jelenlegi kötet 20 tanulmányt tartalmaz a beiskolázási tendenciáktól az amerikai egyetemi sajátosságokig, valamint az oktatásfinanszírozástól a magyar malomipar helyzetéig. A tanulmányok egy-egy korábbi kutatómunka összegzései, szerkesztett változatai.

A kötetben négy tanulmány a holocaust 60. évfordulója tiszteletére szervezett szakmai konferencia anyagából került ki. A kar tudományos programjához szervesen illeszkedő zsidó vonatkozások egy-egy vetületét adják.

A kötetet oktatási segédanyagnak és kutatási háttéranyagnak egyaránt hasznosíthatónak véljük.

Békéscsaba, 2004. október 11.

a szerkesztő

BARTA ÁRPÁD

Történetek a pénz funkcióihoz

Ez a dolgozat nem tudományos értekezés, hanem ismeretterjesztés, egy holocaust emlékülésen elmondott „célirányos” előadás - írásban rögzített változata. A „célirány” pedig a tolerancia, a másság elfogadása, tudomásul vétele, mások megismerésén keresztül. A dolgozat egy „tanmese”, melynek formális célja a pénz funkcióinak bemutatása, eszköze pedig a Biblia és Thomas Mann két műve.

1. Értékmérő és a forgalmi eszköz funkció

„És menének arra Midiánita kereskedő férfiak, és kivonák és felhozák Józsefet a kútból és eladák Józsefet az Ismáelitáknak húsz ezüstpénzen.”

(Mózes I. Könyve 37/28)

A rövid idézetből legalább két dolog kiderült:

- a feleknek sikerült megegyezniük a „termék” árában, az eladó és a vevő értékítélete találkozott, a forgalom lebonyolódott.
- ellenértékként pénzt használtak, méghozzá értékmegjelölés nélkül, azaz mind két fél jól ismerte annak értékét.

De valóban értéken történt- e a csere?

„A napkeleti hagyomány habozás nélkül kijelenti, hogy az e világon egyáltalában fellelhető szépség fele ennek az ifjúnak jutott osztályrészül, másik fele pedig az emberiség többi részében volt szétosztva. Egy nagy tekintélyű perzsa dalnok még ezt a becslést is lefőzi a maga excentrikus képével, amely szerint a világ minden szépsége egy hat lat súlyú pénzdarabba van összeolvasztva, s ebből, így

álmodozik a költő, öt lat jut őrá, a tökéletesre, a hasonlíthatatlanra”.

(Thomas Mann: József és testvérei 47- 48.)

A válaszunk a kérdésre tehát: nem! Egy kiváló „árut” adtak el, rossz csomagolásban.

Hogy mennyire kiváló volt az áru, azt az is bizonyítja, hogy József a határidős ügyletek egyik első megvalósítója: jóslata alapján 6 év bőség, az az árakban bessz (csökkenés) lesz, majd 6 év rossz termés következik, azaz az árak emelkednek (hossz). József azonban nem csak jósolt, de tett is, így megvalósított, működtetett egy sajátos, egyiptomi határidős árutőzsdét.

2. Kincsképzés eszköze

Évszázadokon keresztül az arany a vagyon, a gazdaság és a hatalom jelképe volt, mely az „aranyborjúban” testesült meg. Az aranyborjú és a tízparancsolat megszületése egybe kapcsolódik.

„És monda nékik Áron: Szedjétek le az aranyfüggőket, a melyek feleségeitek, fiaitok és leányaitok fülein vannak, és hozzátok én hozzám.”

(Mózes II. Könyve 32. rész 2.)

„És elvevék kezökből és alakítá azt vésővel; így csinála abból öntött borjút. És szóltak: Ezek a te isteneid Izráel,”

(Mózes II. Könyve 32. rész 4.)

„És mikor közeledett volna a táborhoz, látá a borjút és a tánczolást, és felgerjede Mózesnek haragja és elveté kezéből a táblákat, és összetöré azokat a hegy alatt.”

(Mózes II. Könyve 32. rész 19.)

„Azután fogá a borjút, a melyet csináltak vala, tűzben megégeté,…”

(Mózes II. Könyve 32. rész 20.)

Thomas Mann így írja le a borjút:

Nem borjú volt, hanem bika, a világ népeinek igazi, ordenáré termékenységi jelképe. Csak azért mondjuk borjúnak, mert mérsékelt nagyságú volt, sőt inkább kicsi, amellett torz formába öntve, nevetséges, korcs alakzat, ámde bikának annál jobban fölismerhető."

(Thomas Mann: A törvény 423. o.)

A borjú és a táblák megsemmisülését Thomas Mann, másként meséli:

„A mester egyenesen odafurakodott a borjúhoz, a bűn magjához, forrásához, szüleményéhez. Magasra emelte a törvénytáblát, és izmos karjával lesújtott a nevetséges állatra, hogy az térdre rogyott; újra meg újra lesújtott reá, olyan dühvel, hogy a tábla is darabokra tört, de a csinálmány is csakhamar formátlan tömeggé lapult; azután a második táblát is a magasba lendítette, és azzal végképp porrá zúzta a fertelmet, s mivel a második tábla ezt épségben kibírta, odavágta a kőtalapzathoz, hogy az is darabokra hullott széjjel."

(Thomas Mann: A törvény 424. o.)

Tehát a táblákkal zúzza össze a borjút, de a sértetlen példányt is összetöri, mintha szándékosan semmisítené meg azt! Lapozzunk vissza a könyvbe, addig amikor is Mózes elkészült a táblákkal!

„Az ifjú őszintén megcsodálta mestere művét, és megvigasztalta néhány sikerületlen írásjel miatt, amely Mózes minden igyekezete és buzgalma ellenére behasadozott, és felismerhetetlenné vált. De Jósua váltig bizonygatta, hogy az összbenyomást ez sem csorbítja."

(Thomas Mann: A törvény 421. o.)

A táblák készek, de nem tökéletesek. Itt a lehetőség az újra alkotásra: *„A végén nem is olyan nagy baj, hogy az első táblákat összetörtem dühömben: volt rajtuk néhány sikertelen betű. Megvallom, titokban gondoltam is erre, amikor szétzúztam őket."* (Thomas Mann: A törvény 430. o.)

Thomas Mann itt eltér a bibliától, hogy egy emberibb Mózest állítson elénk.

3. Fizetési eszköz

A fizetési eszköz funkcióban az áru és a pénz mozgása szétválik, erre klasszikus példa a munkabér és a hitel
A **munkabérre** legyen példa József apjának Jákobnak három munkaszerződése Lábánnal.

„Megszereti vala ezért Jákob Rákhelt és mondta: Szolgállak téged hét esztendeig Rákhelért a Te kissebbik lányodért.” .”

(Mózes I. Könyve 29. rész 18.)

Hét évi munka bére tehát egy feleség! Jákob azonban nem Rákhelt kapja meg, hanem Leát, a nővért. De nincs probléma:

„Töltsd ki ennek hetét, azután amazt is néked adjuk a szolgálatért, melylyel majd szolgálsz nálam még más hét esztendeig.”

(Mózes I. Könyve 29. rész 27.)

Az újabb hét esztendő lejárta után Jákob egy ideig „csak” magának és családjának teljes ellátásáért dolgozik. De Lábán rendezni kívánja a helyzetet.

„És monda: Szabj bért magadnak és én megadom” .”

(Mózes I. Könyve 29. rész 28.)

„Ne adj nékem semmit; juhaidat ismét legeltetem és őrizem, ha nekem ezt a dolgot megteszed:”.”

(Mózes I. Könyve 29. rész 31.)

„Nyájaidat ma mind végigjárom, minden pettyegetett és tarka bárányt kiszaggatok közülök és minden fekete bárányt a juhok közül s a tarkát és a pettyegetettet a kecskét közül, s legyen ez az én bérem.” .”

(Mózes I. Könyve 29. rész 32.)

„S a mikor majd bérem iránt majd eljövendesz, mi előtted lesz becsületességemről ez felel: a mi nem pettyegetett vagy tarka a kecskék, s nem fekete a juhok közt, az mind lopott jószág nálam.” .”

(Mózes I. Könyve 29. rész 33.)

„És a juhok a vesszők előtt foganának és ellenek vala csíkos lábúakat és pettyegetteteket és tarkákat.”

(Mózes I. Könyve 30. rész 39.)

Thomas Mann ezt a szerződést így értelmezi:

„Egyszóval Jákob a kétszínű juhokat és kecskéket kívánta, a fekete-fehér pettyeseket – nem a már meglévőket, jól értsük meg! -, hanem ami tarkát a jövőben ellenek majd Lábán nyájai,

De mindketten pontosan tudták, miközben tárgyaltak, hogy a tarkák tüzesebbek és termékenyebbek a fehéreknél, és Lábán borzalommal és nagyrabecsüléssel ki is jelentette ezt,

Járjuk meg hát nyájaidat, és válogassuk ki a szeplős és tarka juhokat és a feketéket is, és szakasszuk el a fehérektől, hogy egyik se tudjon a másikról. Ami ezután kétszínű lesz, az legyen az én jutalmam. Meg vagy így elégedve?

Lábán ránézett, és hunyorgott.

- Háromnapi járóra! – kiáltott föl egyszerre. Háromnapi járóföld legyen a fehérek és a feketék és tarkák közt, s külön tenyésztés és gazdálkodás legyen közöttük, úgyhogy egyike se tudjon a másikról, így kívánom!”

...

Így történt tehát: három nyáj legelészett – a fehér, amelyet Jákób őrzött, a tarka és a fekete, amelynek Lábán fiai voltak pásztorai, és Jákób külön tulajdona, melyet évek folyamán szerzett csereberével, s bojtárai és szolgái őriztek, és amelyhez mindig hozzácsapták, ami tarkát ellettek a pettyesek és a megbabonázott fehérek. És a férfiú ezen a módon olyannyira dús lett, hogy az egész vidéken elterjedt

híre és becsülete, mennyi juhot, szolgát és szolgálót, tevét és szamarat nevezhet magáénak.”

(Thomas Mann: József és testvérei 279. o.)

A dolog lényege, - volt a történelemnek legalább egy olyan munkavállalója, aki jobban járt mint munkaadója.

A kölcsön tőke használati díja a **kamat**, aminek fizetése számunkra természetes. A Bilia „ajánlás” megkülönbözteti az ügyleteket az „én népem” és a mások között, míg az utóbbiaknál természetesnek veszi a kamat „fizetését”, addig az előbbieknél dicséretesnek a „nem fizetést”:

„Ha pénzt adsz kölcsön az én népemnek, a szegénynek aki veled van: ne légy hozzá olyan, mint a hitelező; ne vessetek reá uzsorát.”

(Mózes II. Könyve 22. rész 25.)

„Uzsorára nem ád kamatot nem vesz,…..” .

(Ezékiel Könyve 18. 8.)

„A szegényre nem veti rá kezét, uzsorát és kamatot nem vesz, törvényeim szerint cselekszik, parancsolataimban jár: az ilyen ne halljon meg atyja vétkéért, hanem élvén éljen.” .

(Ezékiel Könyve 18. 17.)

Érdekessége e dolognak, hogy a Korán átveszi ezt a tanítást, s megtiltja a kamat szedését az „igazhitűek” között.

4. Világpénz

Az arany mint pénz átlépi az országok határait, ajándékként, adóként, bevételként mozog, mint a példa szerinti Sába királynő Salamonnak adott ajándéka, a viszont-ajándék, illetve annak forrása.

„És ada a királynak száz és húsz tálentom aranyat, és igen sok fűszerszámot és drágakövet” .

(Ezékiel Könyve 18. 10.)

„Vala pedig mértéke az aranynak, amely kezéhez jő vala Salamonnak minden esztendőben hatszáz és hatvanhat tálentom arany,” .

(Ezékiel Könyve 18. 14.)

„Azonkívül a mi jő vala az árus emberektől és a fűszerszámokkal kereskedő kalmároktól, és mind az Arábiabeli királyoktól, és annak a földnek tiszttartóitól.” .

(Ezékiel Könyve 18. 15.)

„És csináltata Salamon király kétszáz paizst tiszta vert aranyból; mindenik paizsra hatszáz aranyat adott.”

(Királyok I. Könyve 10. rész 16.)

S ezzel a mese befejeződött, a mesélő rábízza az olvasóra, hogy miért a pénzről szólt.

Felhasznált irodalom:

- Szent Biblia: Károli Gáspár fordításában
- Thomas Mann: József és testvérei; Európa Könyvkiadó Bp. 1975
- Thomas Mann: A törvény; Európa Könyvkiadó Bp. 1962.

GURZÓ IMRE

Izrael állam természet- és gazdaságföldrajzi vázlata

A Földközi-tenger keleti partvidéke már évezredek óta népek, kultúrák találkozásának, konfliktusának és együttélésének színtere. Túlzás nélkül állítható, hogy a mai Izrael földrajzi, gazdasági, politikai értelemben a Közel-Kelet egyik legfontosabb állama. Annak a Közel-Keletnek, amelynek világgazdasági, világpolitikai jelentősége elvitathatatlan: elég itt csak a palesztin-zsidó konfliktusra, vagy a térségben található gazdag kőolajkészletekre utalni. E fontosság okán mindenképpen érdekes lehet a térség eme kulcsországának vázlatos, természeti és gazdaságföldrajzi szempontú bemutatása. Az alábbiakban erre vállalkozik ez a tanulmány – korántsem a teljesség igényével.

1. Izrael fekvése, határai

A zsidók állama elhelyezkedését tekintve Elő-Ázsiában található, a Földközi-tenger keleti medencéjének partján. Az ország kiterjedése észak-déli irányban nagyjából 400-420 km, keletről nyugat felé pedig mintegy 20-120 km. Izrael állam területe 20.770 km^2. Ezen kívül jelenleg izraeli megszállás alatt van még három, nem Izraelhez tartozó terület: Ciszjordánia, a Golán-fennsík és a Gázai övezet. Tehát bizonyos (pl. katonai-biztonsági, gazdasági, közlekedési stb.) vonatkozásban zsidó fennhatóság alá tartozik még majdnem 6 ezer km2 terület. Az országnak négy szomszédja van: Egyiptom, Jordánia, Libanon és Szíria. Földrajzi fekvés tekintetében Izrael jelentős előnye, hogy összekötő kapcsot teremt Európa és a Közel-Kelet gazdag olajállamai valamint az indiai szubkontinens és Afrika keleti részei felé.

2. Az ország domborzata, ásványkincsekkel való ellátottsága

A Szentföld Izrael fennhatóság alá eső része természetföldrajzilag négy részre tagolható, mégpedig:

- a tengerparti síkságra,
- az úgynevezett nyugati hegyvidékre,
- a Jordán árokra, továbbá
- délen a Negev sivatagra.

A ***tengerparti síkság*** az ország földközi-tengeri partvidékén a libanoni határtól a Sínai sivatagig húzódik. Ez egy kb. 270 km hosszú lapos terület, melynek szélessége az ország belseje felé változó (15–40 km közötti). A síkság felszínét fiatal tengeri üledékek, és futóhomok borítja. A terület viszonylagosan termékeny földjeivel nagyon fontos térsége az országnak, hiszen itt jelentős mezőgazdasági termelés koncentrálódik. Ezen túlmenően számos ipari üzem is erre a területre települt. Továbbá a síkság turisztikailag is fontos térsége Izraelnek, hiszen a tenger hőmérséklete télen is csak 16-17 Celsius fokig hűl le, míg nyáron elérheti akár a 27-28 Celsius fokot is (fürdőhelyek). A tengerparti síkság nemcsak gazdaságilag, hanem településföldrajzi szempontból is jelentős terület, mert számos kisebb-nagyobb település itt helyezkedik el (pl. Akko, Netanja, Hadera, Kefar Sava, Herzliya, Tel-Aviv).

A tengerparti síkságból kiemelkedő ***nyugati hegyvidék*** anyagát tekintve nagyrészt mészkőből és dolomitból áll. A felszín néhol egészen magasra emelkedik, a hegység néhány csúcsának magassága eléri az 1100-1200 métert is. Maga a hegység több részből áll, északról délre: Galileai-hegyvidék, Szamáriai-hegyvidék, Júdeai-hegyvidék. Ez utóbbiak között húzódik a Jezréel-síkság, amely szintén az ország fontos agrárterülete.

A következő szerkezeti darab a ***Jordán-árok***. Ebben folyik a térség egyetlen számottevő folyója a Jordán-folyó, amely „mellesleg” összeköti a Genezáreti-tavat és a Holt-

tengert. A terület számottevő földrajzi érdekessége, hogy ez a világ legmélyebb szárazföldi területe. A sós vizű Holt-tenger legmélyebb felszíni pontján a víztükör felszíne -396 méteren található, míg a tengerfenék már -829 méteren van. A Jordán-árok egy hatalmas geomorfológiai törésvonal-rendszer, az úgynevezett szíriai-afrikai árokrendszer része, amely fiatal üledékekből áll. Ez az árokrendszer a fenti területről kiindulva folytatódik a Vörös-tenger árkában, majd a kelet-afrikai árokrendszerben le egészen az afrikai kontinens déli részéig. A Jordán-folyó a közel-keleti térség legbővebb vizű folyója, amely három forrásból ered és vizét több kisebb mellékfolyó is gazdagítja. A Jordán fontosságát a vízmennyisége adja. Ivó-, ipari és öntözővízként való felhasználásának jelentősége kiemelkedően nagy nemcsak Izrael, de tágabb értelemben a Szentföld egésze szempontjából.

Az ország területileg legnagyobb része a déli ***Negev-sivatag***, mely a Földközi-tengert is érinti és keskenyedve nyúlik észak-déli irányban le egészen a Vörös tengerig. Földtani felépítésében nagyrészt a földtörténeti középkorból származó üledékek játszanak szerepet, felszíne pedig löszös homok, homok. A „sivatag” egyáltalán nem sivár, északi része kap évente kb. 200 mm csapadékot, melyhez öntözést párosítva viszonylag nagy területet lehet mezőgazdaságilag hasznosítani. A sivatag déli részén viszont a természeti körülmények meglehetősen zordak. Az évi csapadékmennyiség itt már alig 50-100 mm, az is nagyon bizonytalan és nyáron a hőmérséklet nemritkán eléri a 45-50 Celsius fokot is).

Izrael ***bányakincsekben kimondottan szegény ország***. Felhasználható nyersanyagok tekintetében csak a Holt-tengerből kinyert sókőzetek, a Holt-tenger partjainál fejtett szurok és bitumen valamint a Negev sivatagban található kevés rézérc, kaolin, foszfát és vasérc jöhet számításba. Az ország területén energiahordozó alig van, csak a kevés szén, hasadó anyag (urán) és a napenergia hasznosítása említhető.

3. Éghajlat

A természeti erőforrások lényeges összetevője az éghajlat, hiszen ez - egyebek mellett - nagymértékben meghatározza egyrészt az emberi letelepedés lehetőségeit, másrészt az agrártermelés fontos segítő avagy gátló komponense. Izrael éghajlati szempontból a ***mediterrán és a sivatagi éghajlat átmeneti zónájában*** fekszik. Az ország területének északi harmada a mediterrán klímazónában található. Erre a klímatípusra jellemző a száraz forró nyár és az enyhe csapadékos tél. Izrael mediterrán éghajlatú területein a csapadék évi összege még eléri az 500-800 mm-t. A mediterrán klíma keletre és délre haladva fokozatosan megy át előbb az alacsony földrajzi szélességek sztyeppi éghajlatba, majd a forró égövi sivatagi éghajlat típusába. Az itteni sztyeppi éghajlat – csakúgy mint a mediterrán - szintén forró száraz nyarú és enyhe, de gyengén csapadékos telű (200-400 mm). A sivatagi éghajlat esetében az átlaghőmérséklet kicsit még magasabb, a csapadék pedig már 200 mm alatti. Az évi átlaghőmérséklet az izraeli területek nagyobb részén 13-18 Celsius fok közötti. Dél felé haladva a hőmérsékleti átlag fokozatosan nő, a magasabb hegyvidékek, pedig „hűvösebbek”. Itt az átlaghőmérséklet kicsivel 13 Celsius fok alatti. Az éghajlat kétségtelen gazdaságföldrajzi előnye a magas hőösszeg és a napfénygazdagság, amely lehetővé teszi fény-és hőigényes kultúrák (rizs, dohány, földimogyoró, gyapot, zöldségek, citrusfélék, szőlő, datolya stb.) termesztését, viszont nagyon komoly korlátozó tényező a magas párolgás és a krónikus vízhiány. Ez arra kényszeríti az agrárium szereplőit, hogy pótlólagos beruházásokkal jelentős öntözést valósítsanak meg, ezzel tompítva-eliminálva a csapadékhiány káros hatását.

4. Növényzet, állatvilág

Izrael területe évezredek óta lakott, s így jelentősen ***antropomorfizált vidék***. Ebből következőleg természetes állapotban megmaradt növénytakaró itt már alig van. A mediterrán övezet „természetes” növényzete foltokban tölgyerdőkből, örökzöld hosszú levelű cserjékből, fűfélékből, oleander és mirtuszbokrokból áll. Az eredeti mediterrán erdőket még az ókorban kiirtották, ezek helyén ma bozótos, törpecserjés, macchia bozótos tájak vannak. Az ország jelentős erőfeszítéseket tett és tesz az erdők területének növeléséért s ezáltal az ökológiai állapot javításáért. Ez főleg a hegyvidéki északi területeken jellemző. Azokban a térségekben, ahol a csapadék 200-400 mm, az eredeti növényzet főleg bokor, törpecserje illetve különböző ürömfajok. A sivatagi zónában a növényzet alacsony, vastag, viaszos vagy tüskés levelű bokrokból áll, a kő- és homok sivatagokban pedig rendkívül gyér a vegetáció, itt csak az oázisokban van számottevő növényi élet.

5. Népesség, társadalmi erőforrások

Izrael a népesség tekintetében különleges állam abban az értelemben, hogy mondhatni róla, hogy ***„a bevándorlók hazája”.*** Amikor mintegy 2 ezer év után 1948-ban létrejött a modern Izrael, akkor az ország lakossága még csak mintegy 878 ezer fő volt. Ez a lakosságszám kisebb részben a természetes szaporodásnak, döntően pedig a zsidók világméretű bevándorlásának köszönhetően dinamikusan emelkedett. Így a népességszám 1958-ban 2,03 millió, 1979-ben 3,78 millió, 1987-ben 4,38 millió, 2002-ben pedig 6,5 millió fő volt. A népesség összetétele: kb. 88 % zsidó, a 12 százaléknyi nem zsidókat főleg arabok, kisebb részben egyéb népcsoportok (pl. drúzok) alkotják. Az Izraelben élő zsidók többsége már itt született, a nem Izraelben születettek aránya durván egyharmados. A bevándorlás zömében az európai országokból történt. Az európai bevándorlók közül különösen sokan jöttek az egykori Szovjetunió területéről, a nem európai bevándorlók Afrikából, Ázsiából valamint Amerikából érkeztek. A zsidóság maga két nagy csoportra oszlik. Az ***askenázi zsidók*** ősei főleg Közép- és Kelet-Európából jöttek,

saját hagyományaik vannak (mi is láthatjuk ezeket a gazdag hagyományokat a magyarországi zsidóság kultúrájában) és jiddisül beszéltek. A ***szefárd zsidók*** a Spanyolországból és Portugáliából bevándoroltak leszármazottai.
A különböző közegből Izraelbe érkezett zsidóság nagy ***kohéziós ereje a közös héber nyelv***, az iskolarendszer és a honvédelem, a katonai szolgálat. Napjainkra elmondható, hogy az izraeli társadalom ***sikeresen integrálta a bevándorlókat***, nemcsak az őslakosok, az itt születettek, de a bevándoroltak is nagyon szeretik hazájukat és készek tenni érte.

A népesség életkori megoszlása nagyon kedvező. A ***fiatalok aránya a népességen belül magas*** és viszonylag alacsony 10 % alatti az idős korosztályoké. A munkaerő minősége tekintetében az ország nagyon jól áll, különösen kiemelkedik a környezetéből. Bár mint minden társadalom, a zsidó társadalom is nagyon színes, tagolt, mégis hatalmas társadalmi erőforrás a zsidóságnak a tudáshoz, a tudományhoz, a technikához és a tanuláshoz való pozitív viszonya, a humán tőke gyarapítása iránti fogékonysága. A fejlett iskolarendszer, a gyermekeket taníttatni akaró szülői attitűd és a külföldi egyetemeken való tanulás széles körű lehetőségének együttes eredménye a társadalomban meglévő, jelentős számú és magasan képzett kvalifikált munkaerő. A legfontosabb egyetemek Jeruzsálemben, Tel-Avivban, Ramat Ganban, Haifában és Beershebában vannak. A lakosságszámhoz viszonyítva Izraelben van a világon a legtöbb akadémikus, az ország a ***tudományos kutatás fellegvára*** a Közel-Keleten. Izrael a költségvetéséből mintegy 3 %-ot áldoz kutatásra, ez nemzetközileg is igen magas arány. Összességében: ***Izrael bőségesen el van látva azzal az erőforrással, amely a gazdaság fejlődésének legfontosabb tényezője, tanult, képzett munkaerővel***. A magas minőségű humántőke nagyon fontos vonzó tényezője az országban letelepedni szándékozó vállalkozásoknak, a külföldi tőkének.

6. Gazdaságföldrajzi leírás

Izrael gazdaságilag ***modern ipari és szolgáltató szektorral továbbá fejlett belterjes mezőgazdasággal rendelkező***

ország. Birtokában van tehát mindazoknak a gazdaságföldrajzi ismérveknek, amelyek bármely fejlett nyugat-európai államot jellemeznek. Ebben az értelemben is szigetszerűen kiemelkedik a környezetéből. Mindezt a fejlettséget annak ellenére érte el, hogy az állam 1948-as megalapításától kezdve több komolyan gátló tényező hatását kellett és kell semlegesítenie. Ezek egyike az ország alapításkori gazdasági fejletlensége volt, ami maga után vonta egy nagyon komoly modernizációs, felzárkózási program végig vitelét az eltelt évtizedek során. Ez nyilván jelentős erőforrás-lekötést jelentett az életszínvonal emelésének rovására. Az izraeli társadalom ezt a terhet vállalta és hosszú távon meg is lett az áldozatvállalás gyümölcse. Másrészt mivel ásványkincsekben szegény államról van szó, a zsidók állama jelentős nyersanyag- és energiahordozó importra szorult és szorul, azaz: nyitott gazdaságú ország. Ennek a következménye az, hogy a ***külkereskedelem az ország életében kiemelkedően fontos tényező.*** Az ország a nemzeti jövedelem jelentős részét export-import révén realizálja. Ennek pozitív hatása a változásokra való gyors reagálás képesség. Izrael gazdasága a világra, a világpiaci változásokra nyitottan rugalmasan, szenzitíven reagál.

Nagyon jelentős terhet jelent az ország gazdasága számára a palesztinokkal való konfliktus. A férfiak 3, a nők 2 évig teljesítenek kötelező katonai szolgálatot és minden 45 évesnél fiatalabb férfi köteles évente 1 hónapig tartalékosként rendelkezésre állni. A védelmi képesség biztosítása egyfelől közvetlenül terheli a gazdaságot (az éves GDP mintegy 10 %-át emésztik fel a katonai védelmi és biztonsági kiadások), másrészt a viszály negatív gazdasági hatásai közé kell sorolni azt a tényt, hogy a konfliktus elriasztja a potenciális külföldi befektetőket és sok izraeli vállalkozás is a bizonytalan helyzet miatt inkább külföldön terjeszkedik. De említhető a konfliktus turizmusra gyakorolt káros hatása is és az a negatívum, hogy a ciszjordániai és a gázai övezet olcsó munkaerő-forrása is jószerével kiesik a gazdasági számításokból. Közhelynek számít, de ettől még igaz, hogy a konfliktusban szereplő mindkét félnek alapvető érdeke az igazságos és tartós béke, a biztonság és stabilitás megteremtése. Ez a politika feladata. Gazdaságföldrajzi szempontból tekintve a kérdést: ***a***

megbékélés erőforrásokat szabadítana fel és kétségtelenül nagy prosperitást hozna a térségben minden nemzet és társadalmi csoport számára. Ha megvalósul a tartós béke, Izrael minden bizonnyal meghatározó szereplője lesz egy gyorsan erősödő közel-keleti gazdasági régiónak.

Ha hosszabb időtávot tekintünk át, akkor elmondható, hogy Izrael gazdasága az eltel bő fél évszázad alatt hatalmas fejlődésen ment keresztül. Az első 25-30 évben a növekedés egyike volt a legmagasabbnak a világon. Mindezt a bevándorlás hatására gyorsan bővülő munkaerő-forrásoknak, a termelékenység kiemelkedő növekedésének, a beáramló jelentékeny külföldi tőkének (részben a kifizetett német jóvátételnek), és a gyors belső tőkeakkumulációnak köszönhette***. A gazdaság vezető ágazata a tercier szektor***, a szolgáltatások és az infrastruktúra. A szolgáltató és infrastruktúra szektorban dolgozik a foglalkoztatottaknak több mint 60 %-a. Ebből a körből – fontossága miatt – ki kell emelni a bankszektort, a biztosításügyet, a kereskedelmet, a turizmust és a közlekedést. A második helyet foglalja el a foglalkoztatásban az ipar: a foglalkoztatottaknak 30-35 %-a itt talál megélhetést, míg az agrárium a foglalkoztatásból mintegy 5-6 %-kal részesedik. Az utóbbi évtized erőteljes tendenciája, hogy a leginkább állami tulajdonra épülő, alapvetően a hadi és ipari termelésre berendezkedett ***gazdaságot fokozatosan diverzifikálták*** megerősödtek azok az ágazatok, amelyek kedveznek a középosztály gazdasági pozíciói megszilárdításának. Ilyen ágazat pl. az építőipar, az idegenforgalom és a high-tech szektor. (Tel-Aviv például az utóbbi 10-15 évben a földközi-tengeri térség „szilíciumvölgye” lett.)

Az ágazatok közül gazdaságilag a legkisebb a szerepe, de társadalmilag és az élelmiszertermelés stratégiai fontossága okán nagy a jelentősége a mezőgazdaságnak. Az ország az idők során nagyon ***fejlett, gépesített, kemizált öntözéses mezőgazdaságot*** fejlesztett ki, annak ellenére, hogy az agrártermeléshez a természetföldrajzi adottságok meglehetősen kedvezőtlenek. Az összes területnek alig 20 %-a művelhető, annak jelentős része is csak öntözéssel. Különösen a vízhiány okoz tehát gondokat. Így az agrárszektor modernizálásának

fókuszában az öntözéses termelés kiterjesztése állt és áll. A száraz területek vízellátása érdekében az izraeliek öntöző vezetékeket létesítettek, amelyek a Genezáret-tótól és a Yarkon folyótól a déli tengerparti síkságra és a Negev sivatag északi feléhez futnak. Az öntözéses termelést a rendkívül takarékos, csepegtető öntözési módszerrel végzik. Az ország fő éléstára a tengerparti síkság. Ennek termékeny talaján citrusféléket és egyéb mérsékeltövi gyümölcsöket termesztenek. A hegyvidéken a vízellátás a bőséges téli csapadéknak köszönhetően kissé jobb, mint máshol. Itt a teraszos térszíneken főleg búzát, szőlőt, fügét termelnek és jellemző az olivaolaj-termelés. A Jordán-árok mentén a termelést a gabona, gyapot, földimogyoró, zöldségfélék, citrusfélék, datolya és csonthéjas gyümölcsök jellemzik. A Jezréel-síkságon pedig a gyapot, a gabona és a cukorrépa a fő termelvények. Izrael önellátottságának szintje az agrártermékek vonatkozásába magas fokú, az ország csaknem önellátó. Alig néhány termékből szorul kisebb behozatalra, sőt, egyes termékekből még jelentős exportra is jut (déligyümölcs, datolya, gránátalma, csemegeszőlő, dinnye, zöldségfélék). Az állattenyésztés a növénytermeléshez képest alárendeltebb: jelentős ágazata a tej- és húshasznú szarvasmarha-tartás, bár ezt részben korlátozza a nem elegendő mennyiségű takarmánytermelés. Fontos ágazat még a pulyka- és egyéb szárnyasok tenyésztése és a kopár vidékeken a juhtartás. Egyre lendületesebben fejlődik az országban a halgazdaság is.

Az ***ipar*** bár korlátozottan támaszkodhat hazai bányakincsekre, összességében ***magas színvonalú***. Vezető ágazatai a ***high-tech ágazatok***, mindenek előtt a hadiipar, az elektronikai ágazatok (számítástechnika, szórakoztató elektronika, híradástechnika), a ***precíziós és szerszámgépgyártás***, a ***finommechanikai- és villamosipar*** (mérőműszerek, orvosi műszerek, készülékek), valamint a kevés anyagot, de sok szaktudást igénylő ***vegyipar*** (gyógyszer, kozmetikum stb.). Az ipar szerkezetében emellett természetesen megtalálhatók a hagyományos nehéz- és könnyűipari ágazatok is (kohászat, acélgyártás, építőanyag-ipar, textil- és élelmiszeripar). Érdekessége miatt említést érdemel a gyémántfeldolgozás. Hollandia mellett Izraelben is

jelentős gyémántcsiszoló kapacitás összpontosul. Az ipar fő központjai a nagyobb városok (Jeruzsálem, Tel-Aviv, Haifa, Akkó, Askalon, Beersheba stb.).
A gazdaság egyik legfontosabb szolgáltató ágazata a ***turizmus***, amelyből tisztességes bevétele származik az országnak. Alapvetően kétféle turizmus figyelhető itt meg. Egyik a vallási turizmus. A zsidó és keresztény szent helyeket a világ minden tájáról minden évben nagy tömegek látogatják. A másik a tengerparti (üdülő, fürdő) turizmus. A pihenést, a tengert és a napfényt keresők tömegei látogatják a Földközi-tenger parti és a Vörös-tengeri fürdőző helyeket. Fontos kapcsolódási pont, hogy a turizmusra egyéb szolgáltató ágazatok sora települ (vendéglátás, szerencsejáték, kirándulásszervezés, ajándék-gyártás és forgalmazás stb.), hogy a turisták kényelmét, szórakozását mennél jobban biztosíthassák. Nem elhanyagolható azon külföldiek száma sem, akik rokonlátogatásra érkeznek Izraelbe. A külföldi turisták főleg az USA-ból, Nyugat- és Közép-Európából és Oroszországból érkeznek.

7. Külkereskedelem

Mint említettük, a zsidó állam erősen külkereskedelem-orientált ország. Izrael a külkereskedelmét nagyrészt tengeren bonyolítja le. Az ország szerencsés helyzetű abban a tekintetben, hogy Európa felé és Afrika, Ázsia irányába is tengeri kijárattal rendelkezik. A kikötők közül a legnagyobb kikötői forgalmat Haifa mondhatja magáénak. Ez a kikötő a külkereskedelem durván 60 %-át bonyolítja le. Említést érdemel még itt a Földközi-tenger partján Tel-Aviv-Jaffa és Ashdod kikötője, a vörös-tenger parti Eilat pedig az Ázsia felé irányuló kereskedelem fő gócpontja. Az ország legfőbb kereskedelmi partnerei az USA, az Európai Unió országai, Japán, Koreai Köztársaság és Tajvan. Ha az áruszerkezetet vizsgáljuk, akkor a behozatal főbb árucikkei között legelőkelőbb helyen az energiahordozók, az ipari nyersanyagok, a hadfelszerelések, a gépek, a berendezések, a különféle járművek, a vegyi áruk, az élelmiszerek és a

nyersgyémánt szerepelnek. A kivitel legfontosabb tételeit pedig a gépek, a berendezések, a vegyipari termékek, a hadiipari cikkek, a gyógyszerek, a csiszolt gyémánt, a zöldség és gyümölcs valamint a textiláruk adják

Felhasznált irodalom:

- Balogh L. 1994: A világ nemzetei zászlók, címerek, térképek, adatok – Balogh Gyűjtemény, Maecenas Kiadó. 1994. p. 347.
- Darvas Zs. 1998: Nagyolvasztó. Figyelő, 1998. július 23. pp. 26-27.
- El-naggar, Sz. 1995: Gazdasági együttműködés a Közel-Keleten. Európai Szemle, 1995.4. pp. 103-112.
- Goren T. 1988: Izrael – Panoráma külföldi útikönyvek, Bp. 1988. p. 295.
- Izrael – Baedekker Malév útikönyvek, Budapest, 1996. p. 455.
- Korazim-Kőrössy Y. 2001: Szociális munka, szervezeti szinten – Esély, 2001. 4. pp. 51-68.
- Plaut, S. 1993: Protek-cionizmus. Európai Szemle, 1993. 1. pp. 111-119.
- Probáld F. – Szegedi N. 1986: Afrika és a Közel-Kelet gazdaságföldrajza. Tankönyvk., Bp. második, javított kiadás, 1986. p. 272.
- Reed, S. – Sandler, N. 2002: Izraeli gazdaság. A háború ára. Figyelő, 2002. május 2-8. pp. 26-28.
- Ványai J. 1996: Stabilizációs program – ingatag politikai környezetben. Külgazdaság, 40. 1996. 10. pp. 67-77.
- Yanay, U. – Borowski, A. 2000: Vendégmunkások Izraelben. Eszmélet. 48. 2000. pp. 110-139.

RÜCKNÉ KÁDÁR JUDIT

A kóser konyha

Tóbiás a tejesember meséli történeteit Sólem Aléchemnek. Első történetében ezt mondja:
„imádkozzunk, hiszen az égben dől el, ki magasztaltatik fel, s ki lesz megalázott: ki megy kocsin, ki megy gyalogszerrel. Fődolog a bizodalom, a zsidó csak bízzon, mindig bízzon! És ha elpusztul is közben? No hát azért vagyunk mi zsidók a világon, akikről írva vagyon: „minden népek közül kiválaszottak."

A zsidó diaszpórának két ismert sajátossága vált elfogadottá a történelem folyamán:

- köztünk élő idegenek, akik mindvégig megőrizték elkülönülésüket,
- hazátlanságuk egyetemessége, állandó és gyógyíthatatlan hontalanságuk, mely szerves része volt identitásuknak.

A zsidók nem voltak egyedül elkülönült helyzetükkel. Helyüket a többi kasztszerű csoportosuláséhoz hasonlóan, az a társadalmi gyakorlat jelölte ki, mely a tisztaság megőrzésére és a fertőzés megakadályozására rendezkedett be. Bármíly változó formákat öltött is, e gyakorlatokat egységbe fogta a mindegyikükben ott rejlő elem: a biztonságos és lehetőség szerint áthidalhatatlan távolság megteremtése. A csoportok elkülönítését úgy érték el, hogy a fizikai térben is szétválasztották őket, és az „idegenek" csoportjába tartozást igyekeztek jól látható jegyek segítségével könnyen azonosíthatóvá tenni. Évszázadokon át a zsidó alakja mindig úgy bukkant föl, mint olyasvalakié, aki a városnak egy külön negyedében él, és szembeötlően másféle ruhát visel. A területi távolságtartást ki kellett egészíteni egy részletesen kodifikált rituáléval, amely az elkerülhetetlen kapcsolatok formalizálását és a funkcionalitás keretei közé szorítását biztosította.

Ezek az első pillantásra ellenségesnek tűnő intézkedések ugyanakkor a társadalmi integráció eszközei is

voltak. Olyan feltételeket teremtettek, amelyek mellett elképzelhetővé lett súrlódás nélkül együtt élni.
Arra is szükség volt persze, hogy a kirekesztés alanyai, elfogadják, hogy státuszuk a többségi társadalom tagjaiénál alacsonyabb, s belenyugodjanak abba is, hogy helyük kijelölésére, helyzetük megszabására – vagy megváltoztatására – amazoknak van joguk.

Számos vallási előírásra kellett ügyelni az ókori Izraelben, s ezek a törvények ma is meghatározzák a kóser konyha gyakorlatát. Ezek az előírások a következők:

- Csak kóser hús fogyasztható.
- A húst vérteleníteni kell.
- A tejes és a húsos ételek különválasztása.

1. Csak kóser hús fogyasztható

A „kóser” szó a magyar nyelv szlengjében már évtizedekkel ezelőtt polgárjogot nyert. Ott is, akárcsak a zsidó nyelvhasználatban „jót” jelent. A kóser konyha alapja a hagyományoknak megfelelő, azaz jó dolgok. Természetesen vannak jó, ízletes ételek is, amik nem kóserek. Ezt minden zsidó elismeri. Ilyen lehet például a disznósült is, amire egy igazi izraelita nem azt mondja, hogy nem eszi, mert nem jó, hanem azt, hogy nem eszi, mert nem kóser. Szerintem ezzel a példával mindenkinek világossá válik az „árnyalatnyi” különbség a magyar szleng kóser és a zsidó kóser között. Sok állat nem csakhogy nem kóser volt,de még érinteni sem lehetett. Ha valami oknál fogva valaki ilyen állatból fogyasztott vagy hozzáért, át kellett esnie egy rituális tisztálkodáson. E törvények értelmében:
1.1. Csak azokat a négylábúakat szabad enni, melyek hasított patájúak és kérődzők. Így ehető a marha, juh, kecske, szarvas, őz, antilop, zerge, bivaly. Tilalom alá esik a teve, nyúl, szamár és öszvér. Ez utóbbiakat csak teherhordásra lehet használni.
1.2. A szárnyasok közül a Tóra név szerint felsorol huszonnégyet, melyet nem szabad enni. Ezek többnyire ragadozó madarak. Engedélyezett szárnyasok a tyúk, pulyka, liba, kacsa, galambfélék.

1.3. A halak közül csak azokat szabad fogyasztani, melyek rendelkeznek uszonnyal és pikkellyel. Az összes többi tilos. Engedélyezett a ponty, a keszeg, a márna, de tiltott az angolna, harcsa stb.
1.4. Szintén kezdenek elterjedni – persze a bátor inyencek között – a különféle bogarak, rovarok fogyasztása. Aki ilyet eszik, biztos, hogy nem zsidó. A megújított törvények értelmében ugyanis ezek a feketelistán szerepelnek. Régebben ehető volt a sáska, a tücsök és a zöldszöcske. Nehezen érthető, hogy miért ment ki a divatból!
1.5. A különböző kétéltűeket, csúszó-mászó állatokat sem szabad elfogyasztani, mivel ezek sem kóserek.

2. A húst vérteleníteni kell

A mózesi törvények írják elő a vér fagyasztásának tilalmát. Étkezésre csak egészséges és az előírásoknak megfelelően levágott állat gondosan vértelenített, kisózott húsa használható.A vallási törvény szerint a húst félóráig vízben , egy órát sóban kell áztatni, majd háromszor leöblíteni, hogy minden vérrög kioldódjék belőle. Hajdan bárki levághatta az állatot, ma már azonban csak szakszerűen képzett, hivatásos mészáros „sakter” (metsző) kizárólag éles késsel, s lehetőleg egyetlen mozdulattal végezheti el ezt a műveletet. A lényeg az, hogy az állat ne szenvedjen, s hogy a vér eltávozzék az állat húsából.

3. A tejes és húsos ételek különválasztása

Ha belépünk egy hagyományos zsidó konyhába, azonnal szemünkbe ötlenek azok a motívumok, amelyek ezekből az ősi szokásokból következnek. Hiszen a tejes és a zsíros étkészletet a konyhaszekrény más-más részén tárolják, az ételeket a hűtőszekrényben is különválasztják. A konyharuha színe is árulkodó lehet: általában a húsosé piros, a tejesé kék. Ha nincs két mosogató, akkor is a mosogató külön medencéjében tisztítják meg a tejes és a húsos edényeket. A kóserség alapvető szabálya, hogy nem szabad a tejes és húsos/zsíros ételeket együtt elkészíteni, együtt tálalni, együtt,

sőt egymás után enni. Ez az egymás után 3-6 óra várakozási időt jelent, amikorra a gyomorfalra rakódott zsírmaradványok már letisztulnak, és a fogak között sem maradt húsfoszlány. Abban az esetben lehet rögtön egymás után enni tejes és húsos ételt, ha szánkat kiöblítjük vízzel és eszünk pár falat *párvét.* (minden zöldségféle, gyümölcs, kávé, fűszerek, só; minden kóser hal; a tojás). Ebben az esetben azonban nem szabad elfelejteni a teljes terítéket – beleértve az abroszt és a kistányért is- kicserélni.

E fontos irányelvek és szabályok keretei között és a kisebbségi sors terhe mellett, szomszédaival mégis eleven kölcsönhatásban alakult ki a zsidó konyha. Sok mindent átvett a környező népek ételeiből és sok mindent át is adott. Mégis megőrizte sajátos jellegét.

A vallási előírások betartása és a környezet csábító ételei számtalan leleményre és ügyes újításra késztették a zsidó háziassszonyokat. Libamellből, paprikás, fokhagymás kifagyott testhájból készült a „szalonna”. A paprikás csirkét tejföl nélkül, vagy az Izraelben és Amerikában üzletben is kapható kóser tejföllel főzik. Ma már persze, Budapesten is hozzáférhető számos kóser árú és főzési alapanyag.

A szombati munkatilalom hozta létre a legjellegzetesebb zsidó ételt a **sóletet.** Mivel a vallási szabályok szerint szombaton nem szabad ételt készíteni, nyersanyagát már péntek délután összeállították, majd a kemencében vagy forró kövek között mintegy tizenkét órán át érlelték. E hosszú főzési időnek köszönhető a sólet páratlan aromája.

A szombati és az ünnepi közös étkezések, a szertartások és a hangulatos gyertyafények melegséget és összetartó erőt kölcsönöztek a család tagjai számára. Ha ugyanezeket a sajátos ételeket más környezetben fogyasztjuk, ha más hangulat vesz körül bennünket, mintha az ízük is megváltozna. Jó példa a következő történet:

Hajdan egy gazdag zsidónál vendégeskedett a király. A péntek esti ételek közül különösen a töltött hal (gefilte fis) nyerte meg az ízlését. Elkérte hát a receptjét, és elkészíttette a szakácsával. Csakhogy a hal a királyi lakosztályban már korántsem volt olyan izletes.

A király fanyalogva ette a sajátos csemegét, és nem tudta, kit is hibáztasson, a szakácsát – e, vagy a saját ízlését. Amikor legközelebb találkoztak, megkérdezte a zsidót , nem felejtett-e ki valamit a receptből, mert mintha egy különös fűszer hiányozna az ételéből?

A zsidó elmosolyodott, és azt válaszolta: „Uram királyom, jól tudom, melyik fűszer maradt ki a töltött haladból. Ezt azonban a világ legjobb szakácsa sem tudná pótolni. Ez a különös fűszer ugyanis nem más, mint maga a szombat”……..(Raj, 1998).

Felhasznált irodalom:

- Bauman, Zygmunt: A modernitás és a holokauszt. Budapest, Új Mandátum, 2001.
- Solem Alechem: Tóbiás a tejesember. Budapest, Európa, 1974.
- Zsidó szakácskönyv. Budapest, Makkabi, 1998.
- http:// www.elelmezesvezetok.hu
- http:// www. Zsido.hu/receptek/levesek.htm

DÁNYI LÁSZLÓ

A Békés megyei zsidóság deportálása

Békés vármegyébe a felvidéki Árva, Nyitra, Trencsén, Túróc, Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Fejér, valamint a szomszédos Arad és Bihar vármegyékből települtek be a zsidók a 18–19. században. A többségük gyorsan elmagyarosodott. Cseh- és Morvaországból (például a *Hanákok*), Ausztriából (például a *Tevanok*) is érkeztek többségében német anyanyelvű (*Silberstein*, *Deutsch* stb.), neológ izraeliták, őket Galíciából az ortodoxok követték az 1. világháború alatt. „*Ezen 120 év alatt a krónika zsidóellenes atrocitásokról nem tesz említést. Még az 1919-iki év is, midőn az ország számos helyén a mesterségesen szitott izgatás magas lángra lobbantotta a zsidógyülöletet, a mi városunk nyugodt maradt. A józan, más hitüekkel szemben türelmes, nem fanatikus csabai nép és annak bölcs vezetősége mindig jó indulattal viseltetett a zsidók irányában.*” Ezeket a sorokat a békéscsabai, Széchenyi-ligeti zsidó temetőben nyugvó *med. dr. Révész Fülöp* vetette papírra 1926-ban. Az 1. világháború (a 101. honvéd gyalogezredben is szép számban szolgáltak zsidó származású katonák és tisztek) elvesztése, a kommün, illetve a trianoni békediktátum (1920. június 4.) miatti sokk után azonban rendkívül megerősödött Magyarországon az antiszemitizmus. A háborús vereségért, a gazdasági összeomlásért és a történelmi Magyarország, az Osztrák-Magyar Monarchia feldarabolásáért egyetemlegesen a zsidóságot tették felelőssé. A polgári (1918. október 31.) és a szocialista forradalomban (1919. március 21.) vállalt közreműködésük miatt bűnbakszerepre kárhoztatták az izraelitákat. Az első korlátozó törvényt, az úgynevezett *numerus clausus*t (1920:XXV. tc.) követően 1938 és 1944 között egyre szigorúbb zsidótörvényeket (1938, 1939, 1941) szavazott meg a parlament, illetve súlyosan diszkrimináló, a mindennapi életet ellehetetlenítő rendeleteket tettek közzé.

A mai Békés megye területén 1944 áprilisában (Csanád, Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megyékhez, valamint Hódmezővásárhelyhez is tartoztak területek) Békéscsabán, Szarvason neológ (kongresszusi) és ortodox, Gyulán, Orosházán, Békésen, Mezőberényben, Gyomán, Endrődön, Szeghalmon, Csorváson és Battonyán neológ, Tótkomlóson, Vésztőn, Dévaványán, Füzesgyarmaton, Körösladányban, Sarkadon és Kunágotán ortodox hitközség működött. Már áprilisban lefoglalták és bezárták a zsidó üzleteket, szinte naponta belekötöttek a megnagyobbodott, 14 millió lakost számláló Magyarország 825 ezer zsidó származású állampolgára számára 1944. április 5-én elrendelt, kanárisárga színű csillag szabályszerű viselésébe. Békéscsabán 770 zsidó családot, összesen 2 ezer 200 embert köteleztek a csillag feltűzésére, akiket *dr. vitéz Jánossy Gyula* polgármester 100 különálló, igénybevett házba költöztetett. Zsidó háztömböket hoztak létre, ahová csak a legszükségesebb dolgokat, valamint 14 napi élelmet vihettek magukkal az újdonsült lakók. Este nyolc órától reggel kilencig nem hagyhatták el a kényszerlakhelyüket. *Dr. Székács István* vármegyei főispán 1944. április 28-án adta ki végrehajtási utasítását a gettók felállításáról és a zsidók május 12-ig történő beszállításáról. Elődjét, a Kállay-kormány mérsékelten liberális bizalmi emberét, *Beliczey Miklóst* saját kérésére mentették fel április 27-én a hivatalából. A kormánypárti *Körösvidék* című újságban március 28-án jelent meg a Sztójay-kormánnyal azonosuló első cikk: „*...a zsidók és a kommunisták szabadon dicsérhették Moszkvát, lazították a belső frontot eddig. Ennek most vége, az új kormányé a nép bizalma.*” Külön rendelkezést hoztak a zsidókkal együttműködő, őket segítő keresztények internálására.

A megyeszékhely Gyulán 1944. május 6-án állították fel a gettót, június 16-án, egy pénteki napon szállították át a *dr. Korossy Albert* polgármester által rendelkezésre bocsátott két gépkocsin és 40 szekéren Gyula és a környező települések (Doboz, Kétegyháza, Újkígyós) zsidó lakosságát Békéscsabára. Tíz nap múlva Auschwitz-Birkenauba vittek marhavagonokban 380 személyt. Kevesen maradtak életben – 344-en nem tértek

vissza az elhurcoltak közül. Az 1944. április 13-án Debrecenből a megyei városba érkezett hét német határrendőr, nyolc politikai rendőr és a csendőrszárny-parancsnokság tagjai számára három, 5 szobánál nagyobb zsidó lakásokat utalt ki a polgármester, ahonnan a bentlakó zsidók máshova költöztek el. A németek az üzletekben a zsidó hitközség terhére állították ki a számlákat, a zsidó tulajdonban lévő gőzfürdőben fürödtek, a zsidókkal fizettették ki a belépőjegyet, illetve a lakásokban dolgozó konyhai és takarítószemélyzet munkabérét. Tizenhét városi tisztviselő 1944. május 31-én kérelemmel fordult a polgármesterhez a zsidó üzletek árukészletének kiárusítása érdekében. A deportáltak 13–14%-a, a munkaszolgálatosok fele élte túl a megpróbáltatásokat, és tért vissza. A város 1941-ben 510 fős zsidó közössége 1949-ben 89-re csökkent. A Gyulai Izraelita Hitközség 1943-ban 460, 1944-ben még 348 lélekről adott számot. (Az egykori gyulai római katolikus apát-plébános, az 1997. november 9-én Rómában boldoggá avatott *báró Apor Vilmos* győri püspökként lett védnöke a zsidó származású katolikusok védelmére 1939 őszén megalakult Szent Kereszt Egyesületnek, és minden lehetőséget megragadott a zsidók mentésére.)

Az izraelita vallásúak száma Orosházán 1933-ban 720 (az orosházi járás területén 1000), 1941-ben 721, 1944-ben 618 fő volt. Csak kisebb részük élte túl a háborút, és ők sem tértek vissza a szülőföldjükre. Eredetileg ki akarták telepíteni a zsidókat a városon kívülre, a téglagyár pajtájába, azonban a járványveszély miatt tiltakozott ellene a főbíró. 1944. március 19–22. között szedte össze a német katonaság az izraelita hitközség vezetőit. Mintegy tíz baloldali beállítottságú zsidó lakost a meszes-kisközi iskolába vittek, ahonnan a zömük munkaszázadba került. A lezárt zsidó tulajdonban lévő boltok újranyitását a keresztények számára sem engedélyezték. Május 12-én az evangélikus templom mögötti Déri (Drucker)-fatelep és koporsóüzem (a Táncsics Mihály Gimnázium és Szakközépiskola épülete áll a helyén) területén állították fel a gettót. Néhány nap alatt mintegy 300 személyt hurcoltak oda, többen öngyilkosságot követtek el a brutális cselekmények miatt. A „pénzverdében” heteken keresztül folyt a faggatás annak érdekében, hogy árulják el a pénzek és az ékszerek

rejtekhelyét. Marhavagon szállította június 20-án az orosházi és Orosháza környéki 1800 zsidót a békéscsabai gyűjtőtáborba, ahonnan június 25-én elsőként indultak útnak a lengyelországi Auschwitzba és az ausztriai, Bécs melletti Strasshofba. Az egytizedük, főleg a strasshofiak élhették túl a borzalmakat. Száznegyvenhat orosházi zsidó Magyarországon, útközben, illetve a gázkamrákban halt meg. Negyvenketten a munkaszolgálat idején pusztultak el. Csorváson (1933-ban 38 zsidó élt a településen) a malom mellett lévő Elekes (Englander)-házban hozták létre 60 lakóval a gettót. Harminc helyi zsidó pusztult el a holokauszt során, három férfi katonai munkaszolgálatban halt meg. A legkisebb lakó a mindössze hatéves *Elekes Judit* volt az Elekes-házban – Auschwitzban pusztították el.

A Csanád megyében lévő Mezőkovácsháza községben lakó 435 zsidó kényszerlakhelyéül a település határában lévő méntelep helyiségeit és mellékhelyiségeit jelölte ki 1944. május 10-én *dr. vitéz Vintze Sándor* főszolgabíró. Az eleki és a battonyai járás, Csanádapáca 28, Dombiratos 3, Kaszaper 2, Kunágota 74, Magyarbánhegyes 63, Nagybánhegyes 18, Reformátuskovácsháza 35 és Végegyháza 51, összesen 266 zsidó lakosát a Magyarbánhegyes község határában lévő Mandel-féle volt zsidóbirtok épületeibe és melléképületeibe költöztették el erőszakkal, vagyis gettósították. Tótkomlóson az Ickovits-ház helyén állt május 13-tól a gettó, ahová 140 embert zártak be, közöttük két terhes kismamát. Néhány nap múlva megszülték a gyermekeiket, de egyikük sem élte túl a holokausztot. A békéscsabai gyűjtőtáborból 83 komlósit vittek el az első transzporttal, 46-ot a másodikkal. A negyvenhat auschwitzi fogolyból mind a negyvenhat meghalt. Az 1854-ben létrehozott hitközség tagjai közül 98-an élték túl a népirtást. Hetvenen tértek vissza Strasshofból a szülőhelyükre, a harminckilenc munkaszolgálatosból huszonkettő menekült meg. 1949-ben ismét megalakították a hitközséget, ám aktív hitéletet már nem folytattak. Dobozon május 20-án deportálták a zsidó származású lakosokat, asszonyokat és gyermekeket. A vármegye legrégebbi falujából *Füzesi Gyula*, *Ganz Hermann*, *Hollander Sándor*, *Pilis Gyula* és *Reisz Lajos* családját hurcolták el.

A békéscsabai bevagonírozás felelőse *Ferenczy László* csendőr alezredes, a honi zsidóság kiirtásának egyik fő alakja volt. Apja főszolgabíró volt, már gyermekkorában katonai pályára készült. Trianon után, amikor kényszerleszerelések voltak, csendőri pályára került. Magyarország egész területén felelős volt a gettóba tömörítéséért, 5 ezer csendőrt bocsátották a rendelkezésére a deportálás céljaira. A legelső gettó a kassai, a legnagyobb a 35 ezres nagyváradi volt, az 1944. november végén létesített budapestitől eltekintve. Nagyváradon két gettót is kialakítottak, az egyik számára városrészt különítettek el. Az üres sörgyárban, a „pénzverdében" budapesti nyomozók inkvizíciós módszerekkel verték ki az emberekből, hogy hova dugták az értékeiket. Kínzókamrákat rendeztek be ütő, sütő, kábító és bénító elektromos gépekkel, amelyeket főleg a nők altestén alkalmaztak. A férfiak hóna alá forró tojást dugtak, gumibottal talpaltak, homokzsákokkal verték a veséjüket, fémpálcikákkal ütötték a nemi szervüket. A békéscsabai festőművész, *Jankay (Deutsch) Tibor* 1947-ben így írt a váradi gettóról: „*Nincs mit tagadnunk, zsidók vagyunk. Felmutatjuk Hajdunánásra szóló bevonulási parancsunkat, ahova reggelre várnak bennünket. A csendőröket mindez nem érdekli. Sorakozót vezényelnek s elindítanak bennünket ki az állomásból, Várad kihalt, sötét utcáin keresztül. Vonul a fáradt, szomorú sereg az ismeretlen cél felé. Végre, hosszú és kétségekkel teli út után ott állunk Várad gettójának kapuja előtt. Oda hajtanak be, e borzalommal teli infernóba. Ott élem át mindazt az írtózatot, melyet a német szadista raffinéria kitervelt és famulusai, a csendőrök zord kárörömmel teljesedésbe visznek.*"

A déli határsáv „zsidótlanítása" ügyében 1944. április 19-én hívták a Belügyminisztériumba a szegedi, a pécsi és a szombathelyi csendőrkerületek parancsnokait, a nyomozó alosztályparancsnokokat és a rendőrség vezetőit. Békés vármegyében Békéscsabán és Gyulán hoztak létre nagyobb gettókat (3113, illetve 3200 fővel), a két városból a Debrecen melletti Hajdúszentgyörgy-pusztán 1944. április elején létrehozott túsztáborba is hurcoltak el zsidókat. Orosházán, Szarvason, Szeghalmon, Dévaványán, Gyomán,

Körösladányban, Vésztőn, Csorváson és Tótkomlóson kisebb gettókat állítottak fel. Békéscsabán 1944. május közepétől kellett a Kazinczy utcai dohánybeváltó telep raktáraiban kijelölt gettóba menniük a zsidóknak. Nyolcszáz zsidó vidékről érkezett, főként Békés (171 személyt különítettek és zártak el), Orosháza, Gyula, Szarvas, Battonya, Mezőkovácsháza, Magyarbánhegyes, Tótkomlós és Endrőd térségéből. Összesen 3 ezer 113 zsidó tartozott a táborba. A körülmények szörnyűek voltak, annak ellenére, hogy Ferenczy azzal vádolta meg a polgármestert, Jánossy Gyulát és néhány rendőrtisztet, közöttük *Ladányit*, *Siskait* és *Szokolait*, hogy a zsidók érdekeit védik. (A Békéscsabán, a Békési út 28–30. szám alatti házában Kossuth Lajoshoz címzett vendéglőt és fűszerüzletet üzemeltetett, szülővárosát elhagyni nem tudó *Lerner Sámuel* 1944. június 19-én vetett véget az életének a gyűjtőtáborban, felesége, *Diamant Valéria* Auschwitzban pusztult el.)

A bevagonírozás 1944. június 25. és 27. között ment végbe. „Munkás-áttelepítési akció” elnevezéssel, *Adolf Eichmann* vezérletével 1944. április és július között 445–450 ezer (Ferenczy László adatai alapján) zsidó származású magyar állampolgárt deportáltak 147 óriásszerelvényen marhavagonokban Auschwitzba, a legnagyobb magyar temetőbe az ország területéről. Az V. (szegedi) csendőrkerülethez tartozó Békéscsaba vasúti pályaudvaráról 3 ezer 118 utassal indult el a szerelvény, közöttük 2200–2500 békéscsabaival. A többiek battonyai, békési, csorvási, endrődi, gyulai, magyarbánhegyesi, mezőberényi, mezőkovácsházi, orosházi és tótkomlósi izraelita vallású, vagy zsidónak minősített keresztény lakosok voltak.

Egy polgármesteri kimutatás (1945. május 15.) alapján Békéscsabáról 3 ezer 500 embert zsidó származása, 23-at politikai meggyőződése miatt hurcoltak el, 800-at munkatáborba kényszerítettek. A Békés Megyei Levéltár dokumentumai szerint körülbelül 3 ezer 800 megyei zsidó veszett oda, mindössze 150–160-an élték túl a népirtást. *Dr. Tibori János* történetíró arról ír, hogy 2 ezer 200 békéscsabai zsidóból 182 visszaérkezett, *Dedinszky Gyula* evangélikus lelkész, helytörténész és néprajzkutató 2 ezer 400 elhurcoltról és 400 túlélőről tud. Csak az a biztos, hogy 1941-ben 2 ezer

433 izraelita felekezetű lakosa volt az 1950-től megyeszékhely Békéscsabának. Az ágostai hitvallású evangélikus Rudolf Reálgimnáziumban tanító tudós főrabbi (1913-tól), *dr. Silberfeld Jakab* (munkásságát megörökítette a Magyar Zsidó Lexikon) sem élte túl Auschwitzot. A békéscsabai zsidók főként Auschwitzba kerültek, míg a vidékieket Strasshofba vitték, ahol a legtöbben túlélték a háborút. *Rudolf Eichmannak* köszönhetik az életüket, aki 5 millió svájci frankért hajlandó volt megkímélni körülbelül 30 ezer ember életét. Strasshofban és környékén körülbelül 75 százalékos volt a túlélők aránya. Az izraeliták száma 1941-ben 5 ezer 739 (a zsidó hitközségek adatai alapján 1944 áprilisában 5 ezer 500) volt Békés vármegyében, a zsidótörvények által érintetteké, a munkaszolgálatra, a munka- és haláltáborokba elhurcoltaké nagyobb, 6 ezer 282 volt. 1945-ben 1559-en tértek vissza a deportálásból, és 1946-ban 2 ezer 224 izraelita élt Békésben. A gyulai népbíróság Békéscsabán, a Vigadó nagytermében 1946. augusztus 30-án meghozott ítéletében 10 év börtönbüntetésre ítélte Jánossy Gyulát, aki 14 évig volt Békéscsaba polgármestere. A vádirat egyik pontja szerint a zsidó származású emberek gettózását a vonatkozó rendelkezéseken, utasításokon túlmenően hajtotta végre.

Összességében a magyar zsidóság 68%-a (a Békés vármegyei több mint 70%-a), 618 ezer ember pusztult el a világháború alatt, közel 400 ezer Auschwitzban. A korabeli Magyarország területén élt zsidók kétharmada vesztette életét, a mai Magyarország területén élt 600 ezer zsidóból pedig mintegy 400 ezer halt meg a holokauszt idején. Hiába imádkozott oly' alázattal az antiszemitizmusát nyíltan felvállalt *vitéz nagybányai Horthy Miklós* kormányzóhoz 1937-ben a Sarkadi Izraelita Hitközség, a bihari településről körülbelül 200 zsidót hurcoltak el 1944. június 7-én és 26-án Auschwitzba. Okány egyetlen napon, 1944. június 6-án veszítette el az orvosát és az állatorvosát, a mezőgazdaság irányítóit, a sok évtizede helyben lakó kereskedőket és iparosokat. A falu református lelkésze a híveivel kivonult a parókia elé tiltakozni, de a csendőrök szétzavarták őket. Amikor a 80–100 békésszentandrási zsidót csendőrök kísérték Szarvasra, a falu lakossága az út két oldalán állva zokogott. Pedig a Felvidék

visszacsatolása (1938) után a kormányzó felesége által kezdeményezett *Magyar a magyarért* jótékonysági mozgalomban az élen jártak a zsidó hitközségek. *Dr. Tardos Dezső*, a Békéscsabai Kongresszusi Izraelita Hitközség elnöke 1938. december 4-én keltezett levelében értesítette a polgármestert arról, hogy hazafias felbuzdulásból a városi főpénztárba 500 pengőt befizetett.

Az 1945-ös várakozásokkal ellentétben a Magyarországon maradt zsidóság mégis megőrizte asszimilációs beállítottságát, a szörnyű élmények dacára sem erősödtek fel benne az elkülönülési törekvések. Az egyéni és kollektív sérelmek következtében erőteljesnek bizonyult a beáramlása a Magyar Kommunista Pártba, ahol esetenként a zsidóüldözésben közreműködött kisnyilassal találta magát szemben. A deportálásból visszatért zsidóság egy kisebb csoportja a kommunista párt vagy a politikai rendőrség tagjaként megkísérelte a bosszúállást. Ám a kommunista párt osztályharcos alapon a zsidók többségét kizsákmányolónak tekintette, amiért igyekezett leszerelni őket. A hagyományaikhoz és zsidóságukhoz ragaszkodó, többnyire a szegényebb rétegekhez tartozó zsidók üzleteit, iparengedélyeit általában elvették, nemzetközi kapcsolatuk megszűnt.

A megmaradt vidéki zsidóság – biztonságra vágyódva – 1945 után elsősorban Budapestre, annak is néhány belső kerületébe húzódott. Jószerivel teljesen megsemmisült a sajátosan sokszínű keverék kultúrával rendelkező vidéki-falusi zsidóság. Ráadásul miután 1944. október 6-án bevonultak Békés vármegyébe a szovjet csapatok, rögtön megkezdődött a fosztogatás és a rablás. A lefoglalt zsidó üzleteket és lakásokat az oroszok és a magyarok egyaránt feltörték. Hasonló sorsra jutottak az elmenekültek ingóságai is. A zsidó hitközségek létezésére többnyire csak a tárgyi emlékek, levéltári források, pusztuló zsinagógák, temetők utalnak. Egy 1947. évi felmérés szerint 14 hitközséget szerveztek újjá Békésben (Békéscsabán, Gyomán, Szarvason, Szeghalmon stb.), 1949-ben 15 működött, ám a megyebeli hitközségek döntő többsége az 1950-es években megszűnt.

Békéscsaba Megyei Jogú Város Önkormányzatának 40 millió és a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének

30 millió forintos támogatásával épült meg 2004-ben Békéscsabán Közép-Kelet-Európa 2. világháború után minden bizonnyal legnagyobb zsinagógája a Széchenyi-ligeti zsidó temetőnél, amelyben *Singer Jakabé* a legrégebbi síremlék. *Dr. Moskovits Sándor*, a helyi hitközség elnöke az avatásra *dr. Magyar Bálint* oktatási minisztert is meghívta, akinek a családját, anyai nagyapjának, *Schwartz Dezsőnek* a testvérét, *Schwartz Margitot*, a sógorát, *Grósz Lajost* és Mezőberényben lakó unokatestvérét, *Bözsi nénit* a férjével, *Kurtág Lajossal* 1944. június 26-án hurcolták el 3 ezer 100 társukkal együtt Auschwitzba a békéscsabai gettóból. Az emlékhely-múzeum jellegű zsinagógában 11, tömött sorokkal telirótt, háromoszlopos tábla őrzi az elhurcolt zsidók nevét.

Dr. Molnár Jenő alispán 1949. április 21-én keltezett jelentésében vette számba a 2. világháború vármegyei áldozatait. A több mint 300 ezer lakosú Békésre 9 ezer 716 áldozat (hősi halott, eltűnt, hadiözvegy, hadirokkant, hadiárva, polgári háborús halott és polgári háborús sebesült) esett. A készülő új kimutatáshoz azt a tájékoztató megjegyzést fűzte, hogy a polgári háborús halottak esetében a törtszám nevezőjében kell feltüntetni azoknak a zsidóknak vagy más nemzetiségű deportáltaknak a létszámát, akik a deportálás következtében, vagy kivégzés miatt haltak el.

Felhasznált irodalom:

- Ifj. Balogh István: A tótkomlósi zsidók története. Magánkiadás, Tótkomlós, 2004.
- Békés megye 1944–1945-ben. Felszabadulás és a népi demokratikus forradalom első esztendeje a Vihar-sarokban. Tanulmányok (szerkesztette: Dér László és Szabó Ferenc). MSZMP Békés Megyei Bizottsága, Békés Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága, Békéscsaba, 1975.
- Békés Megyei Hírlap, 2003. július 1., 2004. április 17., 24., június 21., augusztus 17., augusztus 18., szept. 3.
- A Békés megyei zsidóság történetének levéltári forrásai. Dokumentumok a Békés Megyei Levéltárból. Válogatta és sajtó alá rendezte: K. Cseh Edit. Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2002.
- Békés Vármegye (sajtó alá rendezte: Madarász Gyula). Békésvármegye Monografiája Szerkesztősége és Kiadóhivatala, Budapest, 1936.
- Randolph L. Braham: A magyar holocaust (I–II.). Gondolat, Budapest, 1988.
- Csabai Mérleg, 2002. június 27., augusztus 15., 2003. április 24.
- Dányi László: A hatalom mindig érezze magán a nép ellenőrző tekintetét. Kései számvetés Lőcsei (Lerner) Pállal. Békés Megyei Népújság, 1989. december 9.
- Dedinszky Gyula: Írások Békéscsaba történetéből, néprajzából. Békés Megyei Levéltár, Gyula, 1993.
- Gyulai Hírlap, 2004. június 25., július 2.
- A gyulai zsidóság és a vészkorszak – dokumentumok (összeállította és a bevezetést írta: Kereskényiné Cseh Edit). Békés Megyei Levéltár, Gyula, 1994.
- Gyurgyák János: A zsidókérdés Magyarországon Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- Haan Lajos: Békés-Csaba. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig. Békés Megyei Közgyűlés Önkormányzati Hivatala, Békéscsaba, 1991.
- Kasuba István: Zsidók Csorváson. Csorvási Füzetek 8. Csorvás Nagyközség Önkormányzata, Csorvás, 2004.
- Körösvidék, 1944. március 28.
- Lőcsei Pál: Egyedülálló és felfoghatatlan, ami itt történt. Magyarország keresztény és zsidó embervesztéseg a második világháborúban. Békés Megyei Hírlap, 2004. június 17.
- Dr. Maday Pál: Békés megye városainak és községeinek története. Békés megye Tanácsa V. B., Békéscsaba, 1960
- Magyar Bálint: Minden a szavakkal kezdődik. Népszabadság, 2004. április 15.

- Magyarországi vidéki zsidóság gettósítása, összegyűjtése és deportálása. 1944. április–július. História, 2004. 2–3., 34–35. old.
- Magyar Zsidó Lexikon (szerkesztette Ujvári Péter). A Magyar Zsidó Lexikon Kiadása, Budapest 1929.
- Márki Sándor: Aradvármegye és Arad szabad királyi város története II. (A török hódítástól napjainkig). Monographia-bizottság,
  Arad, 1895.
- Mártírok – Jankai Tibor rajzai (Zsolt Béla előszavával). Tevan Nyomda és Könyvkiadó Vállalat, Békéscsaba, 1947.
- Mondjátok el, mi történt! A magyarországi holokausztról. Dokumentumok, tanulmányok, elbeszélések, emlékezések. Ex Libris Kiadó, Budapest, 2004.
- Okány krónikája II. (írta: Házi Albert). Okány Község Önkormányzata, Okány, 2000.
- Orosházi Napló, 2004. március 19., április 30., szeptember 3.
- Med. Dr. Révész Fülöp: A békéscsabai izraelita hitközség multja és jelenje. Tevan Nyomda és Könyvkiadó Vállalat, Békéscsaba, 1926.
- Sipos Péter: A zsidóság és a Horthy-rendszer politikája. História, 2004. 2–3., 9., 11., 12. old.
- Stark Tamás: Zsidóság a vészkorszakban és a felszabadulás után (1939–1955). MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1955.
- A százéves sarkadi zsidóság emlékkönyve 1837–1937. Szerkesztette és kiadta Grosz Manó főrabbi, Sarkad, 1937.
- Szirmai Rezső: Fasiszta lelkek. Pszichoanalitikus beszélgetések a háborús főbűnösökkel a börtönben. Pelikán Kiadó, Budapest, 1993.
- Dr. Tibori János: A felszabadult Békéscsaba másfél évtizedes története – 1944–1960. Békéscsabai Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága, Békéscsaba, 1961.

PAPP SÁNDOR

Oktatásfinanszírozás a bolognai-folyamat tükrében

„Papírgyár Kht. 1884. Bologna krt. 2005."
avagy Oktatás, finanszírozás – oktatásfinanszírozás*

* Készült a Debreceni Egyetem ATC Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar Vezető- és Továbbképző Intézet közszolgálati menedzsment szakon 2004-ben. A jelen tanulmány a szerző megvédett szakdolgozatának (konzulens Kovács Károly oktatási igazgató) összefoglalása.

„A tudomány hatalmát elismeri ma minden művelt ember;
igazságait törvényekül, tanácsait parancsként
fogadja az egyes úgy, mint maga az állam."

Rektori székfoglaló beszéd a Budapesti Tudományegyetemen
(Eötvös Loránd 1891. szeptember 15.)

„A tudomány művelése és tanítása, nem mondom, hogy érdemesebb, de egészen másnemű foglakozás, mint az úgynevezett hivatalos ügyek szabályszerű elintézése. Ki lehet talán pontosan számítani, hogy valamely hivatalnak bizonyos aktahalmaz feldolgozására hány hivatalnokot hány órán át kell foglalkoztatnia, de megoldhatatlan feladatnak tartom, hogy meghatározzák, hogy egy nemzetnek hány tudásra és tudósainak hány órai munkájára van szüksége, hogy a tudomány áldásait magáévá tegye." (idézet a fent hivatkozott székfoglaló beszédből.)

Több mint harminc éve - ebből huszonhárom évet a közoktatás, immár nyolcadik éve a felsőoktatás területén - az oktatásért (pedagógiai végzettséggel) dolgozó pénzügyi szakemberként foglalkoztat az oktatás és annak finanszírozása közötti összefüggés, ezen belül különösen annak társadalom- és oktatáspolitikai vetülete.

Mit tapasztaltam az utóbbi években? Az éves költségvetési számokból kitűnt, hogy az évről-évre emelkedő hallgatólétszám növekedéstől elmarad a közösségi ráfordítások (állami támogatás) növekedése.

Milyen okokkal magyarázható ez a jelenség:

- A kilencvenes évek elejétől történő próbálkozások, majd a közepétől ténylegesen is megváltozott – az állandó, arányos növekedést biztosító bázis alapú finanszírozás helyett -, bevezetett normatív finanszírozás, mely részint lehetővé tette a közösségi ráfordítások szabályozását, részint azoknak a teljesítményekhez való igazítását.
- A képzés költséghatékonyságának növekedése (ami nem független a finanszírozási rendszer átalakításától). A finanszírozási rendszer változtatá-sának hatására indult folyamatok például: az intézmények oktatási alrendszereiben, egységeiben az oktatólétszámok hallgatólétszámhoz történő arányosí-tása, az oktatói, kutatói követelményrendszerek kialakítása (többen pálcát törnek egy egységes, országos óra- és követelményrendszer kidolgozása mellett), vagy egyes tevékenységek – nem költség-vetési gazdálkodási rendszerben való megvalósítása – kiszervezése stb. De ide tartozik az a folyamat is, amelynek nyomán a graduális képzések kontakt óraszáma jelentősen csökkent, vagy az alacsonyabb ráfordítás – igényű szakok arányának a drágább szakok növekedését meghaladó növekedési üteme.
- Ide lehet továbbá sorolni azokat a központi intézkedéseket, amelyek a felsőoktatási intézményrendszer struktúrájának átalakítását (intéz-ményi integrációk) szolgálták, az intézmények létszámával, bérstruktúrájával, alkalmazási szabá-lyaival kapcsolatos reformokat célozták.

A felsőoktatás tömegessé válásával – a szakmai feladatellátás problémáinak kezelése mellett – egyre inkább előtérbe került annak gazdaságilag racionálisabb megszervezése, költséghatékonyabb működtetése. Ezért is fogadtam érdeklődéssel Polónyi István - Tímár János: Tudásgyár vagy papírgyár című 2001-ben megjelent művét[(1)], amely az egyik folyóiratban később közel egy egyéves vitasorozatot indukált. [(2. a, b, c, d)]

Időközben a hivatalos oktatáspolitika irányításában

bekövetkezett változás kapcsán kiderült, hogy a kérdés korábbról is adott volt, mert a Bolognai Nyilatkozat 1999-es aláírása feladatokat adott a magyar felsőoktatás területén is, amely egy egységes Európai Felsőoktatási Tér megteremtését tűzte ki célul.

Három elvesztegetett év után 2002-ben kezdődtek a reformmal kapcsolatos munkálatok. Az állam a felsőoktatás átalakításáról szóló döntésekor nemcsak oktatáspolitikai, közigazgatási és pénzügyi problémákat kezel, hanem hosszú távú társadalomfejlesztési célokat és súlypontokat jelöl ki.

Dolgozatom témájául ezért az oktatás tartalmi fejlesztésének kérdéseit és a megvalósítást támogató finanszírozási kérdéseket választottam. Elsősorban elméleti megközelítésben tekintettem át azt az utat, ahogyan idáig jutottunk, hogyan fejlődött a felsőoktatás a 20. század végéig, illetve napjainkig, majd áttekintést adtam az oktatás finanszírozásának tendenciáiról, illetve a reformhoz kapcsolódóan mi várható konkrétan a felsőoktatás finanszírozásában. (3. a, b)

A kérdéskör feldolgozásában elsősorban az eddig megjelent, s napjainkban, a felsőoktatásban dolgozók érdeklődését, alapvetően jövőjét meghatározó reformelképzelésekhez kapcsolódó írásokra támaszkodtam, s ezek elemzéseként adtam a dolgozat címét is. Az oktatás, halljuk gyakran: „tudásgyár”.

Az utóbbi időben egyre gyakrabban azt is, hogy „papírgyár”. (4) Az első fejezet „hogyan jutottunk idáig?” kérdésére felelve dolgozatomban az oktatás tömegessé válásának kialakulásával és ennek következményeivel foglalkoztam. Megállapítható, hogy mivel nincs a pártok többsége által elfogadott „nemzeti”, konszenzuális felsőoktatási stratégia, a mindenkori felsőoktatási politika által hangoztatott kormányzati célkitűzés, a hallgatói létszámbővítés az ígéretek (finanszírozási reform), és a pénzügyi hatalom örökös kiadáscsökkentési törekvései között őrlődik.

A megalapozott, átgondolt stratégiai fejlesztés helyébe a különféle pártok és érdekcsoportok pillanatnyi erőviszonyain alapuló „törvények” kerülnek. Ugyanakkor ez a magyar felsőoktatás 20. századvégi fejlődésétől napjainkig (második

fejezet), ma már olyan szolgáltatást nyújt, amelyet nem csak központilag elosztanak, de adják és veszik is. Ez pedig a tudás piaca, melyen jelenleg diplomás túltermelés van kialakulóban.

A legfejlettebb országokban a fiatal korosztálynak ma már 40-60 százaléka vesz részt valamilyen felsőfokú oktatásban, és jele sincs annak, hogy e tendencia nem folytatódna. [(5)] Ennek a globális jelenségnek az értelmezésére dolgozták ki magát a „lifelong learning", vagyis az élethosszig tartó tanulás divatossá vált fogalmát. [(6, 7)] A nemzetközi szervezetek oktatáspolitikai dokumentumaiban – magában a Bolognai Nyilatkozatban is – felvázolt, elfogadott perspektíva szerint a fejlettebb országokban is hamarosan nem csak általánossá válik majd a felsőoktatás (vagyis: szinte mindenki szerez valamilyen felsőfokú végzettséget), de a már diplomát szerzettek is felnőttként újra meg újra hosszabb-rövidebb időt töltenek el egyetemeken, főiskolákon (azaz a felsőoktatásban).

Ezek után kérdés, hogy a fenti és a felsőoktatás egyéb problémáira milyen megoldási lehetőségeket, kitörési alternatívákat kínál a közel egy éve indult reformelképzeléseket rögzítő bizottsági munka eredményeként – érdekes módon a hivatalos oktatás irányítás által nem egészen vállalt – készült „CSEFT-anyag" (Csatlakozás az Európai Felsőoktatási Térhez), amely a hatodik változat.

Az anyagban felvázolt elveknek megfelelően a felsőoktatás tervezett átalakítása négy kérdéskörre terjed ki:

- az **akadémiai reformra**, azaz a képzési és kutatási tevékenység modernizálására;
- az **intézményi reformra**, azaz az irányítási struktúra modernizálására és a státusváltás lehetővé tételére;
- az **irányítási reformra**, azaz az állami irányítás eddigi struktúrájának hozzáigazítására az akadémiai és intézményi reformok, valamint a finanszírozás új módjának követelményeihez;
- **finanszírozási reformra**, azaz a felsőoktatás finanszírozásának új alapokra történő helyezésére.

A finanszírozási reform kapcsán megkerülhetetlen az a jogos kérdés, hogy kinek a pénzén tanulnak ilyen tömegesen a diákok. A dolgozat harmadik fejezete az oktatás-gazdaságtan

több területe közül az egyik nagy téma, a finanszírozási kérdésekkel foglalkozik. Ki és miért fizeti az oktatást? A „tudásgyárban” való részvétel egyben beruházás a társadalom jövőjébe.El kell fogadnunk, hogy van, aki akar tanulni, és van, aki nem, van aki tud tanulni, és van aki nem. Mindenki a maga szerencséjének kovácsa. Nem a társadalom, ebben az esetben az oktatás, felelős az egyénért, hanem az egyén a társadalomért. Természetesen nem mindegy, hogy mit preferál a társadalom, a „merész” vállalkozót vagy a tudást, a showmant, vagy az egyetemi oktatót.

1927-ben a budapesti tudományegyetem és több más vidéki egyetem gazdasági igazgatásának megvizsgálása után írja Magyary Zoltán Klebersberg Kunó Vallás- és Közoktatásügyi Miniszternek: „A kormányzás sikerének egyik nélkülözhetetlen előfeltétele a reális erőviszonyoknak teljes számbavétele. A valódi helyzetnek pontos számontartása sehol sem nélkülözhetetlenebb, mint a gazdálkodásban. Ezért helyeztem nagy súlyt a gazdasági szükségletek pontos megállapítására. […] Az eredmény azt mutatja, hogy a szükséglet és a fedezet nincs összhangban.” Mint látható a téma örökzöld, közel nyolcvan évvel ezelőtt sem volt összhang a szükségletek és a fedezet között.

Megteremthető-e egyáltalán ez az összhang, milyen technikák segítségével valósul meg a finanszírozás. A kérdésre adandó válasz előtt egy kis kitekintés kapcsán a finanszírozás nemzetközi tendenciáit, majd a hazai felsőoktatás államháztartás rendszerében való elhelyezését mutatom be, amit a hallgatói finanszírozás néhány jellemzője követ. (8)

Az intézményfinanszírozás egyik legelterjedtebb és legáltalánosabb módja a normatív finanszírozás. Többek által hangoztatott vélemény szerint a normatív finanszírozás bevezetése a minőség romlásának irányába hat. Azzal ugyanis, hogy a normatív finanszírozás részint a képzésben résztvevők létszámának növelésére – tehát tömegképzésre - , részint a belső szelekció mérséklésére ösztönöz, a minőség csökkenését eredményezi.

A felsőoktatás tartalmi/finanszírozási modernizálását szolgáló CSEFT anyag – „Finanszírozás Bologna után, mit hoz a jövő” – célkitűzései alapján megállítható-e, vagy

mérsékelhető-e ez a minőségromlás, illetve az új háromcsatornás finanszírozási rendszer bevezetése megfelelően segíti-e az intézményi teljesítmények, valamint szolgáltatások színvonalának elismerésén alapuló költségvetési rendszer kialakítását és működését.

Alapvető elvárás, hogy a finanszírozás átalakításával párhuzamosan jelentősen módosul a felsőoktatási szféra állami irányítása – a direkt irányítástól a pénzügyi koordináció felé elmozdulva -, és a intézmények vezetése is, az akadémiai testületi irányítástól a menedzser vezetés irányába fejlődik.

Dolgozatom megírásának fő kérdése az volt, hogy a felsőoktatás modernizációját megvalósító reformhoz kapcsolódóan mi várható a felsőoktatás finanszírozásában. Alapvetően nem is a belépésünk az Európai Unióba, hanem a „Bolognai Folyamathoz" való csatlakozásunkkal számos lehetőség nyílik meg a magyar felsőoktatás előtt.

Az intézményi működés területén a szervezeti kultúrák és az állami irányítás tekintetében az európai hatások intenzívebbé válnak, amely felgyorsíthatja az ezen a téren sürgetően jelentkező szemlélet és módszertani váltást. Amikor az állam a felsőoktatás átalakításáról dönt, akkor nem csak oktatáspolitikai, közigazgatási és pénzügyi problémákat kezel, hanem hosszú távú társadalomfejlesztési célokat és súlypontokat jelöl ki.

A felsőoktatás jelenlegi reformjáról való döntéskor meg nem kerülhető módon voltaképpen arról is dönteni kell, elfogadjuk-e azt, hogy a felsőoktatásnak is részben a piac törvényei szerint kell viselkednie. [(9)] Részben már ma is azt teszi, de ez jelenleg államilag manipulált piacon történik. Ez nem azt jelenti, hogy az állam vonuljon ki a felsőoktatásból, hanem azt, hogy változtassa meg a felsőoktatással kapcsolatos eddigi szerepvállalását. Az államnak le kell mondania a folyamatok irányítójának szerepéről, és a folyamatok támogatójává kell válnia azzal, hogy a piac számára ő legfeljebb kedvező feltételeket teremthet, de nem uralhatja azt. Így a megrendelő szerepét át kell adnia azoknak, akik valóban a felsőoktatási piac szereplői: a hallgatóknak, mint potenciális munkavállalóknak, és a vállalkozóknak, illetve egyéb munkáltatóknak, akik a végzett hallgatók „felvásárlói" lesznek.

Néhány területen persze az állam maga is megrendelő marad, hiszen vállalt állami feladataihoz – a vállalkozói piac igényeitől függetlenül is – gondoskodnia kell szakemberek biztosításáról, ám alighanem ez lesz a kevesebb.

Úgy gondolom, hogy a CSEFT-ben vázolt modernizáció megvalósítását, a fenti, állami szerepvállalás megváltozását eredményesen szolgálják az általam is leírt finanszírozásra vonatkozó elképzelések. E gondolatnak ma még kevesebb támogatója van, mint ahányan ellenzik azt.

Az eddigi, szinte változatlan állóvízbe dobott kavics nem is akármilyen hullámokat vetett. Az állami „meleg akolból" való kikerülés lehetőségének előre vetítése, s a hideg/rideg piaci viszonyok közötti megmaradás követelményének való megfelelés bizony komoly egzisztenciális kérdéseket vet fel, s növeli a megvalósítással szembeni ellenállást, az ellenkezők táborát. Ennek természetesen van jogos alapja. Ugyanakkor – a manapság „kényszervállalkozóvá" minősített – oktatók/dolgozók (az utóbbi időben nem is kevesen voltak) saját jól felfogott érdekükben már megbarátkoztak a vállalkozás, piaci jelenlét tényével.

Minden bizonnyal az új szisztémának – ahol az intézményfenntartás egy közhasznú társaság (Kht.) feladata lesz - , lesznek „áldozatai", s az is lehet, hogy nem mindig a „leggyengébb láncszem", de e nagy horderejű változásnak csakis minőségi javulás lehet az eredménye.

Felhasznált irodalom:

- Eötvös Lóránd: Az egyetem feladatáról. Gondolkodó magyarok sorozat. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1985. 32. oldal
- Polónyi István – Tímár János: Tudásgyár vagy papírgyár. Új Mandátum Kiadó. Budapest, 2001.
- Polónyi István: Az élethossziglani tanulás finanszírozása. EDUCATIO – 1999. Tavasz. 38-55. oldal
- Polónyi István: Finanszírozás és felsőoktatás minősége. EDUCATIO, 1999. Ősz. 598-608. oldal.
- Polónyi István: Egyre többet, egyre kevesebbért? EDUCATIO, 2000. Tavasz. 43-59. oldal.
- Polónyi István: Az oktatás gazdaságtana. OSIRIS K. Budapest,

2002.

- Ladányi Andor: Felsőoktatási politika 1949-1958. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1986. 27-42. oldal

- Ladányi Andor: Klebersberg felsőoktatási politikája. Argumentum Kiadó. Budapest, 2000. 158. oldal
- Falusné Sz. K.: Munkanélküliség és képzettség. Közgazdasági Szemle, 1997. december. 1047-1059. oldal
- Pelle János: A diplomák inflációja. Gyorsuló idő sorozat. Magvető Kiadó. Budapest, 1986. 61-64. oldal
- Szabó Katalin: A tudás globális piaca és a lokális tanulás. Közgazdasági Szemle, 1999. március. 278-293. oldal
- Vámos Dóra: A munkapiacon – diplomával. EDUCATIO, 2000. Tavasz. 62-78. oldal
- Varga Júlia: Oktatás-gazdaságtan. Közgazdasági Szemle Alapítvány. Budapest, 1998. 115-138. oldal
- Aradi Zsolt szerkesztésében: A felsőoktatás gazdaságtana. In: Ágazati gazdaságtan 1-3. kötet. 2003. Debreceni Egyetem Budapest, Debrecen Kiadó, 125-188. oldal

PAPPNÉ PRINCZINGER VALÉRIA

Áramlástani megfigyelések

Működőtőke-beáramlás és –kivitel, valamint kockázati tőke-befektetések

Korábbi dolgozataimban a működőtőke-beáramlás kérdéseivel foglalkoztam. Folytatom a téma aktualizálását és bővítem azt a mostmár egyre jelentősebb kivitel megjelenítésével.

Vizsgálataimat továbbra is leszűkítve a kelet-európai országok tekintetében végeztem. Megjegyzem még, hogy kivitel alatt nem a korábbi befektetések repatriálását, vagy az osztalék kivitelét, hanem a magyar vállalkozások külföldi befektetéseit kell érteni.

A kelet-közép-európai országok működőtőke-vonzási képessége csökkenőben van – állapította meg az ENSZ fejlesztési szervezete, az UNCTAD áprilisban publikált tanulmánya. E szerint a tíz új EU-tagországba áramló közvetlen befektetés 2003-ban a régi tagállamokba érkező tőke mindössze 3,6 százaléka volt, szemben az 1995-ös 10,6 százalékkal. Az említett országcsoporton belül lassan a privatizációs folyamat végére érő kelet-közép-európai régióba 2003-ban 26 milliárdnyi működőtőke érkezett, 7 milliárd dollárral kevesebb, mint egy esztendővel korábban.

1. sz. táblázat

Működőtőke-beáramlás néhány kelet-európai országba
(millió euró)

	2000	**2001**	**2002**	**2003**
Albánia	155	231	151	158
Belarusz	129	107	262	151
Bosznia-Hercegovina	159	133	282	338
Bulgária	1.103	903	980	1.254

Csehország	5.404	6.296	9.012	2.289
Észtország	425	603	307	797
Horvátország	1.180	1.743	1.193	1.733
Lengyelország	10.334	6.372	4.371	3.756
Lettország	445	182	407	319
Litvánia	412	499	772	160
Macedónia	189	493	83	84
Magyarország	2.998	4.391	3.026	2.182
Moldávia	147	163	123	52
Oroszország	2.933	3.069	3.660	1.012
Románia	1.147	1.294	1.212	1.381
Szerbia-Montenegró	55	186	502	1.109
Szlovákia	2.089	1.768	4.378	506
Szlovénia	149	412	1.707	160
Ukrajna	644	884	734	1.261

Forrás: WIIW

A 2003 előtti három év hullámzása után – ha még emlékszünk a napi hírekre – a 2003-as év is kétségbeejtően indult. Mindjárt az év elején az IBM, a Royal Philips Electronics és a Skanska AB jelentette be, hogy részlegesen, vagy teljesen kivonul az országból. Az sem volt jó hír, hogy a Peugeot Citroën – csoport új összeszerelő üzeme helyszínéül nem Magyarországot választotta.

Novemberben aztán szintén kudarcként könyvelhettük el, hogy a Hyundai cég sem hazánkat választotta tervezett közép-európai kisautógyártó üzemének lehetséges helyszínéül. Tőkevonzó képességünk hatásait tovább rontotta a hónapokig tartó forint árfolyam hullámzás, amely igencsak növelte a külföldi beruházók árfolyamkockázatát. Pontos vállalati listák ugyan nem állnak rendelkezésre, de néhány jelentősebb működőtőke-befektetést megvalósító cég: Electrolux, OMV, Suzuki, Alcoa.

A 2003-as esztendő nagyobb szenzációjaként kell említenünk, hogy a beáramlás mellett, annak több mint 50 %-ánál nagyobb értékben valósítottak meg honi vállalatok tőke-kivitelt a határon túl.

2. sz. táblázat
Működőtőke-kivitel néhány kelet-európai országból (millió euró)

	2000	2001	2002	2003
Albánia	---	---	---	---
Belarusz	0,2	0,3	-218,2	1,3
Bosznia-Hercegovina	---	---	---	---
Bulgária	4	11	29	19
Csehország	47	185	219	206
Észtország	67	226	140	130
Horvátország	4	173	566	55
Lengyelország	18	-97	228	343
Lettország	10	14	9	28
Litvánia	4	8	18	34
Macedónia	-0,7	1	0,1	0,3
Magyarország	664	399	292	1.408
Moldávia	0,1	0,1	0,4	0,1
Oroszország	3.433	2.828	3.736	3.657
Románia	-14	-18	18	36
Szerbia-Montenegró	---	---	---	---
Szlovákia	23	39	5	20
Szlovénia	72	161	99	269
Ukrajna	1	26	-5	12

Forrás: WIIW

A rendszerváltozás óta a mintegy 3 milliárd eurónyi tőkekivitel több mint 40 százaléka 2003-ban valósult meg. E tényt annak biztató jeleként foghatjuk fel, hogy a magyarországi mércével mért nagyvállalatok kinőtték belföldi piacaikat, s ahhoz, hogy nyereségük tovább növekedjék, hatékonyabbá váljanak, több megrendelésre, ügyfélre van szükségük, s ezt mostmár külföldön találják meg.

A térségben e jelentős tőkekiviteli lista élén a MOL és az OTP Bank áll, övék a kivitel kétharmada. A MOL 505

millió dollárért megvette a horvát INA egynegyedét, míg az OTP a bolgár DSK Bankot vásárolta fel 311 millió euróért.

Kisebb kiviteli összeggel volt jelen a TriGránit Fejlesztési Rt. (30 millió euró), Pannonplast Műanyagipari Rt., Globus Konzervipari Rt., Danubius Szálloda és Gyógyüdülő Rt.

A működőtőke-beáramlás mellett egyre nagyobb szerepre tehetnek szert a kockázatitőke-befektetéseket megvalósítók. Ez jótékony hatással lehet a gazdasági szerkezet átalakításra és a tőke koncentrációra, annak ellenére, hogy bár a hazai kockázatitőke-társaságok azért lobbiznak, hogy a magánnyugdíjpénztárak és a biztosítók pénzét is elfogadhassák, mostani tőkéjüknek is nehezen találnak magyar befektetési célpontokat.

3. sz. táblázat
Magyarországi kockázatitőke-befektetések 2003-ban

A befektetés összege (millió euró)	**Az ügyletek száma**	**Változás 2002-höz képest**	**Az ügyletek összértéke (millió euró)**
0,0-1,0	19	5	4
1,0-2,5	9	2	15
2,5-5,0	0	-2	0
5,0-10,0	1	-2	13
10,0-	3	0	85

A kockázatitőke-társaságok, - alapok kizárólag azzal a céllal vásárolnak részesedést vállalkozásokban – általában legalább 25 százaléknyit - , hogy később drágábban értékesítsék.

A kockázatitőkések egyaránt hajlandók befektetni újonnan alapított, illetve már bizonyított vállalkozásokba, ha reális esélyét látják, hogy pénzük 3-5 éven belül minimum évi 20-25 százalékos hozammal megtérül. Ez igen csábítóan magas hozam még a napjainkban is igen magasan tartott jegybanki alapkamattal szemben.

Valószínű, hogy a feltörekvő magyar gazdaság egyik területén sem realizálható ma még ez a hozam, - valószínű, hogy később is csak néhány speciális területen – hisz duplája az alapkamatnak. Ha realizálható lenne, akkor ezen befektetők minden bizonnyal jelentős forráshiánnyal és nem felesleges, befektetésre váró tőkével rendelkeznének. Erre a pillanatra várnának igazán a magánnyugdíjpénztárak és a biztosítók, valamint azok a magánemberek, akik kockázatitőke-társaságba fektetnék fölös pénzüket.

Hogy a részvényeken, üzletrészeken elérhető árfolyamnyereségük minél nagyobb legyen, a kockázatitőkések pénzét kezelő társaságok és alapok képviselői személyesen részt is vesznek a cég irányításában, szakértelmükkel, üzleti kapcsolataikkal segítik a vállalkozást a növekedésben, az üzletszerzésben, s a termékek, szolgáltatások fejlesztéséhez további finanszírozókat is kereshetnek.

A szakmai befektetőként való részvétel különbözteti meg a kockázatitőke-alapokat a befektetési alapoktól, amelyek szintén vásárolnak ugyan részvényeket, kötvényeket, de általában nem kérnek beleszólást a kibocsátó cég irányításába, pénzügyi befektetőként passzívan figyelik, hogyan alakul érdekeltségük árfolyama.

Az alapkezelők a Pénzügyminisztériumban azért lobbiznak – törvénymódosítást kicsikarva - , hogy a biztosítók és a nyugdíjpénztárak összegyűjtött tőkéjük legfeljebb 5 százalékát – a fejlett piacgazdaságú országokhoz hasonlóan – kockázatitőke-társaságokba, -alapokba fektethessék.

„Egészségtelen a gazdaság szerkezete: kevés a kockázati tőke által finanszírozható ígéretes vállalkozás, sok cég tulajdonosa olyan multinacionális vállalat, amely bőven ellátja forrással magyarországi leányát” – véli Szalai Tamás, az amerikai pénzekből kelet-közép-európai vállalatokba fektető Bancroft kockázatitőke-alap menedzsere.

A tőkeerős nyugdíjpénztárak és biztosítók sem lelkesednek azért, hogy az ügyfeleik pénzét – konzervatív, biztonságra törekvő befektetési politikájuk miatt – kockázatitőke-társaságokba, -alapokba fektessék. Az év elején mégis megtörtént az első magánnyugdíj-pénztári befektetés

egy kockázatitőke-alapba 1 millió euróval, miközben tavaly közel 30 milliárdnyi kockázatitőke-befektetés valósult meg.

Felhasznált irodalom:

- HVG 2004. július 3., 87-88. p.
- HVG 2004. július 31., 62-63. p.

PATAY ZOLTÁN

Beszállítói cégtartalékok felfedésének időszerűsége

A beszállítói szerepkör problematikájából a címben említett tartalékok alatt az eddig nem realizált, de viszonylag könnyen feltárható (sőt, bármely konkrét cég vonatkozásában számszerűsíthető) és kellő mérlegelés ill. pozitív döntés után (talán) szintén könnyen meg is valósítható lehetőségek kérdését ragadtam ki, aktuálisnak tartva azt elsősorban az EU kibővülésének kapcsán. Gondolataim részletezésére most azonnal áttérek. Indokaimat bekezdésekbe foglalom az alábbiak szerint. A hazai gazdaságban már ma is rengeteg beszállító cég[1] működik, a jövőben pedig ezek számának növekedése következhet be, remélhetőleg Békés megyében is.

A gazdasági szférában a beszállítói tevékenység önálló iparággá nőtte ki magát és e tevékenység támogatására (fejlesztésére, javítására) a mindenkori kormányzati programok kellő figyelmet szentelnek, és jelentős összegeket különítenek el[2].

A szerződéseikben rögzített speciális kötöttségek általában döntően meghatározzák a beszállító cégek egész tevékenységét, azonban amikor a piaci értékesítési lehetőségek lényegesen változnak (már csak azáltal is, hogy bővül a reálisnak tekinthető piac), mégis – és éppen ekkor több oknál fogva is –célszerű megvizsgálni, hogy mekkora tartalékok vannak jelen ill. azt, hogy *lényegében mit is jelentenek a beszállítói szerepből adódó kötöttségek*.

---

[1] Ez alatt elsősorban az olyan céget értem, amely termelési tevékenysége során hosszabb távú szerződéses alapon további megmunkálási ill. feldolgozási műveletre vagy már közvetlen felhasználásra alkalmas, nem általános kereskedelmi terméket állít elő (viszonylag nagy sorozatban). A teljesség ugyanis igényli a szolgáltatásokra való kiterjesztést, de ezt gondolataim körében az olvasó engedelmével mellőzöm.

[2] Ezt a megállapítást a www.magygazd.hu/0108./46.htm és www.bikv.hu közlések alátámasztják. Az igényeket illetően, ide vonatkozóan, figyelemre méltó a *Világgazdaság* egyik, 2003. évi publikációjából (www.vg.hu) választott idézet is: "A GKM legfrissebb adatai szerint a Széchényi vállalkozásfejlesztési program keretében meghirdetett 11 idei pályázatra 4079 beadvány érkezett. Értékben a legnagyobb – 2,1 milliárd forintot meghaladó – igény a kis- és középvállalkozások *beszállítói tevékenységének* javítására érkezett."

Fontos ez azért, mert ennek ismeretében (és más tényezők figyelembe vételével) a vállalkozás mérlegelheti a kötöttségeket: eldöntheti, hogy érdemes-e továbbra is beszállítóként működnie, vagy inkább vállalja[3] a piaci megmérettetés egy másik formáját, ahol a termékek értékesítése valószínűleg bizonytalanabb, de a kapacitásait sokkal hatékonyabban ki tudja használni. Fontos ez azért is, mert az EU bővítésének eredményeképpen szinte azonnal változik a piaci helyzet, változhat bármely megrendelő cég beszállítói stratégiája, és várható, hogy számos multinacionális cég előbb-utóbb más országba teszi át a termelését. Az ilyen események bekövetkezésekor az egyes tevékenységeket, régiókat ill. településeket érő kellemetlen helyzeteket el lehet kerülni (vagy legalábbis tompítani lehet), ha pontosan tisztában vagyunk adottságainkkal és lehetőségeinkkel[4].

Az adottságok és a lehetőségek tisztán látásában elsősorban a tényszerű (és sok esetben leginkább a számszerűen kifejezett) információ nyújt segítséget.

Gazdasági szervezetre vonatkozóan számszerű információkat, melyeknek birtokában kialakítható a vizsgálatnak alávetett gazdálkodó tevékenységet folytató egység (valamely értelemben) optimális irányítását célzó lehetséges döntés, csakis az operációkutatás[5] nyújt(hat).

Az operációkutatási módszerek ismerete vállalati (vagy iparági, sőt akár makrogazdasági) szinten

---

[3] Itt elsősorban az újabb beszállítói lehetőségek felkutatása eredményeképpen kapott információkra támaszkodó döntéshozatal előtti állapotra gondolok. A lehetőségek felkutatását és/vagy a beszállítói szerepkörből adódó kötöttségek mérlegre tételét sok esetben a fennmaradás érdekében kell mielőbb végezni. Kézenfekvő lehetőségként megemlíthetjük a beszállító kisvállalatok kooperációját. Kooperációban mellesleg elképzelhető közös beszállítói adatbázis létrehozása is.

[4] Az egyik lehetőség a termékpaletta módosítása, amely a beszállítói szerződésben rögzített kötöttségek feloldásának mérlegelése után kerülhet napirendre. Erre a továbbiakban felhozok egy figyelemre méltó példát.

[5] Itt sem kerülhetem el, hogy kifejtsem töretlen álláspontomat a tudományág gyakorlati alkalmazhatóságának lehetősége és szükségessége mellett. Letisztult gondolataimat erről az irodalomjegyzékben megnevezett [2] dolgozatban fejeztem ki korábban. A "nyújt(hat)" feltételes fogalmazás mégsem véletlen, hiszen az operációkutatás csakis (és éppen) módszereinek alkalmazása révén nyújtja a döntések meghozatalában hasznosítható információt. Az alkalmazások terén fennálló problémákról – részletekbe bocsátkozva – külön is szót kell ejteni, amit nem mulasztok el a továbbiakban.

megkönnyítheti az optimális beruházási, termelési és elosztási tervek előkészítését, hozzájárulhat az optimális készletgazdálkodás viteléhez, a termelőkapacitások lehető legelőnyösebb kihasználásához, a szállítások ésszerűsítéséhez, számviteli ill. ügyviteli munkák automatizálásához és a hatékony minőségellenőrzéshez.

Ily sokoldalú gyakorlati hasznossága miatt az operációkutatás, mint tudományág, és mint a közgazdasági képzést folytató felsőoktatási intézmények tantárgylistáján is szereplő szakmai alapozó tárgy, az illetékes szervek állandó figyelmének középpontjában kellene, hogy legyen. Kivételektől eltekintve, a helyzet nagy általánosságban mégsem ez, mert létrejötte és alkalmazásai tekintetében tényszerűen kibontakozó sikeressége óta (ami a múlt század ötvenes éveire tehető), de különösen az utóbbi 30 esztendő folyamán, e vonatkozásban a fejlemények a nagyvilágban kettéváltan haladtak előre.

A ma fejlettnek nevezett piacgazdaságok nagymértékben éppen annak köszönhetően tekinthetőek fejlettnek, mert sok minden más pozitívum mellett, ahol csak lehetett, ingadozás és késedelem nélkül azonnal éltek a „varázslatokra képes” operációkutatási módszerek alkalmazásának lehetőségével. Ennek (is) köszönhetően az említett gazdaságok további életvitele olyannyira szerencsésen alakult, hogy az alkalmazások kérdése soha nem képezte vita tárgyát, a gyakorlati előrehaladás és elméleti fejlődés vektorát pedig állandóan a piacgazdaság saját igényének megfelelően szinte természetszerűen önmaga határozta (és határozza) meg. Nem képezte vita tárgyát az Operációkutatás oktatása sem[6].

Ugyanez nem mondható el a fenti kategóriába nem sorolható (formálódó, vagy jobb esetben már a fejlődés útjára tért)
piacgazdaságokról, amelyekhez a bővítést közvetlen megelőző állapotok szerint a 15 tagállamú EU „bővítményét” alkotó „tízesének” gazdasága tartozik. Az említett fejlemények ezeknek és más, EU-n kívüli országoknak a vonatkozásában a fent leírtaktól lényegesen eltérően

[6] Lásd az irodalomjegyzékben megnevezett [1] monografikus tankönyv Előszavát.

alakultak. A sorsdöntő jelentőséggel bíró lépést tevő tíz állam többségének[7] felsőoktatási és tudomány-fejlődési múltjába mélyedve egyértelműen kiszűrhető az a közös vonás, hogy ezekben az országokban gondok voltak és jelentős lemaradás tapasztalható az operációkutatás háza táján. Sőt, leszögezhetjük, hogy a hasonló, tervgazdálkodással jellemezhető közelmúlt említett gondjainak jellege – a hazai helyzethez hasonlítva – az említett többségnél szinte azonos.

Az operációkutatás hazai helyzetéről (1988-as állapot) első ízben a [2] publikáció ad átfogó képet[8].

Hazánkban az operációkutatás az 1960-as évek első felében kezdett elterjedni, és az eltelt időt tekintve a kutatások – különösen az utóbbi tíz esztendőben – szerteágazóan aktivizálódtak.

Az alkalmazások terén – üdvözölve az elért néhány eredményt[9] – jelentős előrehaladásról, sajnos, mégsem beszélhetünk, habár a számítástechnikai háttér folyamatosan és − az utóbbi időben már − gyorsuló ütemben javult. Ennek okát a probléma elemzői több tényezőben látják, melyek közül itt azt említem meg, amely nagyrészt a szakképzéssel, a felsőoktatással szorosan összefügg.

Költség-, anyag-, vagy időmegtakarításokat célzó döntéseket hozó felelős gazdasági szakemberek közül sokan még ma is idegenkednek az informatikailag – számítógéppel is – támogatott modellezési és operációkutatási módszereket alkalmazó vizsgálatoktól, vagy nem bíznak az ilyen munka eredményére támaszkodó – döntésre előterjesztett – javaslatokban, kétségbe vonva azoknak az egyébként megalapozott és vitathatatlan eredményjavító hatását.

---

[7] Itt a volt Csehszlovákiát, Lengyelországot, Magyarországot és a volt Szovjetunió kötelékébe tartozó balti-melléki három köztársaságot kell érteni.

[8] A tudományos, elméleti szinten is érdeklődő olvasó figyelmébe az irodalomjegyzékben megnevezett [3] tanulmánykötetet is ajánlom.

[9] A külpiac-kutatási rendszerben alkalmazható módszerek leírása és gyakorlatba iktatása terén, a magyar szakmai körökben jól ismert Tóth József nevéhez fűződően, operációkutatás-alkalmazási két munkacsoport (a GATE –n és a DATE-n munkálkodó iskolák) nemzetközi ismertségre és elismerésre (is) szert tettek.

Elsősorban a korábbi oktatási rendszer mulasztásának tudható be, hogy a vezetők többsége nem volt (és sajnos ma sincs) kellően felkészülve az újszerű technika fogadására, az eredmények megfelelő értelmezésére, nem volt (és sajnos ma sem) képes a hasznosításra (a hatékony felhasználásra) sem. Mivel nem ismerték (és sajnos nagyon sokan ma sem ismerik) a matematikai módszerek alkalmazási lehetőségeinek széles skáláját, a bennük rejlő lehetőségeket, nem volt (és sajnos sok esetben ma sincs) elegendő motiváció a hagyományos módszerek újakkal való felváltására.

Azt megelőzően, hogy ez a váltás tömegességében bekövetkezhessen, előzetesen egy általános szemléletváltásnak kellene megtörténnie. A szemléletváltást elősegítheti az alkalmazható módszerek minden szintű – azok gyakorlati hasznosságát konkrét példákkal alátámasztott – népszerűsítése. Ezért, rendkívül fontosnak tartom (és hangsúlyozom, hogy nem titkolt céljaim többelemű sokaságában ezért rögzítettem az elsők között) az effajta publikációk számának gyarapítását.

A szemlélet-változtatás alapvetően fontos feltétele az a bizonyos matematikai – nem ritkán okoskodónak titulált és emiatt néha visszatetszést is keltő – gondolkodásmód.

Tudvalevő, hogy a gondolkodásmód megváltoztatása nem tartozik a könnyű feladatok közzé. Kialakítani, formálni és fejleszteni azt viszont eredményesen lehet. De mi formálhatja jobban a matematikai gondolkodásmódot az ilyen (matematikai) jellegű ismeretek megszerzésének folyamatánál? Hozzáteszem, hogy aki viszont utóbbira adottságainál fogva nem törekszik, annak segítséget jelenthet a célirányosan felkínált lehetőség, ami egy közös cél érdekében akár kötelezővé nyilvánított követelmény is lehet. Leegyszerűsítve a gondolatmenetet, kötelezően oktatni kell tehát.

Félreértés ne essék, most hangsúlyozottan csak azt a meggyőződésemet törekszem kifejteni, amely szerint a gazdasági módszertan, a döntéshozatalt elősegítő módszerek és általában a "döntés-előkészítés" (mint külön tantárgy) oktatása pénzügyi és gazdálkodási alapképzésben egyaránt

indokolt, bármely közgazdasági szakosító posztgraduális képzésben pedig − feltétlenül szükséges.

Ehhez hozzáillesztve a fentebb már említett áttekintő publikációban megfogalmazott és „legnagyobbnak” jogosan nevezett veszélyt[10], felmerül a kérdés: vonatkozásunkban mire törekedett a rendszerváltást követően, és mit akar ma a magyar felsőoktatás?

A kérdés azért tehető így fel, mert a felsőoktatásban (is) a tan- és óratervek változtatására, azok továbbfejlesztésére éppen a 90-es években volt egyfelől nagy szükség, másfelől egy meghatározott irányt választó alkalom.

A kérdéssel kapcsolatosan se essék félreértés, nem a javító szándékot kérdőjelezzük, hanem inkább azt hangsúlyoznánk, hogy az egyes tantárgyakra vonatkozó óraszámcsökkentéseket[11] egy közös cél érderében illett volna differenciáltan megvalósítani, a döntéseket megelőzően országos szinten is módot adva a szakvélemények kifejtésére és kitisztulására. Megszakítva az effajta további fejtegetéseket, most kanyarodjunk vissza a beszállítói cégtartalékok mérlegelésére.

Tekintsük a beszállító céget, ahol jellegének megfelelően kizárólag csak olyan termék kerül legyártásra, amelyet a megrendelő (multi cég) előír. Abból adódóan, hogy termékeit a cég csak a megrendelőjénél tudja értékesíteni, a megrendelések teljesen meghatározzák a cég termékösszetételét, a legyártandó termékek típusát, darabszámát, a felhasználásra kerülő alapanyagok és erőforrások mennyiségét, a felmerülő költségeket, ráfordításokat és - természetesen - így a bevételt is.

A beszállító cég tevékenységét elemezve, feltérképezve konkrét adatait és tevékenységének teljes feltételrendszerét,

---

[10] "A későbbi fejlődést is szem előtt tartva, az egyik legnagyobb veszélyt a tudásszintben való leszakadás jelenti" - fejti ki a cikk írója.

[11] Csak mellesleg jegyzem itt meg, hogy egy valamirevaló és csupán a legfontosabb kérdéseket áttekintő elemi kurzus – szakemberek szerint – minimum 40 órában ajánlott. Erről a megállapításról említést tesz az irodalomjegyzékben megnevezett [1] monográfiának a szerzői Előszava is.

az alábbi kérdéseket kell számításokkal alátámasztottan megválaszolni.

1. *Miként változhatna a maximálisan elérhető profit, ha a vállalkozás saját maga alakíthatná ki az optimális termékösszetételt?*
2. *Mekkora nyereségről kell lemondania a társaságnak amiatt, hogy egy nagyobb cég beszállítójaként működik ahelyett, hogy - jelenlegi (változatlan) adottságai mellett, ugyanazon termékpalettán belül maradva - a piacon szélesebb körben értékesíthető termékek előállításával és eladásával foglalkozna?*

A kérdések megválaszolása, bonyolultságát és nehézségi fokát tekintve, szakdolgozati téma szintjére sorolható feladat. Nem térve ki itt adatbeli konkrétumokra és az elvégzett munka részleteire, következzen az alábbi példa.

A [4] publikációban, az ott tárgyalt kérdés kapcsán, az ott is idézett [5] szakdolgozat szerzője konkrét, Békés megyebeli (mindössze 22 főállású dolgozót foglalkoztató) beszállító céget választva, a két kérdésben teljes körű vizsgálatot végzett.

Ehhez tartozott a vállalkozásra vonatkozó feltételrendszer ill. a kiválasztott egy (konkrét) évre vonatkozó kapacitások és költségek meghatározása, az alapanyag-fajtákra, a munkaerőre és termékfajta-egységekre eső bérköltségre készített kimutatások előzetes elemzése.

A szerző a tanulmányai során az Operációkutatás és az Informatika tárgyakból elsajátított ismeretei birtokában, az Excelbe beépített Solver feladatmegoldó eszköz felhasználásával, szakszerű számításokat végezve – a cég árbevételét, termelési költségét és fedezeti összegét illetően – az alábbi meglepő eredményre és következtetésre jutott.

	Árbevétel	Termelési költségek	Fedezeti összeg
Tényleges	177 124 192 Ft	104 064 155 Ft	73 060 037 Ft
Optimális	271 649 840 Ft	139 196 778 Ft	132 453 062 Ft
Differencia	-94 525 648 Ft	-35 132 623 Ft	59 393 024 Ft

Kitűnik, hogy:

- Habár a termelés költsége 35 132 623 Ft-tal alacsonyabb, a bevétel 94 525 648 forintos elmaradása miatt az egy évre ténylegesen számított fedezeti összeg 59 393 024 Ft-tal kevesebb az elérhető optimálistól. Itt azonnal meg kel említeni: ez abból adódik, hogy a vállalkozás nem az önmaga által (szabadon választható) piacon versenyez, hanem egy másik cég beszállítójaként működik.
- A termékösszetétel eltérése miatt közel 60 millió Ft-tal marad el a cég az elérhető legmagasabb fedezeti összegtől!
- Csupán a termékösszetétel megváltoztatásával a fedezeti összeg vonatkozásában közel 82%-os növekedést lehetne elérni!

Befejező gondolatként itt megismétlem a [4] dolgozatban kifejezett bizakodó reményeimet az operációkutatási módszerek gyakorlati alkalmazásainak elterjedését illetően, és hiszem, hogy a fenti táblázatba foglalt szakdolgozati eredményből levont következtetések számos beszállító cég illetékeseit mielőbb arra ösztökélik, hogy a cég mielőbb felmérje, vagy esetleg felmérettesse tartalékait és lehetőségeit a fentebb kifejtett gondolatok tükrében. A felmérettetésben bármely cég számíthat a Gazdaságmatematika és Informatikai Tanszék támogatására, sőt akár a szakdolgozati vizsgálódásokra készülő hallgatóink segítségére is.

Felhasznált irodalom:

- Hillier – Lieberman: Bevezetés az operációkutatásba. LSI Oktatóközpont, Bp. 1994.
- Rapcsák Tamás. Az operációkutatás kialakulásáról és hazai helyzetéről. Magyar Tudomány, 1988/ 4.
- Új utak a magyar operációkutatásban.
  (Szerk. Komlósi Sándor, Szántai Tamás).
  Dialóg Campus Kiadó, Bp.- Pécs, 1999.
- Patay Zoltán. Gazdasági tartalmú egészértékű LP feladatok alternatív optimumának pontosítása
  Körös Tanulmányok, TSF GFK, Békéscsaba, 2003., 43-51.
- Varga Endre. Optimalizálási módszerek alkalmazhatósága a gazdasági gyakorlatban (Szakdolgozat).
  TSF GFK, Békéscsaba, 2002.

NAGY RÓZSA

Bérkülönbségek okai és következményei a munkaerőpiacon

A munkavállalók munkavégzésre vonatkozó döntéseit, munkahely-változtatását sok tényező befolyásolja. Ezek között nagy szerepe van a béreknek és a kiegészítő jövedelmeknek. A munkaerő-kínálati döntés azonban jelentős ráfordítást, vagyis beruházást igényel. Minden beruházás kezdeti költséggel jár, amely visszatérülését reméli a befektető. Így van ez a humánerőforrások területén is, ahol a munkaerő-piaci beruházások az **oktatás és szakképzés, a munkaerő-vándorlás (mobilitás), valamint új munkahely keresésének** formájában mennek végbe. Mindhárom esetben költségek jelennek meg és azt várja a munkavállaló, hogy a jövőben e költségek megtérülnek. E beruházásokat a szakirodalom emberitőke-beruházásként definiálja, amelynek értéke abból vezethető le, hogy a megszerzett tudással, jártassággal, mennyit lehet a munkaerőpiacon keresni.

Az oktatás és szakképzés humántőke beruházások egyik lényeges eleme. Az emberek akkor vesznek részt képzésben, így például felsőoktatásban, ha úgy vélik, hogy ezáltal a munkaerőpiacon kedvezőbb helyzetbe kerülnek. Ezt jórészt a magasabb bérektől remélik, azt várják, hogy az oktatási ráfordítások visszatérülnek. E ráfordítások részben pénzbeli költségeket jelentenek, például tandíj, könyvek, kollégium, elmaradt jövedelem (munkavégzés helyett a tanulást választja), stb.

Kérdés az, hogy **mitől függ az oktatásban, elsősorban a felsőoktatásban való részvételi hajlandóság?**

- Az **életkortól**, mivel a fiatalabbaknak hosszabb a még hátralévő idejük, amit a munkaerőpiacon tölthetnek, ezért náluk erősebb a késztetés a diplomaszerzésre, mint az idősebb munkavállalók körében. Ha munkáltatói szempontból nézzük, ők is szívesebben vállalják át az oktatás költségeit fiatalabbak esetén, mivel hosszabb időn keresztül számíthatnak

munkájukra, és a ráfordítások megtérülésének nagyobb az esélye.

- A **költségektől**, mivel a pénzügyi támogatási csomagok, benne a diákhitel is, ritkán fedezik teljes egészében a felsőoktatási tanulmányokat. Így a költségek egy részét a családoknak kell fizetnie. Ezért nem meglepő, hogy a magasabb jövedelemmel rendelkező családok gyermekei nagyobb arányban vesznek részt felsőoktatási képzésekben. De a költségek adnak magyarázatot arra is, hogy az idősebb korúak részvétele a felsőoktatásban alacsonyabb, mint a fiatalabb korúaké. Részben azért, mert a munkában szerzett tapasztalatukat, jártasságukat a munkáltatók eleve magasabb bérrel hajlandók jutalmazni, másrészt a költségek visszatérülésének rövidebb a várható időtartama.
- A **keresetkülönbözettől**, mivel az oktatás iránti kereslet pozitív összefüggést mutat az életkeresetben a felsőoktatás révén elérhető növekedéssel. E döntés szempontjából a várt hozam a meghatározó, amely bármely egyén számára meglehetősen bizonytalan. A jövőbeni keresetet sohasem lehet pontosan előrevetíteni. Az azonban, hogy a tapasztalatok szerint a felsőoktatásban végzetteket a munkaerőpiacon nagyobb bérrel foglalkoztatják, mint a középfokú végzettségűeket, növeli a felsőoktatás iránti igényt. Ez különösen az állami szférában szembetűnő a magyar gazdaságban, ahol a jövedelmek (keresetek) és a végzettség egymással szorosan összefüggnek. A magán szférában ez a várakozás csak akkor válik valóra, ha találnak olyan munkáltatót, akik hajlandóak megfizetni a magasabb bért a magasabb végzettségűek számára.

A piacgazdaságokban a **dolgozói mobilitás** is fontos szerepet játszik. Ez nem más, mint a munkavállalók szabad mozgása a munkáltatók között. Ennek akkor van értelme, ha azok a dolgozók, akik új munkahelyet választanak, a rövidtávon megjelenő költségeik megtérüljenek, illetve hosszabb távon nagyobb hasznosságot érjenek el. Ez

elsősorban a nagyobb bérekben, illetve kiegészítő juttatásokban jelenik meg.

A mobilitás lehet önkéntes, amelyre a dolgozók akkor vállalkoznak, ha azt érdekükben állónak tartják. De kezdeményezhetik a munkáltatók is, akik például a különböző telephelyeik között mozgatják munkavállalóikat.

Milyen tényezők határozzák meg a **dolgozói mobilitást**?

- **Földrajzi tényezők**, amely vonatkozhat adott országbeli, régiók közötti és országok közötti mobilitásra is. A vándorlási áramlás a viszonylag fejletlenebb térségekből olyan helyek felé irányul, ahol jobbak a lehetőségek. Ez nyilvánult meg a magyar gazdaságban a rendszerváltást követő évektől, az alföldi régiókból a Dunántúlra, elsősorban a Nyugat-Dunántúlra való munkaerő-áramlásban. Azonban az, hogy hova mennek az emberek, és kik költöznek a legnagyobb valószínűséggel, az ismét sok tényezőtől függ. Lakóhelyem, Szolnok példáját alapulvéve az tapasztalható, hogy elsősorban a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők vándorolnak el, mivel a térség alacsony gazdasági potenciálja miatt kisebb a lehetőségük végzettségüknek és elvárásuknak megfelelő munkahelyet találni. Az elköltözők között nagy arányban a fiatalokat találjuk, akik többnyire nem térnek vissza szülővárosukba az egyetem, főiskola elvégzése után. Minél fiatalabb valaki, annál nagyobb az esélye annak, hogy mindaz, amit az oktatásba beruháztak, jobb gazdasági helyzetben lévő régiókban megtérüljenek.
  Az utóbbi években a Szolnokról való elvándorlás nemcsak az ország fejlettebb régiói irányába, hanem más országok felé is megjelent. Sok orvos, műszaki végzettségű szakember az Európai Unió országaiban talált munkát. Ennek alapvető oka a kibocsátó és a fogadó ország egymáshoz viszonyított kereseteloszlása. A fogadó országokban a magyar szakemberek a hazaihoz képest lényegesen jobban keresnek. A tapasztalatok azonban azt is mutatják, hogy családon belül a feleségek a keresetnövekedés tekintetében rosszabbul járnak, mivel

végzettségüknek megfelelő munkához ritkábban jutnak, mint férjeik.

- **Munkahelyi tényezők**. Ezek között a béreknek van legnagyobb szerepe. Az tapasztalható, hogy egyébként azonos körülmények között az adott dolgozó nagyobb valószínűséggel lép ki alacsony bérű, mint jobban fizetett munkakörből. A munkahely-változatás azonban a dolgozói és a munkáltatói viselkedés együttes következménye. A munkáltatóknak gyakran érdekükben áll, hogy a munkahelyi fluktuáció csökkentése miatt a bérek emelésével csökkentik a kilépéseket. Jellemző azonban az is, hogy a munkáltató nem kíván lépéseket tenni a munkavállaló megtartására, mert megítélése szerint megtartása nem érti meg a költségeket. A dolgozói kilépések valószínűsége akkor is nagyobb, ha a kilépők viszonylag hamar találnak új munkahelyet. Olyan térségekben, ahol a munkanélküliségi ráta magas, kockázatos dolog kilépni a munkahelyről, nehezebben talál új munkahelyet a dolgozó.
- **A kilépés költségei**. Ha egy munkahelyről való kilépés költségei viszonylag alacsonyak, nagyobb a valószínűsége a munkahely-változtatásnak. Ha egy városon belül változtat valaki munkahelyet, alig jelennek meg költségek. Ha más településen kíván elhelyezkedni, akkor lakásváltozatással, vagy ingázással járó költségek már komoly terhet jelenthetnek. Nem számszerűsíthető, de költségtényezőként foghatjuk fel a családoktól való elszakadás hatásait – pl. a gyermek betegsége esetén nem a nagyszülők, hanem fizetett alkalmazottak látják el a gyermeket; a barátoktól való elszakadást. Ha találkozni akarnak velük, az utazás mindenképpen költségekkel jár, stb.

Az előbbi gondolatokkal az egyén szempontjából kívántam megközelíteni a bérkülönbségek okait. A keresletek között azonban más tényezők miatt is lehetnek különbségek. Bármely statisztikai kiadványt megnézve azonnal szembetűnik, hogy azonos ágazaton belül **nagy különbséget találhatunk a nemek vonatkozásában.** A teljes munkaidőben foglalkoztatott nők kevesebbet keresnek, mint a férfiak. Mint korábban jeleztem, két fontos tényező befolyásolja a kereseteket: az

iskolai végzettség és az életkor. Miközben a fiatalabb korosztályban a nők iskolai végzettsége nem marad el a férfiakétól, addig az idősebb korosztályban ez nem mondható el.

A bérek, keresetek közötti mérhető különbségek egyik oka a gazdasági ágazathoz, azon belül a **foglalkozáshoz** való tartozás. A nők általában a „túlreprezentáltak” a rosszul fizetett ágazatokban és szakmákban, mint pl. a kereskedelemben, a könnyűipar. De a statisztikákból az is kiolvasható, hogy azonos foglalkoztatás esetén is kevesebbet keresnek a nők, mint a férfiak. Ennek oka lehet az is, hogy a nők kevesebb munkavégzési gyakorlattal rendelkeznek. Kiesik esetünkben a gyermekvállalással összefüggő idő, esetenként az idősebb hozzátartozók gondozása. Így a kevesebb gyakorlat gyakran alacsonyabb jövedelemmel párosul. A nemek közötti keresetkülönbségeknek tehát lehetnek olyan elemei, amelyet objektíve mérni lehet, de elég gyakran tapasztalható az is, hogy egyes munkáltatók azonos gyakorlattal rendelkező, egyazon foglalkozás esetén is kevesebbet fizetnek a nőknek, mint a férfiaknak. Ezt nevezik **bérdiszkriminációnak**. Ha a munkáltatók azonos iskolázottságú és termelőképességű nőket rosszabbul fizetett foglalkozásokba, vagy alacsonyabb beosztásban alkalmaznak, ez a **foglalkozási diszkrimináció**.

A bérek közötti különbségek egyik megjelenési formája az etnikumhoz való tartozás is. Ez a magyar gazdaságban elsősorban a cigányság esetén jelenik meg markánsan. Esetükben az iskolázottsági szint lényegesen alacsonyabb, így a munkaerőpiacon elfoglalt helyük és szerepük is ennek megfelelő. Helyzetüket nehezíti, hogy velük kapcsolatban a munkáltatók is előítéletre hajlamosak, vagyis jobban szeretik, ha nem kell egy bizonyos demográfiai csoport tagjaival kapcsolatba kerülniük.

E néhány gondolattal kívántam hátteret adni részben a főiskolán folyó kutatómunkához, részben azoknak a hallgatóknak, akik munkagazdaságtani kérdések iránt érdeklődnek.

SZIGETI CECÍLIA

Környezeti adóbevételek az EU 15 és a V4 tagállamokban

Bevezetés

A környezet szennyezése, mint negatív externális hatás, a társadalom számára jóléti veszteséget okoz, amit a piac korrekciójával, kormányzati beavatkozás révén lehet megszüntetni, kompenzálni. A Pigou- féle szennyezési adó kivetése azt célozza, hogy a nem hatékony erőforrás felhasználás – ami a szennyezést okozó termelői vagy fogyasztói tevékenység túlzott mértékében ölt testet – megszűnjön, s a gazdaságpolitika ún. Pareto hatékony javulást elérve a társadalmat a korábbinál magasabb jóléti szintre juttassa. Ekként a piac kudarca fölszámolható, az erőforrások felhasználásának hatékonysága (allokatív hatékonyság) javítható, a szennyezést okozó termelés vagy a fogyasztás szintje a társadalmilag optimálisra csökkenthető, s maga a környezetszennyezés is társadalmilag optimális szintre kerül (Pataki, 2003). Pigou eredeti elgondolása szerint, az állam a termék egységére egy minden termelőre általánosan érvényes adót vet ki. Az elmélet akkor is működőképes, ha a szennyezés (emisszió vagy immisszió) egységeire vetünk ki adót, s ez a módszer elterjedtebb a gyakorlatban. Ekkor az állam mintegy meghatározza a korábban ingyenesen kibocsátott szennyezés árát, s a vállalatok az adófizetés és a szennyezés elhárítása között a saját költség–haszon viszonyaik alapján, azaz piaci alapon választanak. Az elgondolás akkor is működik, ha a hatóság nem adót vet ki a kibocsátott szennyezés minden egységére, hanem adott nagyságú támogatást ajánl fel a vállalatoknak az elhárított szennyezés minden egysége után (Kocsis, 2002). Pigou modelljének egyik fogyatékossága, hogy tiszta piaci versenyt feltételez, ami a valóságban nem létezik. A verseny mindig monopolisztikus viszonyok által átszőtt piacon zajlik. Ez elvi jelentőségű, ugyanis a monopolhelyzetben lévő termelőnek lehetősége van arra, hogy termékét a magasabb ár érdekében hiánycikké tegye. A mesterséges hiány további fokozása pl. egy környezetvédelmi célzatú adóval társadalmi

szempontból nyilván káros lenne. A modell másik fogyatékossága azzal függ össze, hogy feltételezi, hogy egységnyi termelés egységnyi szennyezéssel jár, és ezért ahhoz, hogy az egyensúly létrejöjjön, elegendő, ha a termelést adóztatják meg (Kerekes, 1998). Munkám célja, hogy az EU 15 és a V4 tagállamok adórendszerét környezeti szempontból elemezzem, és összefüggést keressek a környezeti tudatosság és az adórendszer szerkezete között.

1. Anyag és módszer

Három szempont szerint vizsgáltam a környezeti adókat (környezeti adón az OECD meghatározását használva, olyan központi adókat értettem, amelyek közvetlenül a környezetvédelemmel kapcsolatosak, de ez nevükben nem feltétlenül szerepel) az EU 15 és V4 országokban:

- Az egy főre eső környezeti adók nagysága szerint (§/fő).
- A környezeti adók részesedése alapján (%). Itt két viszonyítási alapot használtam, az egyik a GDP, a másik az összes adóbevétel. Az adatok forrása az OECD adatbázisa. Zárójelben a V4 országok száma szerepel.

A vizsgálat alapadatait a 1. ábra - 3. ábra és ezek alapján az 1. táblázat tartalmazza.

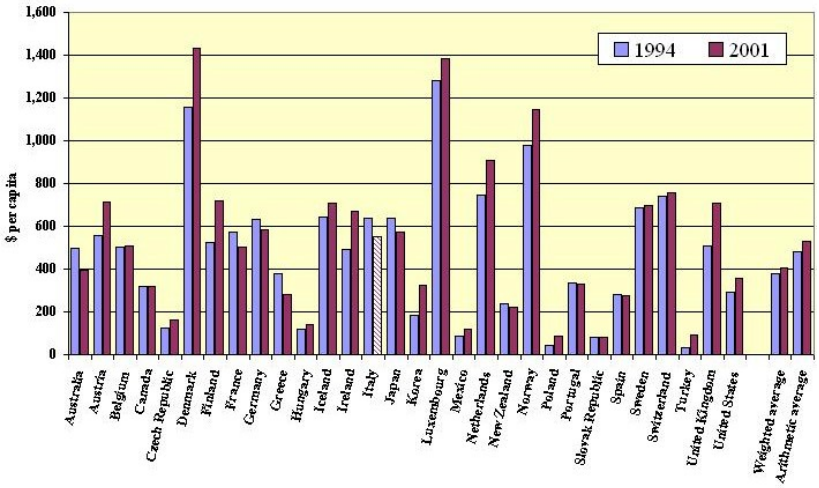

1. ábra: Egy főre eső környezeti adók

Forrás: OECD 2004.

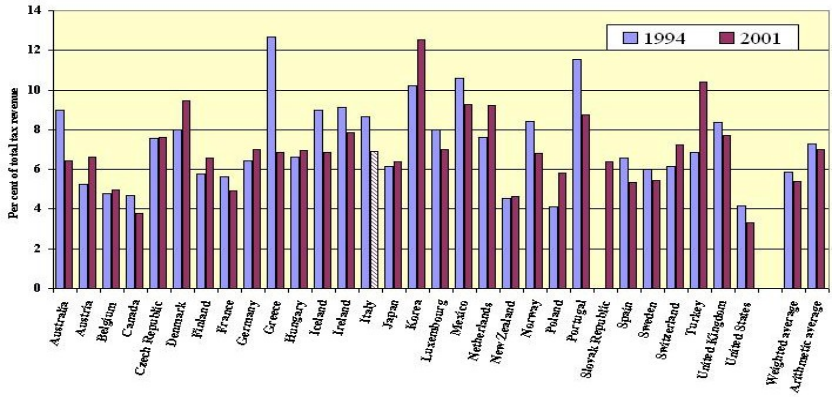

2. ábra: Környezeti adók a GDP %-ában

Forrás: OECD 2004.

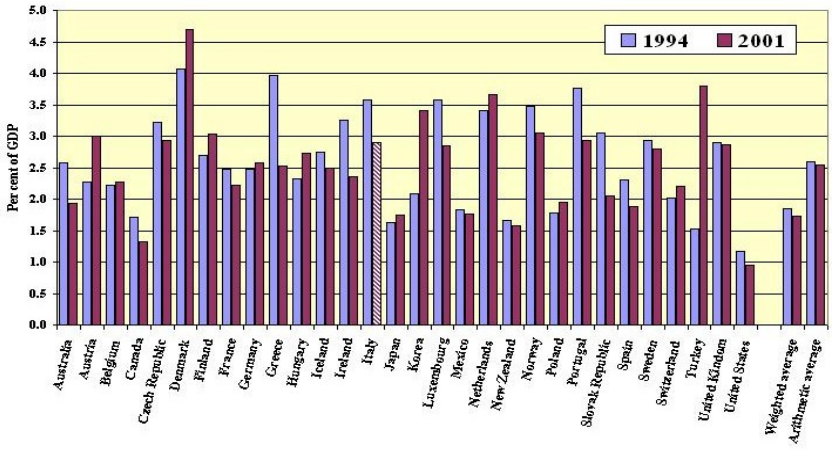

3. ábra: Környezeti adók az összes adóbevétel %-ában

Forrás: OECD 2004.

1. táblázat

Környezeti adók az EU 15 és a V4 országokban

Egy főre eső környezeti adó dollár/fő	***Osztály-közepek***	***Országok száma 1994-ben***	***Országok száma 2001-ben***
0-200	100	4 (4)	4 (4)
200-400	300	2	3
400-600	500	6	4
600-800	700	5	5
800-1000	900	0	1
1000-1200	1100	1	0
1200-1400	1300	1	1
1400-1600	1500	0	1
Környezeti adók részesedése az összes adóból (%)		***Országok száma 1994-ben***	***Országok száma 2001-ben***
2,00-4,00	3	0	0

4,00-6,00	5	6(1)	5 (1)
6,00-8,00	7	7 (3)	11(3)
8,00-10,00	9	3	3
10,00-12,00	11	1	0
12,00-14,00	13	1	0
Környezeti adók a GDP %-ában		***Országok száma 1994-ben***	***Országok száma 2001-ben***
1-1,5	1,25	0	0
1,5-2	1,75	1(1)	2 (1)
2-2,5	2,25	6	4 (1)
2,5-3	2,75	3 (1)	10(1)
3-3,5	3,25	4(2)	1 (1)
3,5-4	3,75	4	1
4-4,5	4,25	1	0
4,5-5	4,75	0	1

Forrás: OECD 2004

A 19 országra vonatkozó adatokból megoszlási viszonyszámokat képeztem és így vizsgáltam az országcsoport adórendszerének szerkezetét. A szakirodalom által (Buday-Sántha, 2002) környezeti szempontból legtudatosabb öt ország (Németország, Hollandia, Svédország, Ausztria, Finnország) átlagát hasonlítottam a környezeti szempontból legkevésbé tudatos öt ország (Görögország, Portugália, Spanyolország, Belgium, Írország) és a V4 államok (Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia) átlagához. Számtani átlagot az osztályközepekkel, Microsoft Excel program segítségével számoltam. Mindhárom vizsgált szempont szerint csökkenő sorrendbe állítottam az országokat a 2001. évi adatok alapján és arra a kérdésre kerestem a választ, hogy mi lesz az egyesített sorrend, és mennyire egyértelmű a sorrendbe állítás.

A vizsgálat módszere, rangkorrelációs együtthatók képzése. A *5. táblázat* alapján a sorrendet kifejező sorszámok (C) összeadásával képeztem a rangszámokat (C_j). A többváltozós problémákra kidolgozott módszerek közül a Kendall – féle konkordancia-együtthatót (W) használtam. Az alábbi képletben m: sorrendbeállítás szempontjainak számát, n: a változók számát jelöli.

$$W = \frac{12\sum_{j}^{m}(C_j - \overline{C})^2}{m^2(n^3 - n)}$$

Ha a mutató értéke 1, akkor a sorrendbeállításban teljes egyetértés van, ha 0, akkor teljes az egyet nem értés. Részleges egyetértés esetén a mutató 0 és 1 közötti étéket vesz fel.
A sorrendbeállítás szempontjait X, Y és Z betűkkel jelöltem (5. táblázat), ahol

X: egy főre eső környezeti adók szerint

Y: GDP %-ában kifejezett környezeti adók szerinti (*2. ábra*)

Z: Az összes adóbevétel %-ában kifejezett környezeti adót jelenti.(*3. ábra*)

X, Y, Z egyes értékei adják C sorszámokat. A sorrendbeállítás X alapján történt, a kiinduló és a végső rangsort a **Hiba! A hivatkozási forrás nem található.** tartalmazza.

Összehasonlítottam az országok sorrendjét a szakirodalomból ismert csoportokkal. A rangszámok minimumát a sorrendbeállítás szempontjainak száma jelenti, maximumát a sorrendbeállítás szempontjainak és az országok számának szorzata adja. A rangszámok minimuma három (háromszor egy), maximális értéke 57 (háromszor tizenkilenc). Minél alacsonyabb a rangszámok értéke az adott országban, annál jelentősebb a környezeti adóbevétel.

2. Eredmények

2. táblázat
Az 1 főre vetített környezeti adó összetétele (1994-2001)

Egy főre eső környezeti adó, dollár/fő	**Vm, % 1994**	**Vm, % 2001**
0-200	21	21
200-400	11	16
400-600	32	21
600-800	26	26
800-1000	0	5
1000-1200	5	0
1200-1400	5	5
1400-1600	0	5
Környezeti adók részesedése az összes adóból		
2,00-4,00	0	0
4,00-6,00	32	26
6,00-8,00	37	58
8,00-10,00	16	16
10,00-12,00	5	0
12,00-14,00	5	0
Környezeti adók a GDP %-ában		
1-1,5	0	0
1,5-2	5	11
2-2,5	32	21
2,5-3	16	53
3-3,5	21	5
3,5-4	21	5
4-4,5	5	0
4,5-5	0	5

Forrás: Saját vizsgálat

3. táblázat
Környezeti adók főátlaga az EU 15 és a V4 állmokban

	Környezeti adók GDP %-ában	***Környezeti adók adóbevétel %-ában***	***Egy főre eső környezeti adók***
Átlag	**2,72**	**6,79**	**552, 63**

Forrás: 1. táblázat

4. táblázat
Környezeti adók részátlaga a kiválasztott tagállamokban

Országok	***Környezeti adók GDP %-ában***	***Környezeti adók adóbevétel %-ában***	***Egy főre eső környezeti adók***
Németország	2,75	7	500
Hollandia	3,75	9	900
Svédország	2,75	5	700
Ausztria	2,75	7	300
Finnország	3,25	7	700
átlag	**3,05**	**7**	**620**
Görögország	2,75	7	300
Portugália	2,75	9	300
Spanyolország	1,75	5	300
Belgium	2,25	5	500

Írország	2,25	7	700
átlag	**2,35**	**6,6**	**420**
Csehország	2,75	7	100
Lengyelország	1,75	5	100
Magyarország	2,75	7	100
Szlovákia	2,25	7	100
átlag	**2,375**	**6,5**	**100**

Forrás: Saját vizsgálat

3. táblázat és a 4. táblázat alapján megállapítható, hogy a környezeti szempontból legtudatosabbnak tartott öt állam átlaga mindhárom szempont szerint megelőzi az összes vizsgált állam átlagát, a környezeti szempontból legkevésbé tudatos öt állam és a V4 országok mindhárom szempont szerint elmaradnak az átlagtól. Ez a különbség különösen szembetűnő a V4 államok esetén, az egy főre eső környezeti adóknál.

5. táblázat
Konkordancia- együttható számítás munkatáblázata

X	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	**11**	**12**	**13**	**14**	**15**	**16**	**17**	**18**	**19**
Y	1	3	4	6	13	16	10	7	2	5	17	9	14	8	12	11	19	18	15
Z	1	2	13	8	5	16	9	10	2	17	14	6	4	19	18	7	15	12	11
$\mathbf{C_j}$	3	7	20	18	23	38	26	25	13	32	42	27	31	41	45	34	51	48	45
$C_j - \overline{C}$	-27	-23	-10	-12	-7	8	-4	-5	-17	2	12	-3	1	11	15	4	21	18	15
$(C_j - \overline{C})^2$	729	529	100	144	49	56	16	25	289	4	144	9	1	121	225	16	441	324	225

Forrás: Saját vizsgálat

$$\overline{C} = 30$$

$$\sum (C_j - \overline{C})^2 = 3447$$

$$W = \frac{12 \cdot 3447}{3^2 (19^3 - 19)} = \frac{41364}{61560} = 0{,}6719$$

A konkordancia mutató értéke alapján látható, hogy az egyes szempontok szerinti sorrendbeállításban jelentős egyezés figyelhető meg.

6. táblázat
Országok sorrendje

Országok	***X szerint***	***Rangszámok alapján***
Dánia	1	1
Luxemburg	2	2
Hollandia	3	5
Finnország	4	4
UK	5	6
Ausztria	6	13

Svédország	7	8
Írország	8	7
Németország	9	3
Olaszország	10	11
Belgium	11	15
Franciaország	12	9
Portugália	13	10
Görögország	14	14
Spanyolország	15	16
Csehország	16	12
Magyarország	17	18
Lengyelország	18	17
Szlovákia	19	16

Forrás: 5. táblázat

A **Hiba! A hivatkozási forrás nem található.** megmutatja, hogy a környezeti szempontból tudatosabbnak tartott (szürke színnel jelzett) öt ország közül négy rangszáma alacsonyabb, vagyis kedvezőbb az átlagosnál míg a környezeti szempontból kevésbé tudatos (dőlt betűvel jelzett) öt ország közül négy rangszáma magasabb, vagyis kedvezőtlenebb az átlagosnál. A V4 országok rangszámai magasabbak az átlagosnál, legkedvezőbb Csehország és legkedvezőtlenebb Magyarország adata.

7. táblázat
Országcsoportok és rangszámok

Országok	***Rangszámok (C_i)***
Németország	13
Finnország	18
Hollandia	20
Írország	25
Svédország	26
Portugália	31
Csehország	34
Ausztria	38
Görögország	41
Belgium	42
Spanyolország	45
Szlovákia	45
Lengyelország	48
Magyarország	51

Forrás: 5. táblázat

3. Következtetések

Az adórendszer szerkezete és a környezeti tudatosság között kapcsolat figyelhető meg, a környezeti szempontból tudatosabb országokban magasabb a pigoui adók aránya. Ennek oka lehet, hogy a gazdasági eszközök alkalmazásának alapját jelentő jogszabályok létrehozásának és elfogadásának nagyobb esélye van egy olyan államban, amely a környezeti szempontokat erőteljesen figyelembe veszi. A pigoui adók bevezetése természetesen nem lehet megoldás minden környezeti problémára, de az önszabályozó mechanizmusokon keresztül kedvezőbb irányba módosíthatja a gazdaság szerkezetét, ezt a lehetőséggel érdemes lenne kihasználni a V4 tagállamokban, így Magyarországon is.

Felhasznált irodalom:

- Buday- Sántha A. (2002): Környezetgazdálkodás Budapest- Pécs: Dialóg- Campus Kiadó p. 101-107. 173-181.
- Kerekes S. (1998): A környezetgazdaságtan alapjai; második, javított és bővített kiadás, Budapest: Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék, Budapest p. 43-44.
- Kocsis T. (2002): Állam vagy piac a környezet-védelemben? A környezetszabályozási mátrix. Közgazdasági Szemle XLIX p. 889-892.
- OECD (2004): Environmentally related taxes database
- http://www1.oecd.org/scripts/env/ecoInst/index.htm.
- Pataki Gy.- Bela Gy.- Kohlheb N. (2003): Versenyképesség és környezetvédelem. Budapest: Pénzügyminisztérium p.3. 26.

MOLNÁR ISTVÁN

Néhány határérték a Cesaro-Stolz tétel segítségével

Számításaink során elég gyakran bizonyos sorozatok tanulmányozására, azok határértékeire van szükségünk. A határértékek kiszámítása azonban esetenként nehézségekbe ütközik és hosszadalmas. Dolgozatomban néhány alkalmazáson keresztül számsorozatokra vonatkozóan az $\frac{a_n}{b_n}$ alakú, $\frac{\infty}{\infty}$ tipusú határértékek kiszámítására mutatok be egy módszert, amely az alábbi tételen alapszik.

1. Tétel (Cesaro-Stolz)

Legyenek (a_n) és (b_n) valós számsorozatok úgy, hogy (b_n) pozitív tagú, szigorúan növekvő és nem korlátos. Ha létezik a $\lim\limits_{n\to\infty}\frac{a_{n+1}-a_n}{b_{n+1}-b_n}=l$ (véges vagy végtelen) határérték, akkor létezik $\lim\limits_{n\to\infty}\frac{a_n}{b_n}$ határérték is és $\lim\limits_{n\to\infty}\frac{a_n}{b_n}=l$.

1.1 Alkalmazások

1. $\lim\limits_{n\to\infty}\frac{\ln n}{n}=?$ Legyen: $a_n=\ln n$,

$b_n=n$.

$$\lim_{n\to\infty}\frac{\ln n}{n}=\lim_{n\to\infty}\frac{\ln(n+1)-\ln n}{n+1-n}=\lim_{n\to\infty}\ln\left(\frac{n+1}{n}\right)=\lim_{n\to\infty}\ln\left(1+\frac{1}{n}\right)=$$

$$\ln\left[\lim_{n\to\infty}\left(1+\frac{1}{n}\right)\right]=\ln 1=0.$$

2. $\lim\limits_{n\to\infty}\dfrac{1+\frac{1}{2}+\ldots+\frac{1}{n}}{\ln n}=?$ Legyen: $a_n=1+\frac{1}{2}+\ldots+\frac{1}{n}$,

$b_n=\ln n$.

$$\lim_{n\to\infty}\frac{1+\frac{1}{2}+\ldots+\frac{1}{n}}{\ln n}=\lim_{n\to\infty}\frac{\left(1+\frac{1}{2}+\ldots+\frac{1}{n+1}\right)-\left(1+\frac{1}{2}+\ldots+\frac{1}{n}\right)}{\ln(n+1)-\ln n}=$$

$$\lim_{n\to\infty}\frac{\frac{1}{n+1}}{\ln\frac{n+1}{n}}=\lim_{n\to\infty}\frac{1}{(n+1)\ln\frac{n+1}{n}}=\lim_{n\to\infty}\frac{1}{(n+1)\ln\left(1+\frac{1}{n}\right)}=$$

$$\lim_{n\to\infty}\frac{1}{\ln\left(1+\frac{1}{n}\right)^{n+1}}=\frac{1}{\ln\left[\lim\limits_{n\to\infty}\left(1+\frac{1}{n}\right)^{n}\left(1+\frac{1}{n}\right)\right]}=\frac{1}{\ln e}=1.$$

3. $\lim\limits_{n\to\infty}\dfrac{\ln n!}{\ln n^n}=?$ Legyen: $a_n=\ln n!$,

$b_n=\ln n^n$.

$$\lim_{n\to\infty}\frac{\ln n!}{\ln n^n}=\lim_{n\to\infty}\frac{\ln(n+1)!-\ln n!}{\ln(n+1)^{n+1}-\ln n^n}=\lim_{n\to\infty}\frac{\ln(n+1)}{\ln\left[\frac{(n+1)^{n+1}}{n^n}\right]}=$$

$$\lim_{n\to\infty}\frac{\ln(n+1)}{\ln\left[\left(\frac{n+1}{n}\right)^{n}(n+1)\right]}=\lim_{n\to\infty}\frac{\ln(n+1)}{\ln\left(1+\frac{1}{n}\right)^{n}+\ln(n+1)}=$$

$$\lim_{n\to\infty}\frac{\ln(n+1)}{\ln(n+1)\left[\frac{\ln\left(1+\frac{1}{n}\right)^{n}}{\ln(n+1)}+1\right]}=\lim_{n\to\infty}\frac{1}{\frac{\ln\left(1+\frac{1}{n}\right)^{n}}{\ln(n+1)}+1}=\frac{1}{0+1}=1.$$

4. $\lim\limits_{n\to\infty}\dfrac{1^p+2^p+...+n^p}{n^{p+1}}=?$ Legyen: $a_n=1^P+2^P+...+n^P$,

$(p\in N^*)$ $\qquad b_n=n^{p+1}$.

$$\lim_{n\to\infty}\frac{1^p+2^p+...+n^p}{n^{p+1}}=$$

$$\lim_{n\to\infty}\frac{\left[1^p+2^p+...+n^p+(n+1)^p\right]-\left[1^p+2^p+...+n^p\right]}{(n+1)^{p+1}-n^{p+1}}=$$

$$\lim_{n\to\infty}\frac{(n+1)^p}{(n+1)^{p+1}-n^{p+1}}=$$ alkalmazva Newton binomiális tételét

$$\lim_{n\to\infty}\frac{(n+1)^p}{C_{p+1}^0n^{p+1}+C_{p+1}^1n^p+C_{p+1}^2n^{p-1}+...+C_{p+1}^pn+1-n^{p+1}}=$$

$$\lim_{n\to\infty}\frac{(n+1)^p}{n^{p+1}+(p+1)n^p+C_{p+1}^2n^{p-1}+...+(p+1)n+1-n^{p+1}}=$$

$$\lim_{n\to\infty}\frac{n^p\left(1+\frac{1}{n}\right)^p}{n^p\left(p+1+C_{p+1}^2\frac{1}{n}+...+\frac{p+1}{n^{p-1}}+\frac{1}{n^p}\right)}=$$

$$\lim_{n\to\infty}\frac{\left(1+\frac{1}{n}\right)^p}{p+1+C_{p+1}^2\frac{1}{n}+...+\frac{p+1}{n^{p-1}}+\frac{1}{n^p}}=\frac{1}{p+1}.$$

A $\lim\limits_{n\to\infty}\dfrac{1^p+2^p+...+n^p}{n^{p+1}}=\dfrac{1}{p+1}$ következményeként adódik:

$$\lim_{n\to\infty}\frac{1+2+...+n}{n^2}=\frac{1}{2}\qquad (p=1 \text{ esetén}),$$

$$\lim_{n\to\infty}\frac{1^2+2^2+...+n^2}{n^3}=\frac{1}{3}\quad (p=2 \text{ esetén}).$$

5. $\lim\limits_{n\to\infty}\frac{1}{n}\left(1+\frac{2}{1+\sqrt{2}}+\frac{3}{1+\sqrt{2}+\sqrt{3}}+\ldots+\frac{n}{1+\sqrt{2}+\ldots+\sqrt{n}}\right)=?$

Legyen: $a_n = 1+\frac{2}{1+\sqrt{2}}+\ldots+\frac{n}{1+\sqrt{2}+\ldots+\sqrt{n}}$,

$b_n = n$.

$$\lim_{n\to\infty}\frac{1}{n}\left(1+\frac{2}{1+\sqrt{2}}+\frac{3}{1+\sqrt{2}+\sqrt{3}}+\ldots+\frac{n}{1+\sqrt{2}+\ldots+\sqrt{n}}\right)=$$

$$\lim_{n\to\infty}\frac{\frac{n+1}{1+\sqrt{2}+\ldots+\sqrt{n}+\sqrt{n+1}}}{(n+1)-n}=\lim_{n\to\infty}\frac{n+1}{1+\sqrt{2}+\ldots+\sqrt{n+1}}=$$

újra alkalmazzuk a Cesaro-Stolz tételt, ezúttal

$a_n = n+1$,

$b_n = 1+\sqrt{2}+\ldots+\sqrt{n+1}$

és ekkor a fenti egyenlőség folytatásaként:

$$=\lim_{n\to\infty}\frac{(n+2)-(n+1)}{\left(1+\sqrt{2}+\ldots+\sqrt{n+1}+\sqrt{n+2}\right)-\left(1+\sqrt{2}+\ldots+\sqrt{n+1}\right)}=$$

$$\lim_{n\to\infty}\frac{1}{\sqrt{n+2}}=0.$$

6. $\lim\limits_{n\to\infty}\frac{\sqrt[n]{n!}}{n}=?$ Legyen: $x_n=\frac{\sqrt[n]{n!}}{n}$. Ekkor

$$\ln x_n=\frac{1}{n}\ln n!-\ln n=\frac{\ln n!-n\ln n}{n}.$$

$$\lim_{n\to\infty}\ln x_n=\lim_{n\to\infty}\frac{\ln n!-n\ln n}{n}=$$

Legyen továbbá: $a_n = \ln n!-n\ln n$,

$b_n = n$.

Ennek figyelembevételével a fenti egyenlőségek folytatásaként kapjuk, hogy:

$$\lim_{n\to\infty}\frac{\left[\ln(n+1)!-(n+1)\ln(n+1)\right]-\left[\ln n!-n\ln n\right]}{(n+1)-n}=$$

$$\lim_{n\to\infty}\left[\ln(n+1)!-\ln n!-(n+1)\ln(n+1)+n\ln n\right]=$$

$$\lim_{n\to\infty}\left[\ln\frac{(n+1)!}{n!}-(n+1)\ln(n+1)+n\ln n\right]=$$

$$\lim_{n\to\infty}\left[\ln(n+1)-(n+1)\ln(n+1)+n\ln n\right]=$$

$$\lim_{n\to\infty}\left[n\ln n-n\ln(n+1)\right]=\lim_{n\to\infty}\left[n\ln\left(\frac{n}{n+1}\right)\right]=\lim_{n\to\infty}\ln\left(\frac{n}{n+1}\right)^n=$$

$$-\lim_{n\to\infty}\ln\left(\frac{n+1}{n}\right)^n=-\lim_{n\to\infty}\ln\left(1+\frac{1}{n}\right)^n=-\ln\left[\lim_{n\to\infty}\left(1+\frac{1}{n}\right)^n\right]=$$

$$-\ln e=-1,$$

ezért $\lim\limits_{n\to\infty}\ln x_n=-1$, tehát $\lim\limits_{n\to\infty}x_n=e^{-1}=\frac{1}{e}$,

vagyis $\lim\limits_{n\to\infty}\frac{\sqrt[n]{n!}}{n}=\frac{1}{e}$.

7. Legyen (x_n) egy pozitív tagú sorozat úgy, hogy $\lim\limits_{n\to\infty}x_n=0$.

Ekkor $\lim\limits_{n\to\infty}\frac{1}{n}\left(\frac{x_1}{1+x_1}+\frac{x_2}{1+x_2}+\ldots+\frac{x_n}{1+x_n}\right)=0$.

Valóban, legyen

$$a_n=\frac{x_1}{1+x_1}+\frac{x_2}{1+x_2}+\ldots+\frac{x_n}{1+x_n},$$

$$b_n=n.$$

Ennek megfelelően:

$$\lim_{n\to\infty}\frac{1}{n}\left(\frac{x_1}{1+x_1}+\frac{x_2}{1+x_2}+\ldots+\frac{x_n}{1+x_n}\right)=$$

$$\lim_{n\to\infty}\frac{\left(\frac{x_1}{1+x_1}+\ldots+\frac{x_n}{1+x_n}+\frac{x_{n+1}}{1+x_{n+1}}\right)-\left(\frac{x_1}{1+x_1}+\ldots+\frac{x_n}{1+x_n}\right)}{(n+1)-n}=$$

$$\lim_{n\to\infty}\frac{x_{n+1}}{1+x_{n+1}}=\frac{0}{1+0}=0\,.$$

A Cesaro-Stolz tétel segítségével könnyen kiszámíthatóak az alábbi „érdekesebb” határértékek is:

a. $\lim\limits_{n\to\infty}\frac{1}{n}\sum\limits_{k=1}^{n}\ln k=+\infty$;

b. $\lim\limits_{n\to\infty}\frac{1+\sum\limits_{k=2}^{n}k^2\sqrt[k]{k}}{n(n+1)(2n+1)}=\frac{1}{6}$;

c. $\lim\limits_{n\to\infty}\frac{1}{\sqrt{n}}\sum\limits_{k=1}^{n}\frac{1}{\sqrt{k}}=2$;

d. $\lim\limits_{n\to\infty}\frac{1+\sum\limits_{k=2}^{n}\sqrt[k]{k}}{n}=1$;

e. $\lim\limits_{n\to\infty}\sqrt[n]{\frac{C_n^0+\frac{1}{2}C_n^1+\ldots+\frac{1}{n+1}C_n^n}{C_n^1+2C_n^2+\ldots+nC_n^n}}=1$.

Felhasznált irodalom:

- Rudin Walter, Real and Complex Analysis, McGraw-Hill Book Company, New York, 1966
- Sirețchi Gheorghe, Calcul Diferențial şi Integral I-II, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1985
- Urbán János, Határértékszámítás, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1975.

SIMON IMRE

A magyar malomipar a rendszerváltás után

1. Európai kitekintés

A liszt részesedése a világpiaci kereskedelemben már hosszabb ideje csökken. Ennek egyik oka, hogy a fejlődő világ korábbi nagy importőrei kiépítették saját őrlőkapacitásaikat, a búza szállításának egyébként is alacsonyabbak a szállítási költségei. A liszt fogyasztása a világban szerény mértékben de növekszik, az egyes nagy térségeket tekintve a kép változó: a világ fejlettebb részein, így a régi Európai Unióban is csökken míg Közép-Kelet-Európában növekszik. Elsősorban jövedelmezőségi problémák miatt az EU-ban működő malmok száma csökkent az utóbbi évtizedben. A koncentráció legdinamikusabban Németországban, Franciaországban és Spanyolországban ment végbe. Németországban 2001-ben közel 100 malom szűnt meg, így számuk ma alig 350 körüli, Franciaországban ugyanebben az évben mintegy 80 malom állt le, számuk jelenleg kb.560. A malmok száma Spanyolországban negyvennel csökkent, számuk, így is 220 körül van, kapacitás kihasználtságuk azonban nem éri el a negyven százalékot sem. Ez utóbbi miatt a további koncentrációra a spanyol kormány, programot dolgozott ki.

A malmi kapacitások leépítése mögött az export lehetőségek szűkülése, az ennek következtében kialakuló belföldi túlkínálat, a verseny, a jövedelmezőség csökkenése és természetesen a fogyasztási szokások megváltozása áll. Ebből az „ördögi” körből az EU malmai úgy próbálnak kitörni, hogy egyre specializáltabb alap- és adalékanyagok előállításával nyitnak a pékségek, a tésztagyártók, az édesipar és a cukrászatok felé. Mindehhez társulnak az egészséges táplálkozást népszerűsítő kampányok.

A 15 tagú Unió tagországainak feldolgozó iparában foglalkoztatottakból a malomipar mindössze 2,3 százalékkal részesedik, ami mintegy 60 ezer főt jelent (Fórián Z. 2003). Európában nyolc olyan malomipari társaság működik, melynek

őrlési kapacitása meghaladja az évi egy millió tonnát. Ezek közül is a francia Soufflet emelkedik ki, melynek kapacitása közel azonos a rendszer-váltáskori teljes magyar kapacitással, éves forgalma pedig háromszorosa a magyar malomipari forgalomnak (Fórián Z. 2003).

Az EU malmainak alapanyaggal való ellátása általában nem jelent gondot. Térségenként előfordulnak ugyan az időjárástól függő minőségi problémák, de a kifinomult lisztkezelési eljárások, a fejlett technológia és ha szükséges, javító búza importja révén ezek megoldására jól működő módszerek vannak.

A régi EU malomipara sokkal erősebb, hatékonyabb, mint az újonnan csatlakozott országoké. A magasabb fokú hatékonyság, elsősorban a fejlettebb technológiára ezen belül is az automatizáltság magasabb fokára vezethető vissza. Az automatizáltság kiterjed mind az alapanyagok mind a késztermékek mozgatására, mind pedig a malomüzem vezérlésére. Az utóbbi öt-tíz évben sorozatban épültek olyan malmok, amelyek napokig képesek automata üzemmódban működni közvetlen emberi beavatkozás nélkül. A fejlettebb közlekedési infrastruktúra lehetővé teszi a 150-200 kilométerre történő gazdaságos szállításokat is, sőt bizonyos speciálisabb, kisebb kiszerelésű lisztfajták esetében az ezer kilométernél nagyobb távolságra történő szállítások sem ritkák.

Az Európai Unió régi tagállamai mindegyikének vannak a malomiparban is megjelenő sajátosságai, melyekből itt kettőt említünk meg. Az Egyesült Királyságban például 3-4 nagyobb társaság lefedi a lisztpiac 70-80 százalékát, a koncentráció foka tehát igen magas. A legegyedibb jelenség azonban a francia malomiparban figyelhető meg. A múlt század harmincas éveinek elején bekövetkezett világgazdasági válság hatására Franciaország még 1935-ben a lisztpiacon kvótarendszert vezetett be, amely ma is működik. A kvótarendszer bevezetésével egy időben egy pénztár fölállítására is sor került, melynek elsődleges feladata a fölösleges kapacitások megszüntetésének finanszírozása volt. A pénztár működése alatt 1965-ig több mint 4300 malmot vásárolt fel és vont ki a termelésből. Franciaországban csak az őrlési joggal rendelkező társaságok végezhetnek malmi

tevékenységet, kvótát lehet vásárolni, de bérbe adni nem. A kvóta-vásárlásokat a szaktárca illetékes hivatala hagyja jóvá. Az Európai Unió Bizottsága többször megvizsgálta, hogy a francia szabályozás nem ellentétes-e az árúk szabad mozgására vonatkozó rendelkezésekkel, de mindeddig hozzájárult annak működtetéséhez.

Az EU régi tagállamaiban megfigyelhető, föntebb vázlatosan ismertetett, sok esetben évtizedekig tartó folyamatok nem kerülik el az újonnan csatlakozó országokat sem. A változásokat azonban sokkal rövidebb idő alatt kell levezényelni. Erre jó példa Lengyelország, ahol az 1990-es években még mintegy 2000 malom működött, 2001-ben már csak 900, mégis a kihasználatlan kapacitások aránya még mindig 40% körül van. A koncentrációs folyamat még nem ért véget, várhatóan néhány éven belül a teljes lengyel lisztellátást néhány nagyobb társaság fogja biztosítani.

2. Magyarországi helyzetkép

A 2002-ben működő 113 hazai malom 73 tulajdonos kezében volt. Ezek 24 óránkénti összes kapacitása mintegy 9600 tonna, ami éves szinten hozzávetőlegesen 2,5 millió tonnás szintet jelent. Ebből az őrlésre felöntött búzamennyiségből kb. 1,9 millió tonna liszt készül, miközben a hazai igény egy millió tonna körül stagnál már évek óta. Ez az ágazat jelenleg 6000 embernek ad közvetlenül munkát Magyarországon, közvetve azonban sokkal többnek, hiszen a malomipari társaságok általában nagy volumenű fuvaroztatást, tároltatást is végeznek, és ők vásárolják föl a megtermelt összes búzamennyiség mintegy harminc százalékát.

A magyar malomipar a rendszerváltás óta egyfolytában nehézségekkel, mondhatni válságokkal küzd, aminek legfőbb oka a jövedelmezőség alacsony szintje, sokszor negatív volta, s ennek következtében a beruházások elmaradása. A helyzet ilyentén kialakulását több tényező eredményezte.

A búza piaca nem rendelkezett hosszabb távú szabályozással, jellemzőek voltak a piacot megzavaró, sokszor politikai lobbik által is motivált állami beavatkozások. A kárpótlás során visszatért a kisbirtokrendszer, és emiatt csak

hosszú évek után és lassan kezdtek kialakulni a minőségi termelésre is odafigyelő, nagyobb területeket is integrálni képes földhasználók. Mindehhez a tényezőkhöz hozzávéve a kiszámíthatatlan időjárási viszonyokat megállapítható, hogy az Európa nyugati felében megfigyelhetőhöz képest nagyságrendekkel nagyobb mértékben ingadozott a minőség, a termés mennyisége és természetesen az ár is.

A szabályozatlanság másik következménye a vertikum teljes terjedelmében az, hogy a szürke és a fekete gazdaság módszereinek alkalmazása tette csak lehetővé a túlélést. A vertikum teljes terjedelme alatt értve a kistermelőktől számla nélkül átvett alapanyagot a számla nélkül továbbadott lisztet és kenyeret stb. Ezen technikák alkalmazása miatt nem váltak be azok a főleg a nagyobb társaságok által táplált remények, hogy a tartósan alacsony áron történő értékesítés hatására a kisebb konkurensek eltűnnek a piacról. A föntebb említett hektikus piac miatt néhány kisebb malom ugyan időlegesen megszüntette a gyártást, sőt számos közülük fölszámolásra is került de, mindig akadtak szerencselovagok akik újraindították azokat, fönntartva ezzel a túlkínálatot, az alacsony árakat végső soron az alacsony jövedelmezőséget.

A technológiai fejlesztések elmaradása miatt értelemszerűen alacsony a hatékonyság is. Ma Magyarországon talán mindössze egy olyan malom van, amelynek technológiai szintje eléri a nyugat-európait. A malmok többsége 30-50 évvel el van maradva a fejlettebb országok malmaitól. A technológiai elmaradás elsősorban az automatizáltság alacsonyabb fokában jelentkezik, másodsorban pedig a higiéniai követelmények betarthatóságát biztosító, az őrlési folyamat során a liszttel érintkező felületek kiképzésében. Ma egy korszerű malom képes automata üzemmódra, ami azt jelenti, hogy az üzemben a telep őrző személyzetén kívül ember nem tartózkodik, az őrlési folyamatba a molnár akár otthonról is számítógépen keresztül be tud avatkozni, a beprogramozott működéstől való eltérésről a vezérlőegység üzenetet küld, komolyabb hiba esetén pedig leállítja az üzemet.

A malomipar helyzetének alakulását alapvetően határozta meg a privatizáció mikéntje. A rendszerváltást megelőző időszak megyénként szervezett állami vállalatait egy

központi tröszti szervezet fogta össze. Ebben a szervezeti formában a fölös kapacitásokat egyszerűen nem működtették, vagy csak akkor, ha szükség volt rájuk. Ezeknek a megyei vállalatoknak a jelentős részét üzemenként, kedvezményes hiteleket is biztosítva dolgozói tulajdonba adták. Így alakult ki az a közel 150 társaság, amely a minden áron való működtetésben volt érdekelt részben megélhetésének biztosítása, részben pedig a hitelek visszafizetésének kényszere miatt. Ezek az új vállalkozások folyamatosan elkezdték működtetni azokat a kapacitásokat is, melyeket korábban tartalékként kezelt az állam mint tulajdonos.

A malomipari termékek csökkenő részesedése a nemzetközi kereskedelemben a magyar malmokat is érintette. Hagyományos piacaink Románia és a szovjet utódállamok voltak. Ezen piacokra azonban csak akkor lehetett számítani amikor azok különböző problémák miatt belső ellátási nehézségekkel küzdöttek. Az említett országok jelentőset léptek előre mind a mezőgazdaság, mind pedig a malmi tevékenység területén. Bizonytalan fizetési készségük, képességük fokozta a velük folytatott kereskedelem kockázatát, továbbá a forint erősödése és időről időre visszatérő ingadozásai is a belföldi piacok felé való fordulást, s ezzel a túlkínálat növekedését, az árversenyt fokozták.

A föntiekben jelzett problémák azt eredményezték, hogy a koncentrálódás a malomiparban rendkívül lassan zajlott évente átlag egy-két malom került új, nagyobb piaccal rendelkező tulajdonoshoz. Számos más élelmiszer feldolgozó ágazatban ez a folyamat feszültségektől ugyan nem mentesen, de sokkal gyorsabban, mondhatni viharosabban lezajlott az uniós csatlakozás idejére, illetve befejeződött néhány évvel azt megelőzően. Példaként megemlíthető a cukoripar, a növényi olajipar vagy a tejipar.

2.1. Egy meg nem valósult javaslat a konszolidációra

A rendszerváltás utáni több mint egy évtized azzal telt el, hogy az ágazat szereplői folyamatosan megpróbáltak szót érteni egymással annak érdekében, hogy az uniós csatlakozás idejére a magyar malomipar megfelelő szintre jusson. Látszólag ez volt minden érintett érdeke mégsem sikerült megoldást találni. Érdeke volt a megegyezés a gabonatermelőknek, mert egy pénzügyileg stabil malom biztosan kifizeti az átvett árut. Ugyanígy érdeke volt az egyéb beszállítóknak is (csomagolóanyag, gépek stb.), a bankoknak, az államnak (a nagyobb adóbevételek miatt), a lisztet feldolgozó sütőiparnak, a tésztagyártóknak, végső soron talán még a fogyasztóknak is.

A tervezett rendtartásnak négy fő eleme lett volna. Az első egy őrlési kvótarendszer bevezetése, a második új malom építésének tilalma illetve a kapacitásnövelés tilalma, a harmadik egy intervenciós alap fölállítása, a negyedik pedig, az árszabályozás bevezetése a lisztekre.

A kvótarendszer meghatározása az évekig tartó egyeztetések ellenére megbukott, gyakorlatilag még az egyes társaságokat megillető kvótákban való megegyezést sem sikerült teljes körűen kialakítani. Természetesen mindenki minél nagyobb kvótát szeretett volna magának, hiszen ez egy adható-vehető értékké vált volna. A kvóták betartása ellenőrzésének kérdésében a bizalmatlanság miatt nem tudtak megegyezni.

Az új malom építésének tilalmát illetve az ezzel együtt járó kötelező kapacitás-csökkentést néhány társaság a már elindított beruházásaira hivatkozva nem támogatta. Néhány évvel később piaci hatásra régi elavult kapacitásaik bezárására kényszerültek ugyan, de magatartásukkal megakadályozták az egyezség létrejöttét.

Az intervenciós alapba mindenki a kvótája alapján fizetett volna meghatározott időszakonként, az alapot pedig, a malombezárások ösztönzésére, a kvóták koncentrálására használták volna föl. Az ellenérv az alappal szemben az volt, hogy ha van kvóta, akkor az azért kapott összeg legyen

elegendő a piacról kilépni szándékozó kvóta tulajdonos számára.

A liszt árszabályozására vonatkozó javaslatok a piacgazdaságtól meglehetősen idegenek. A piacgazdaságokban csak az időjárásnak kitett fontosabb termények esetében alkalmaznak árszabályozást, ehhez azonban általában intervenciós ár is tartozik. A liszt intervenciós fölvásárlására azonban nincs példa.

A kvótarendszer mellett de ellene is számos érv sorakoztatható föl. Az elmúlt több mint tíz év tapasztalata azt mutatja, hogy kizárólag a piaci mechanizmusok nem voltak képesek konszolidálni az ágazatot. Ugyanakkor nehéz olyan önkorlátozáson alapuló piacszabályozást kialakítani, de főleg betartatni, amely mindenkire kiterjed, ugyanakkor ösztönzi a fejlesztéseket, a hatékonyság növelését. A kvótarendszer egyik veszélye, erre jó példa az Európai Unióban a cukoripar területén alkalmazott kvótarendszer hatása, hogy nem ösztönzi a műszaki fejlesztést, a fogyasztóval fizetteti meg a kihasználatlan kapacitások és az alacsony hatékonyság költségeit. A nyugat-európai cukoripar műszaki színvonala sokkal inkább elmarad az amerikaitól mint a feldolgozóipar egyéb területei. Az őrlési kvóták megfeleltetése a belföldi szükségletekkel végső fokon szintén piackorlátozó hatású. A francia kvótarendszert is azért tolerálja az Európai Unió, mivel a társaságok tulajdonában levő kvótamennyiség lényegesen nagyobb a belföldi igényeknél, így gyakorlatilag nem akadályozza új piaci szereplő megjelenését a gyártók között, a lisztimport pedig teljesen liberalizált.

A magyar kvótarendszerhez fűzött remények az Unióhoz való csatlakozás közeledtével egyre inkább szertefoszlottak. Amennyiben a kilencvenes évek közepén sikerült volna megállapodni, még mintegy tíz éven keresztül ki tudta volna fejteni esetleges pozitív hatását. A politikai fogadókészség azonban csak az időnként elhangzó támogató nyilatkozatok szintjén volt meg. A politika szereplői elvárták volna, hogy előbb az érintettek állapodjanak meg. Mivel erre soha nem került sor, ez jó lehetőséget biztosított a politikusok számára az időhúzásra. Az állami költségvetés jelentős támogatása nélkül ugyanis egy kvótarendszer működtetése és

fönntartása nem biztosítható. A központi költségvetés szűkös forrásait más ágazatok erősebb lobbijai terhelték, pl. a tejtermelők, sertéstartók, időnként a növénytermesztők. Az ágazat szakmai szervezte a csatlakozás előtti évre készült el egy olyan tervezettel amelyet a Brüsszeli Bizottsághoz, a szaktárca közvetítésével el mert juttatni. Ez volt az utolsó reménysugár hátha az utolsó pillanatban, brüsszeli jóváhagyással lesz őrlési kvótarendszer Magyarországon. A válasz azonban késlekedett illetve pontosító kérdésekben nyilvánult meg, így aztán ez a reménysugár is kihunyt, és végérvényesen eldőlt, hogy a piacnak kell rendeznie a sorokat bármennyire is fájdalmas ez néhány malomtulajdonosnak.

2.2. A csatlakozás éve 2004

A csatlakozás évében a föntebb vázolt folyamatok eredményeként egy meglehetősen ellentmondásos, felemás kép rajzolódik ki. A Dunántúlt egy magasabb koncentrációs fok és a technológia fejlesztésében is előrébb járó helyzet jellemzi. Magyarország legkorszerűbb malma is ott található a Gyermely Rt. tulajdonában, a cég fő tevékenysége azonban a tésztagyártás. A külföldi érdekeltségű Pannon Gabona Rt. új zöldmezős malmot épít Győr-Moson-Sopron megyében és egyet korszerűsít Komáromban. Az elmúlt évek során több konkurens közepes méretű társaságot és kisebb malmokat is fölvásárolt a Dunántúlon és Észak-Magyarországon is. Ma már a Cerbona Rt. malmi tevékenysége is túl van néhány üzem bezárásán, hasonlóan a Cornexi Rt.-hez. Egyik társaság sem csak malmi tevékenységgel foglalkozik. Az Agrograin Rt. pedig gyakorlatilag az összes dunántúli érdekeltségét megszüntette. Az Alföldön a magyar tulajdonban levő Szabolcs Gabona Rt erősödött meg az utóbbi egy-két évben, az Agrimill Rt.-vel 2004.-ben ingatlanok cseréjére kötött adásvételi szerződéssel elérte, hogy domináns befolyást szerzett az alföldi piacokon. A többi még létező alföldi társasággal vagy megnemtámadási paktumot köt, vagy ami inkább valószínű egy idő után átveszi azok piacait is. A Szabolcs Gabona Rt. azonban jelentős lépéshátrányban van a műszaki fejlesztéseket

illetően; forrásait újabb és újabb piacok megszerzésére fordította nemcsak itthon de Romániában és Szlovákiában is.

A legnagyobb fogyasztó piac Budapest helyzete sajátos. Egy ekkora piac ellátására logikusnak tűnne, hogy egy nagyobb kapacitású malom épüljön. Ilyen minden szempontból korszerűnek mondható azonban nincs és ma nem is épül. A budapesti malmok száma kettőre szűkült, azonban jelenlegi helyén egyik sem maradhat fönn hosszabb távon. Nem kizárt, hogy a jelentős szakmai és külföldi tőkeháttérrel rendelkező bajai Diamant Rt. terjeszkedési területe lesz Budapest.

Összegzés

Összegezve megállapítható, hogy a magyar malomipar nem volt képes az Unióhoz való csatlakozást fölkészülten várni. A műszaki színvonal messze elmarad a régebbi tagokétól, ennek következtében a hatékonyság és jövedelmezőség sem vonzza a befektetőket. A koncentráció foka még mindig alacsony. A malmokat üzemeltető társaságok száma az ország méretéhez képest még mindig magas, kapacitásuk kihasználtsága pedig alacsony.

A problémák jelentős része a magyar privatizációs technikára, a piaci szabályozás elveit tisztázni szándékozó elhúzódó vitákra, az agrárpiaci rendtartás hiányosságainak késlekedő korrekciójára, valamint az agrárpolitikát befolyásoló kedvezőtlen légkörre vezethető vissza.

Felhasznált irodalom:

- Tóth Árpád - Uhercsák András: A magyar malomipar helyzete és műszaki-gazdasági jellemzői. Budapest, 1998
- Hideg András: A magyarországi lisztpiac értékelése. Békéscsaba, 1999.
- Simon Imre (társszerző): Új malom, megvalósíthatósági tanulmány. Békéscsaba, 1999.
- Fórián Zoltán: Malomipar. Végleg felőrlődnek? Budapest, 2003.

LAKATOS VILMOS

Jász-Nagykun-Szolnok megyei egyéni gazdaságok jellemzői a 2003-as évben[12]

1. Jász-Nagykun-Szolnok megye mezőgazdaságának általános jellemzői

Jász–Nagykun-Szolnok megye természeti értékei közül kiemelkedően fontos a jelentős területet elfoglaló kiváló minőségű termőföld. A megye 599 ezer ha összterületéből a szántó művelési ág 359 ezer ha-t képvisel, s ez 10%-kal haladja meg az országos mutatót. A termőterület nagysága az utóbbi időben jelentős mértékben kezdett csökkenni a művelés alól kivett területek javára. Az elmúlt egy évtizedben bekövetkezett birtokszerkezeti és földtulajdoni változások ellenére a megyében a termelésszerkezet nem, illetve csak minimális mértékben módosult. Megfigyelhető, hogy a termelők továbbra is azon növények termesztését helyezik előtérbe, melyek minimális kézi munkaerőt és alacsony ráfordítást igényelnek. Ennek megfelelően a szántóterületen a legnagyobb arányt a kalászosok képviselik, s ezen belül is az őszi búza, melynek vetésterülete az elmúlt 5 évben 76-132 ezer ha között változott, termésátlaga 2,4-4,1 t/ha között ingadozott.

Az adatok nagy szóródását elsősorban a majd minden évet sújtó elemi kár okozta. A belvízzel elöntött területek nagysága 1999. és 2000. években a megyében volt a legnagyobb, majd az azt felváltó aszálykárok (2000-2003) is jelentős jövedelem kiesést okoztok a gazdák számára.

[12] A kutatás az OTKA T-043485 keretében történt

1. ábra

Fontosabb kalászosok terméseredményei JNSZ megyében (t/ha)

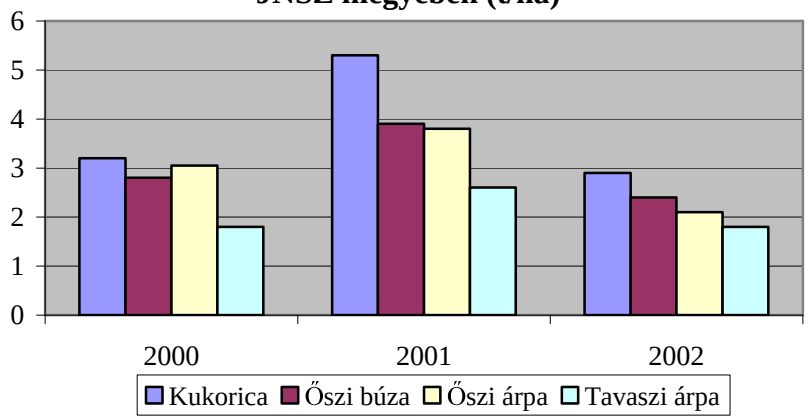

2. A vizsgálat célja, módszere

A vizsgálat módszere a már „jól bevált” kérdőíves felmérés volt valamint annak statisztikai elemzése, amely a kiválasztott JNSZ megyei egyéni, illetve családi gazdaságok legfontosabb jellemzőire vonatkozott és az eredményeket a korábbi hasonló vizsgálatokkal vetettük össze. Két gazdaság által szolgáltatott adatokat a braunschweigi Szövetségi Mezőgazdasági Kutatóintézettel együttműködve további szimulációs eljárásokkal vizsgálunk az IFCN (International Farm Comparison Network) keretében.

3. Az elemzés, és fontosabb eredményei

Az elemzésbe 46 egyéni illetve családi Jász-Nagykun-Szolnok megyei gazdaságot vontunk be, amelyek területi elhelyezkedését a 2. ábra mutatja.

2. ábra
A vizsgálatba vont egyéni gazdaságok területi elhelyezkedése

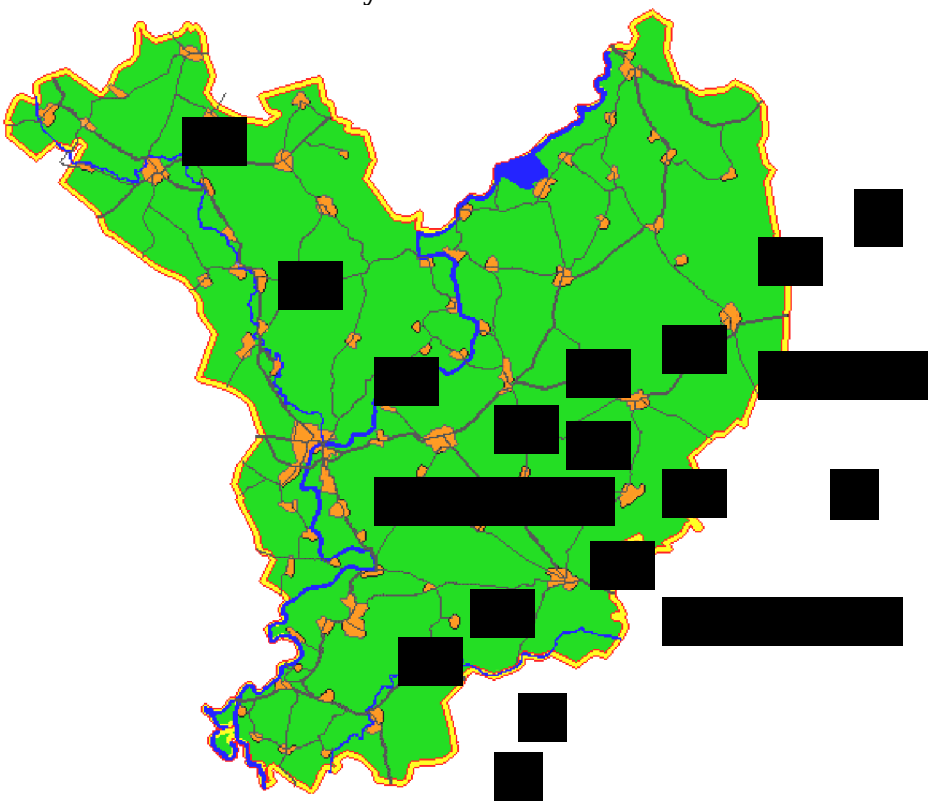

A gazdaság alapadatai között elsőként a gazdálkodó életkorára kérdeztünk rá, s hasonlóan a korábbi vizsgálatokhoz, a véletlenszerű minta a 40-50 év közötti gazdák esetén mutatta a legnagyobb arányt, 47 %-ot.

A termelők legmagasabb iskolai végzettségét és mezőgazdasági szakképzettségét is vizsgáltuk. Közel azonos arányban szerepelt a szakmunkás, illetve érettségivel rendelkező gazda (36% és 37%), és 20%-ának felsőfokú végzettsége volt. A szakképzettséget tekintve egyező arányban (37-37%) mutatkozott a középfokú mezőgazdasági képzettség és a mezőgazdasági végzettség teljes hiánya a gazdálkodók körében, és 13-13%-ban volt alapfokú, illetve felsőfokú mezőgazdasági szakképzettség.

Őstermelőként végezte a tevékenységét a gazdák 60%-a, kiemelten családi gazdálkodóként 15% és 24%-uk vállalkozóként termelt és adózott a tevékenysége után.
Főfoglalkozásban dolgozott a termelők 59%-a (minden vállalkozó és családi gazdálkodó az előző csoportosításból és az őstermelők mintegy harmada), aktív mellékfoglalkozásúként a 30%-uk és nyugdíjasként 11%-uk végezte a termelést.
Nem segítette a gazdát a családjából a gazdaságok egynegyedében, viszont három családtag is besegített szintén a gazdaságok negyedében, Négy, vagy ennél több családtag a gazdaságok 17%-ban segítette a termelőt.

Az elemzésbe vont gazdaságok közül 43%-ban volt csak növénytermelés, 4%-ában ezt kiegészítette szolgáltatás (elsődlegesen gépi munka jellegű) nyújtása, mindössze 1 gazdaságban volt tisztán állattartás (teljes mértékben vásárolt takarmányra alapozottan), és 46%-ában volt vegyes profilú tevékenység (növénytermelés és állattartás együttesen).
Az összehasonlító vizsgálatok egyik sarokpontja a gazdaságok mérete, amely meghatározza a lekötött eszközértéket, az élőmunka ráfordítást, a termelési költség –árbevétel volumenét.
A 3. és 4. ábrák a területi méret szerinti jellemzőket mutatják.

3. ábra

A gazdaságok területi kategória szerinti megoszlása

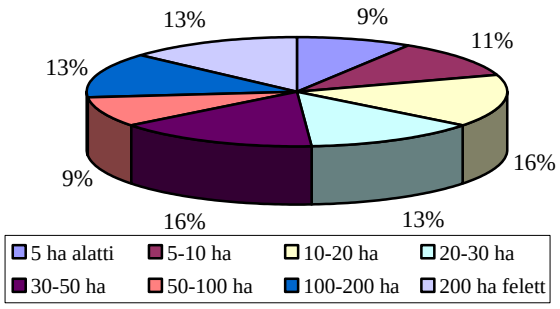

4. ábra

A gazdaságok átlagos területi mérete

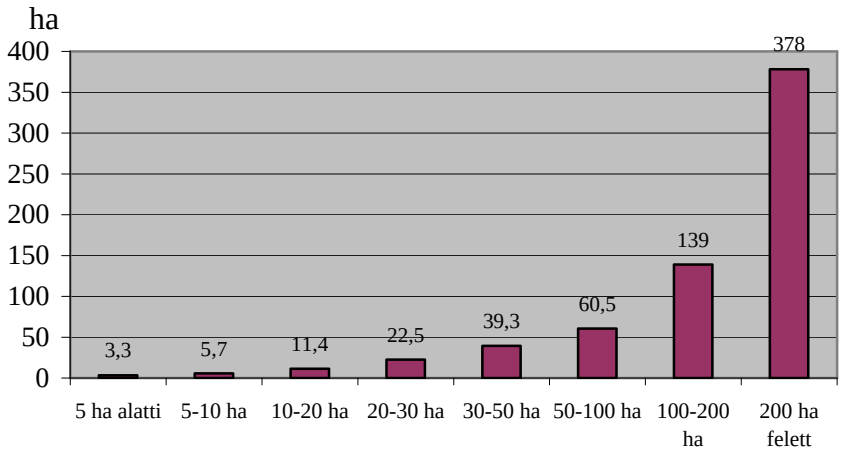

Hasonlóan a területi mérethez az állattartó, illetve vegyes profilú tevékenységet végző gazdaságokban a számosállat létszám határozza meg a méretet, s ebből következően a ráfordítások-hozamok mennyiségét. (5.-6. ábra). A korábbi vizsgálatokhoz képest újdonság, hogy az állatot is tartó gazdaságokban alapvetően az abraktakarmány előállítása történik és több esetben a tömegtakarmányt a közeli termelőktől szerzik be.

5. ábra

Az állattartó gazdaságok megoszlása a számosállat létszám szerint

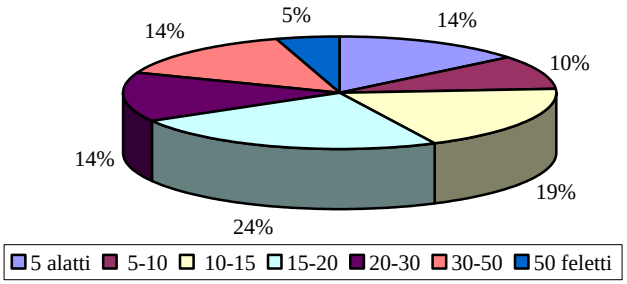

6. ábra

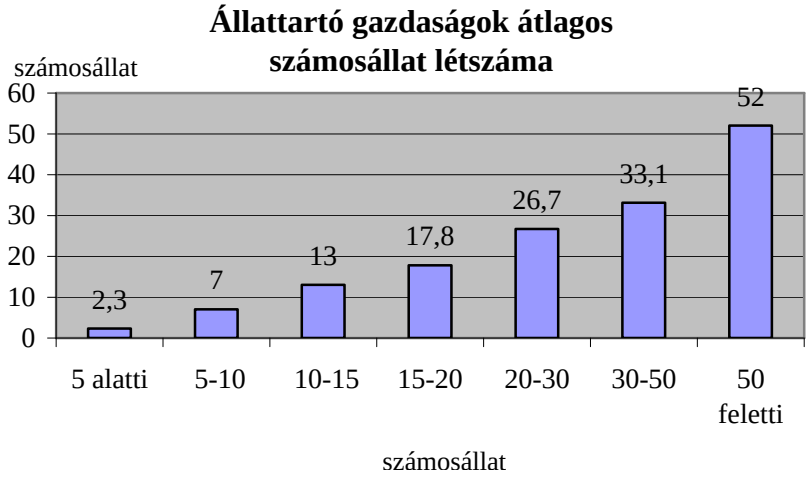

A gazdaságok befektetett eszköz-ellátottságát 5 kategóriába soroltuk az adatgyűjtés során és külön-külön erőgépekre, munkagépekre, valamint épületekre-építményekre vizsgáltuk (7. ábra). A korábbi vizsgálatokhoz képest különösen az ingatlanok terén következett be ellátottság javulás és elsődlegesen ez a termény-tárolókapacitás növekedésében mutatkozik. Szintén javult a gépek elhelyezésére szolgáló épületek mutatószáma. Az állattartás épületei az előző évi elemzések esetén is a 100%-os ellátottságot adták, hiszen az ólak-istállók hiánya jelentős hozamkieséseket jelenthetne. Külön említést kell tenni a befektetett eszközök színvonaláról. A gazdák megítélése szerint javult az összkép, s ahogyan a 8. ábrán látható, a gépek-berendezések és ingatlanok állapotát a gazdák 31%-a kiválónak-jónak, majdnem fele átlagosnak és csak 22%-uk gyengének, illetve rossznak minősítette. Egyöntetű vélemény volt a gazdák körében, hogy törekedni kell az új, kiváló színvonalú eszközök beszerzésére, amelyekkel az uniós termelési feltételek esetén is tarthatják a versenyképességet. Ezen a téren különösen az állattartók voltak érintve, ugyanis több esetben az istállók, ólak még alkalmasak az uniós viszonyok között is a termelésre, viszont azok berendezései cserére szorulnak, amelyek jelentős összegű beruházásokat jelentenek a gazdák számára.

7. ábra

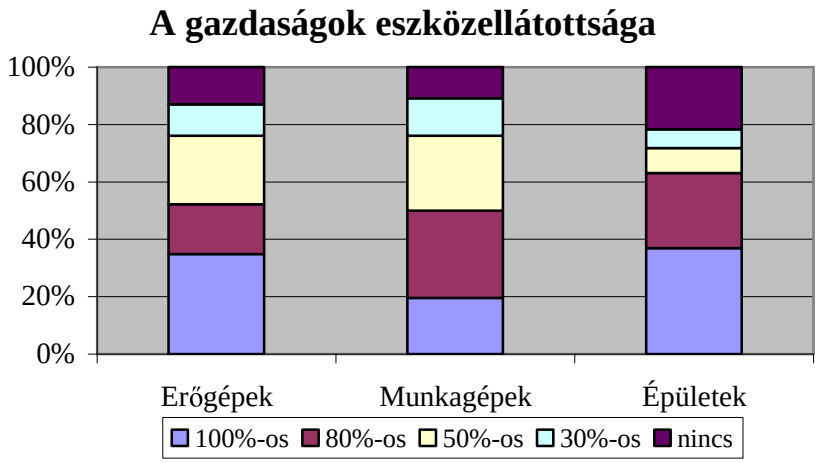

8. ábra

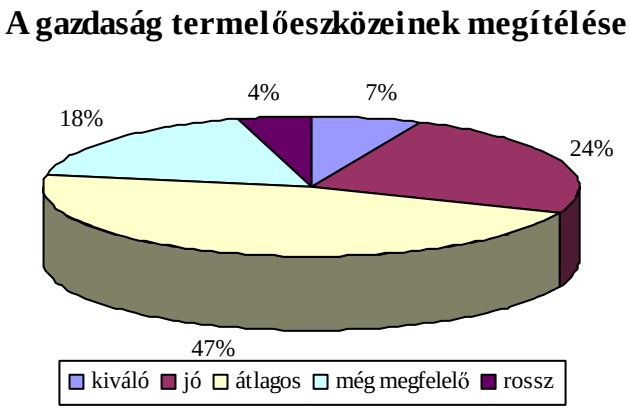

A termelő eszközökkel való ellátottságból következik, hogy a gazdálkodók milyen mértékben tartanak igényt idegen szolgáltatásra, s ennek éves szinten milyen költségvonzata van. A 9. ábrán területi méret kategóriánként szerepel a szolgáltatás igénybevételére fordított költség, amely változatos képet mutat (ami származhat a viszonylag kevés számú elemzésbe vont

gazdaságból), de arra is utal, hogy abszolút összegében a kis méret esetén egy arányaiban jelentős külső gépimunka igénylés sem jelent nagy költséget, viszont a nagyobb méretű termelés esetén már igyekeznek a termelők teljes mértékben saját eszközökkel ellátni a termeléstechnológia által igényelt gépimunkákat.

9. ábra

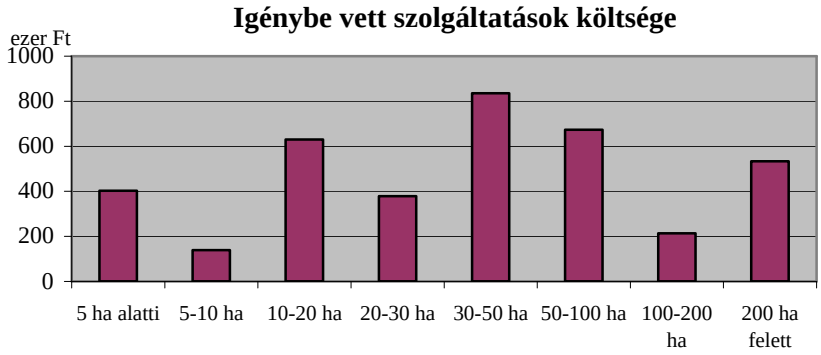

A mezőgazdasági tevékenység területi kategóriák szerint csoportosított átlagos termelési költség, bruttó termelési érték (amely tartalmazza a saját fogyasztás és saját felhasználás értékét) és adózás előtti jövedelmét külön számoltuk (10. ábra)

A 10-20 ha közötti területi méret kategória esetén azért kaptunk magasabb átlagos költség –termelési érték adatokat, mert ezekben volt a legáltalánosabb a kiegészítő állattartás megléte, amely az árunövénytermelés mellett, a területi kategóriába be nem építhetően növelte a termelés összes költségét, s ezzel együtt az árbevételt is.

10. ábra

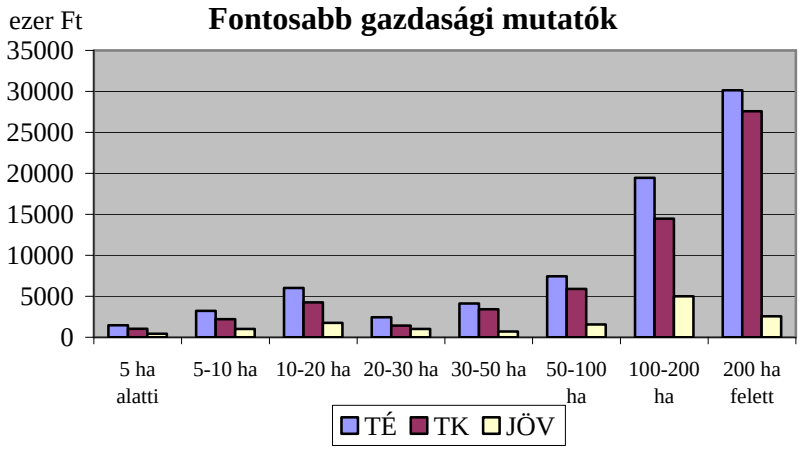

A 11. ábrán látható a mezőgazdasági tevékenység hozzájárulása a család összes jövedelméhez. Minél nagyobb a termelés volumene, annál inkább jellemző a főfoglalkozású mezőgazdasági termelés, s annál nagyobb mértékben köti le a család munkaerejét, s így külső munkavégzésből eredő jövedelemre nem tud szert tenni a család.

11. ábra

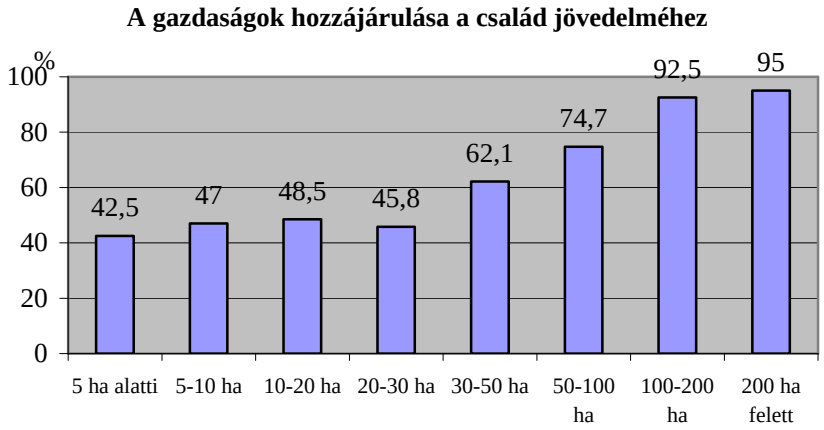

A kérdőíves felmérés utolsó szempontjai a gazdálkodó jövőbeni elképzeléseire irányultak. Biztatónak tűnik, hogy egyik gazda sem tervezte a gazdálkodás visszafejlesztését, s csupán harmaduk nem tervezett fejlesztést, ők a korábbi termelési színvonalat kívánták megtartani. Szakmai továbbképzésben való részvételt a gazdák 41%-a tervezi, ami ellent mond a viszonylag magas (37%-os) nem mezőgazdasági végzettségnek a gazdák körében. A gazdák 43%-a optimistán tekint az EU csatlakozás elé, viszont 35%-uk pesszimistán az EU tagsággal kapcsolatban.

LÉVAI ZOLTÁN

Humánus létszámleépítés

Az 1990-ben bekövetkezett társadalmi, politikai, gazdasági rendszerváltozással egyidejűleg a piacgazdaság kialakulásának lehetősége megteremtődött, amely szükségessé tette egy modern gazdasági szemléletet tükröző foglalkoztatási infrastruktúra kialakítását, működtetését.

Magyarországon a II. világháború után kialakult politikai rendszer gyakorlata alapján egészen 1990-ig a teljes foglalkoztatás volt jellemző. Ez azt jelentette, hogy mindenkinek munkát kellett vállalnia, vagyis, ha valaki tartósan nem dolgozott közveszélyes munkakerülőnek minősítették. A teljes foglalkoztatás politikai alapötletéből adódóan minden munkahelyen egy munkaposzton, 1,5-2 munkavállalót foglalkoztattak.

A privatizáció, a piacgazdaság és a magánszektor kiépülésével e korábbi gyakorlat megváltozott, hiszen minden munkáltató csak annyi létszámot foglalkoztatott, amennyire a hatékony munkavégzéshez szüksége volt. Ettől kezdve számolni kellett olyan jelenséggel, amely a korábbi vállalatok által minden áron fenntartott munkahelyek megszűnésével, vagyis a létszámleépítéssel.

Ismeretes, hogy a piacgazdaságban az emberi tőke az egyik legfontosabb erőforrás. A gazdálkodás során ezt az erőforrást egészen másként kell kezelni, mint a többi termelési tényezőt.

A 90-es évek elején tehát megjelent egy korábban ismeretes jelenség a munkanélküliség gyakorlata. Ennek kezelésére nem voltak felkészülve a vállalatok és intézmények. Néhány példát említenék: egy gazdálkodó, kivitelező cégnél beszűkült a rendelési állomány nem volt megfelelő árbevétel, illetve nyereség. A vezérigazgató összehívta a dolgozói állományt és közölte, hogy X-%-a a dolgozóknak leépítésre kerül néhány héten belül, de korrekt magyarázatot nem fűzött közléséhez. Ezért néhány hétig mindenki azt gondolhatta, hogy ez a döntés rá is vonatkozik és természetesen nem volt tovább motivált a munkavégzésben. Ráadásul a meghozott döntés a

fűnyíró elv alapján működött és minden szervezetre egységesen vonatkozott. Azokra a szervezetekre is, amelyeknél később létszámbővítést kellett végrehajtani. Illetve mondjuk a 15%-os létszámleépítés vonatkozott arra a szervezeti egységre is, amelynek a feladata teljesen megszűnt. Ugyanez volt a jellemző a közalkalmazott és köztisztviselői területre is. Évenként 3-5 %-kal kellett csökkenteni a létszámot. Itt tudományos magyarázata nem volt a leépítésnek, mert a költségvetés oldaláról közelítették meg az intézkedést.

Gyakorta érnek bennünket olyan vádak, hogy a közszolgálatban sokan vagyunk, és leépítésre lenne szükség. Általában ezeket a megnyilatkozásokat kívülállók teszik, akiknek fogalmuk sincs arról, hogy milyen a leterhelés a közigaz-gatásban.

Az igazsághoz tartozik, hogy „belsősként” is nagyon nehéz megmondani, hogy sokan vagyunk-e vagy éppen kevesen? Miért?

Szervezeten belül az az ember érzése, hogy már nem lehet tovább feszíteni a teljesítményhatárokat. Az emberek sokat dolgoznak hatékonyan is, de néhányszor felmerül a kérdés, hogy köztisztviselőnek kell-e végezni azt a feladatot, amely túlzott leterhelést okoz, vagy esetleg kiszervezett munkavállalónak?

Tény, hogy időnként a létszámleépítés az intézményeket is és a gazdálkodó szervezeteket is eléri.

Nézzük meg, milyen okai lehetnek egy létszámcsökkentést (foglalkoztatáscsökkentést) meghozó intézkedésnek a gazdálkodó szervezeteknél:

- Nincs megrendelése leterhelése a cégnek,
- Kevés az árbevétel és a nyereség,
- A szervezet átalakítás strukturális változást, ezen belül más munkaerő összetételt igényel a feladatai ellátásában,
- Nem látja el a feladatát a munkavállaló.

A közszolgálatban:

- Hatályos jogszabályok rendelik el a létszámcsökkentést
- Az adott intézmény kultúrája, vagy szemléletmódja strukturális változtatást igényel
- A rendelkezésre álló pénzügyi költségvetési fedezet hiánya
- Preventív eljárások feltárása
- Szervezet átalakítás – más típusú szakértelmet igényel a feladat
- Nem jól látja el a feladatát a munkavállaló.

A létszámleépítés eldöntése előtt, valamennyi szervezetnél ún. feladatalapú átvilágítást lenne célszerű végrehajtani. Ennek célja az új feladatokhoz, illetve a fennmaradó tevékenységhez igazodó szervezeti rendszer kidolgozása, továbbá a feladat ellátásához szükséges személyi erőforrások meghatározása. Szervezetfejlesztés nélkül, tehát nem lehet létszámcsökkentést végrehajtani, mert a szervezet gyengülni fog és nem erősödni.

Egy szervezeten belül a változás menedzselés permanens folyamatát kell működtetni. Ennek az „intézkedésnek” a lebegtetés és az állandó veszélyforrás látszatát természetesen el kell kerülnie, mert nem fogja másként elérni a célját.

A permanens veszélyeztetés a leépítéstől való állandó félelem miatt mindig a legjobb szakemberek menekülnek el. Az elkerülhetetlen létszámcsökkentés gondoskodó típusát lehet és érdemes alkalmazni.

Valamennyien tudjuk, hogy kevés munkahelyi helyzettől tartanak annyira az érintettek, mint amikor szemtől szemben kell valakit értesíteni az elbocsátásról. Az állását elvesztő munkavállalónak fogalma sincs arról, hogy mi következik ezután. A vezetők többsége is felkészületlen a helyzet kezelésére. Mindkettőnek közösen fel kell ismernie a nehézségeket és ebből fakadó emberi problémákat.

Sajnos a gyakorlat azt mutatja, hogy az elbocsátás módjára, körülményeire sokkal kevesebb figyelmet fordítanak a cégek, mint a felvételekre. Pedig a gazdálkodó szervezeteknek, illetve az intézményeknek olyan „elbocsátási”

politikára van szükségük, amely biztosítja, hogy a cég jó híre érintetlen marad, a távozó alkalmazottak cselekvőképesnek érzik magukat, és a maradó alkalmazottak biztonságban érzik magukat.

Ismeretes az Egyesül Nemzetek szervezetének álláspontja, hogy „az emberi lények méltóságát meg kell óvni” különösen kritikus helyzetekben.

Ez az intelem is megerősít bennünket, hogy a magyar vezetőknek is több figyelmet és energiát kell fordítaniuk az elvárási folyamat tökéletesítésére.

Miért kell törődni a munkavállalónak azzal, hogy a létszámcsökkentés humánus legyen? A munkavállalók jönnek és mennek, találkoznak más cégeknél dolgozó emberekkel, akik meg tudják hogyan járt el az intézmény a létszámcsökkentés tekintetében. Egy negatív intézkedés kihathat a cég piaci helyzetére, megismétlésére. Elbocsátások a humánus intézkedés hozzájárulhat a társadalom általános megítéléséhez. Ezért az együttérző elbocsátási módszerek kedvező befolyással lehetnek magára a cégre vonatkozóan is.

Általában az intézmények nem kedvelik a negatív publicitást. A jó hírnév kiváló vagyonelem azon vállalat intézmény számára, amely illő módon válik meg alkalmazottaitól.

A vezetésnek egyik fontos érdeke, hogy az emberek továbbra is jónak tartsák munkahelyüket, és a munkára összpontosítsák energiájukat.

Ahhoz, hogy mindezek megvalósuljanak a vezetőket fel kell készíteni a munkavállalók esetleges elbocsátására, mert kritikus szerepet játszik a jó szó. A karcsúsítás, vagy az összevonás esetében könnyebb meggyőzni az embereket arról, hogy az elbocsátás nem az Ő hibájukból történt, de még így is károsulhat az önbecsülésük, ezért lényeges a pozitív minősítés.

Higgyük el, hogy a nagylelkű anyagi rendelkezés sem törli el a gondatlanságok vagy sértő szavak emlékét. A munkavállalók részéről tett esetleges jogi lépések többségében az elbocsátás során való kezelések körében keresendők.

Végezetül egy pozitív közszolgálatai példával zárom rövid tanulmányomat. A közelmúltban kormányhatározat rendelkezett a kormányzati létszámcsökkentésről. Ezzel

egyidejűleg a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium a Non-profit szektorbeli munkavállalás elősegítését szolgáló országos foglalkoztatási programot dolgozott ki, amelynek célja a felszabadult munkaerő egy részének e szektorban történő elhelyezése.

Ez hosszabb távon hozzájárulhat a szféra növekedéséhez, versenyképességének fokozásához és alapja lehet a foglalkoztatás jelentős bővítésének további új munkahelyek teremtésének.

Lindner Sándor – Dihen Lajosné

Személyügyi controlling a mutatószámok tükrében

A controlling, mint szemlélet, és mint gyakorlati módszertan egyre inkább teret nyer a vállalatok irányításában. A controlling a vállalatvezetést szolgálja azáltal, hogy a tervezés, az ellenőrzés és az információellátás folyamatait integrálja. A controlling által áttekinthetővé válnak a vállalati folyamatok, a működéshez kapcsolódó költségek, ami által megalapozottabb vezetői döntésekre nyílik lehetőség. Képessé teszi a vezetést arra, hogy a kedvezőtlen negatív változásokra időben és gyorsan tudjon reagálni, illetve a kedvező változásokból adódó előnyöket kihasználja. A controlling révén a vállalkozás a defenzív tevékenységből az offenzív magatartásra képes átváltani.

A controlling nemcsak a feladatok végrehajtására fókuszál, hanem magába foglalja a célok kijelölését, a tényadatok és a terv adatok egybevetését, az abból adódó következtetések levonását, illetve hasznosítását. A controllingra cél- és jövőorientáltság jellemző, ami azt jelenti, hogy controlling szempontból a múlt csak a jövőre vonatkozó tanulságok miatt érdekes.

A személyügyi controlling, a vállalati controlling egyik alrendszere. Kialakulásában szerepe van annak, hogy a korábbinál nagyobb hangsúlyt kap a humán erőforrással való gazdálkodás, az a tény, hogy egyre több szervezetben felismerik az emberi erőforrás valódi szerepét. A személyügyi controlling az általános controlling elveknek és módszereknek emberi erőforrásra történő alkalmazása. Az emberi erőforrás speciális jellege miatt igen nehezen mérhető és tervezhető. Az ember az egyetlen erőforrás, amely motiválható, ezáltal nagyobb teljesítményre ösztönözhető. Speciális jellegét mutatja az is, hogy szubjektív akarattal rendelkezik, döntéseit maga hozza.

Teljesítményét nemcsak mérhető, könnyen körülhatárolható tényezők (pl. anyagi megbecsülés), hanem egyéb, más munkahelyi körülmények, mint a munkahelyi légkör, a vezetési stílus is befolyásolják.

Az emberi tőke értékének meghatározására kialakult módszer még nincs. A vállalkozás értékét hagyományosan a mérleg keretein belül határozzák meg, az épületek, termelő üzemek stb. értéke szerint. Ezek a tényezők természetesen kifejezik a vállalkozás vagyonát. A hagyományos értékelési módot, illetve értékmeghatározást azonban megkérdőjelezi az a felismerés, hogy a szellemi tőkének egyre nagyobb súlya van a vállalkozások értékében. Ezért a vállalkozás piaci értékének meghatározásakor az egyéb tőke javakon túl a szellemi tőke értékének is kifejezésre kell jutni. A szellemi tőke az emberi tőke és a strukturális tőke összességeként határozható meg. Az emberi tőke azt a tudást jelenti, amelyre az egyének életük során szert tesznek, és amelyet felhasználnak termékek, szolgáltatások előállítása során. A strukturális tőkéhez tartoznak például az adatbázisok, a különböző technikai eljárások, programok, ügyfélllisták, szellemi tulajdon, vagyoni értékű jogok. A strukturális tőke olyan érték, ami a cégnél marad, ellentétben az emberi tőkével, amely a munkaviszony megszűnésével elvész a cég számára.

A személyügyi controlling központi területe a költség controlling. Ezen belül kiemelt figyelmet érdemel a munkaerő foglalkoztatásával összefüggő ráfordítások tervezése és elemzése. Ennek oka, hogy a vállalati költségek közt nagy súlyt képviselnek a személyügyi ráfordítások. A vállalati szintű és a költséghelyenkénti ráfordítások vizsgálata, illetve a költséghelyenkénti teljesítmények mérése fontos információt ad az emberi erőforrás gazdálkodás hatékonyságának megítéléséhez, az ezzel összefüggő döntések megalapozásához.

A vállalkozási szférában a versenyképesség javítása elsődleges szempont. Ennek is tulajdonítható, hogy a személyügyi controllingon belül növekvő szerepe van a humán erőforrás auditnak. A humán erőforrás audit olyan vizsgáló, elemző és összehasonlító eljárás, amely az emberi erőforrás-gazdálkodási funkció eredményességének értékelésére irányul.

Középpontjában az emberi erőforrás gazdálkodás átfogó, alapos és szisztematikus vizsgálata áll, beleértve a stratégia tervezést, és célkijelölést, az alkalmazott tervezési módszereket, az információ rendszert, az ellenőrző tevékenységet. Általa választ kaphatunk arra, hogy a humán szervezet mennyire képes a HR eszközrendszert a céloknak, illetve a stratégiának megfelelően felhasználni, illetve a gyakorlatban működtetni.

A személyügyi controlling ma már nem nélkülözheti a humán benchmarking alkalmazását. A humán benchmarking révén a cég alkalmassá teszi magát a folyamatos fejlődésre, a versenyelőny elérésére, mivel a saját teljesítményét, működését, folyamatait összehasonlítja más hasonló cégek mutatóival, folyamataival. Az összehasonlítandó jellemzők közé sorolhatók a szervezetre, illetve a munkavállalókra vonatkozó információk. A munkavállalókhoz kemény (nem, kor, jövedelem stb.) és lágy (képességek, készségek, tudás) jellemzők rendelhetők, melynek alapján mérések végezhetők, különböző mutatószámok felhasználásával.

A személyügyi controlling a humán tevékenységgel összefüggő döntési folyamatokat szisztematikusan és jövőre orientáltan támogatja. Az elemzések a kockázatok és lehetőségek feltárására irányulnak. A tervezési, ellenőrzési, és információs rendszer a személyügyi controlling három pillére, amelyek egymásra épülnek, egymást kiegészítik.

A személyügyi controlling feladata az emberi erőforrás–gazdálkodás tervezési, ellenőrzési és információellátási rendszerének kialakítása, koordinálása. A tervezési, ellenőrzési és információs rendszer működését folyamatosan ellenőrizni és fejleszteni kell a nemzetközi, illetve hazai fejlődési tendenciáknak és a vállalkozás helyi sajátosságainak figyelembevételével.

A személyügyi tevékenységhez növekvő mértékű adatmennyiség tartozik. Az adatállomány növekedése elkerülhetetlenné teszi a rendelkezésre álló információk átgondolt szelektálását, az emberi erőforrás gazdálkodással kapcsolatos legfontosabb információk kijelölését és tömörítését. A tervezési, valamint az ellenőrzési funkció egyaránt feltételez egy olyan mutatószám rendszert, amely

kifejezi a személyügyi tevékenység céljait és kiemelt feladatait. A mutatók szerepe az, hogy általuk leírhatókká és követhetőkké válnak az emberi erőforrás gazdálkodással összefüggő folyamatok. A mutatószámoknak tervezhetőnek és visszamérhetőnek kell lenni.

A személyügyi controlling, szerzők által kidolgozott mutatószámrendszerének bemutatása előtt röviden tekintsük át a controllong alapú tervezési, jelentési és ellenőrzési rendszer jellemzőit.

1. A személyügyi controlling tervezési feladatai

A személyi jellegű költségek tervezésének speciális jelleget ad az, hogy a bérköltség és az egyéb személyi jellegű költségek tervezése nem közvetlenül történik, hanem, a létszámtervezést követően, a munkaerő tervre alapozva. A munkaerő-tervezés célja a szervezeti feladatok ellátásához szükséges munkaerő-állomány mennyiségi és összetétel szerinti meghatározása. A munkaerő foglalkoztatása költség, ami a vállalkozás versenyképességét befolyásoló tényező. A vállalkozásnak emiatt jól felfogott érdeke, hogy optimális létszámmal lássa el feladatait, csak annyi munkaerőt foglalkoztathat, amennyi a feladatok ellátásához éppen szükséges. Ha indokolt, létszámbővítéssel, ellenkező esetben létszámleépítéssel teremtsen a belső munkaerő kereslet és kínálat között összhangot. A munkaerő-tervezés folyamata magába foglalja a szervezeti feladatok maradéktalan teljesítéséhez szükséges létszámigény megállapítását, a várható létszám-fedezet meghatározását, valamint a belső kereslet és kínálat egymáshoz való viszonyának vizsgálatát, illetve az ebből adódó intézkedések kidolgozását.

A bértervezés során figyelembe kell venni, hogy a munkavállalók motiválása a vállalkozás hatékonysága szempontjából stratégiai kérdés. Az ösztönzés és azon belül a bérezés révén biztosítható, hogy a szervezet elérje céljait, megvalósítsa elképzeléseit. Alapvető követelményként rögzíthető, hogy a munkavállalók számára versenyképes bért kell fizetni, amely összhangban van a nyújtott teljesítménnyel.

A bérköltség tervezésének legáltalánosabb módszere a kerettervezés. A vállalati szinten meghatározott bérköltség, a felhasználható bértömeg az egyes szervezeti egységek számára bérkeret formájában előírható, melynek betartásáért a szervezeti egység vezetője felelős.

A tervezett bérkeret betartását a bérszabályozás módja is befolyásolja. Nem csupán a felhasználható bértömeg nagysága határozható meg, hanem az elérhető átlagkereset mértéke is rögzíthető. (Az átlagkereset a teljes munkaidős bértömeg és a teljes munkaidős létszám hányadosa.)

A bérezés mellett fontos szerepe van szociálpolitikának a munkaerő megszerzésében és megtartásában. A béren kívüli juttatások biztosítása révén csökkenthető a dolgozók szociális helyzetbeli különbsége, növelhető a szociális biztonság. A munkáltató által biztosított béren kívüli juttatásokat tervezni kell, az erre vonatkozó költségek a munkajövedelem részét képezik. E költségeket a vállalkozások az éves és középtávú terveikkel összhangban, annak részeként a gazdasági és pénzügyi lehetőségekre, valamint a szociális szempontokra tekintettel kell meghatározni.

A személyügyi funkciók közé tartozik a személyzetfejlesztés, ami egyben jelentős költség és a munkaerőköltség része. Az üzleti eredményesség egyik feltétele éppen a piaci környezet változásához való rugalmas alkalmazkodás. A változásmenedzselési folyamatok sikere érdekében tudatos és következetes képzésre van szükség. A változásokra való felkészülés akkor lehet eredményes, ha a szervezet munkavállalói felkészültek az őket ért kihívásokra. A képzési és fejlesztési feladatokat a személyzetfejlesztési tervek rögzítik.

2. Személyügyi controlling jelentési rendszere

A controlling feladata, hogy információkat szolgáltasson a vezetői döntésekhez. A számvitellel ellentétben a controlling a jövőre irányul, amit nem köt a számviteli törvény. A controlling az adatokat sajátos csoportosításban szolgáltatja, olyan módon, ahogy azt az

irányítás igényli. Kérdésekre, problémákra keresi a választ, azt vizsgálja, hogy mikor, és miként szükséges beavatkozni a folyamatokba, és azoknak várhatóan mi lesz a következménye. Ehhez egy átfogó információs rendszer kialakítására van szükség. A controlling alapú információs rendszer két elemből áll. Az egyik, az információk gyűjtése a tervezéshez és a terv-tény eltérés elemzéséhez, az ellenőrzéshez, a másik, az információk szolgáltatása döntés-előkészítés céljából a vezetés részére, valamint a beavatkozások operatív végrehajtásához. A vállalatvezetés hierarchiájának megfelelően a különböző döntési szinteken különböző információ szükséglet jelenik meg. Ennek megfelelően eltérő jelentéseket kell készíteni, olyanokat, melyek leginkább szolgálják a különböző döntési szintekhez a megfelelő információkat.

3. A személyügyi controlling ellenőrzési rendszere

A controlling-rendszer lényege a meghatározott normákhoz, illetve a tervhez való viszonyítás, a terv- és tényadatok összehasonlítása. Ellenőrzéssel lehetővé válik a tervtől való eltérések meghatározása, az eltérések okainak elemzése és a szükséges intézkedések meghatározása, a folyamatoknak az előre megrajzolt, megtervezett pályára állítása, illetve az esetleges pályamódosítás végrehajtása.

A tervezés, a tényszámok figyelése, a terv-tény adatok összevetése mutatószámok alkalmazásával valósulhat meg. A mutatók segítségével tömör formában, komplex módon tudunk egy-egy jelenséget, folyamatot megragadni, annak változását kimutatni. Egy bonyolultabb mutató egyszerre több folyamat együttes hatásának kimutatására is alkalmas lehet, több részmutatóra bontható, így az egyes hatások külön-külön is számszerűsíthetők. A controlling alapelemei a mutatószámok mind a tervezési, mind az ellenőrzési, mind az információ rendszerben. Az elérendő célként megfogalmazott, megtervezett folyamatot mutató segítségével tudjuk számszerűsíteni, a tényszámok alakulását ugyanolyan szerkezetben előállított mutató alapján tudjuk összehasonlítani

és a különböző intézkedések hatását is mutatók segítségével tudjuk kimutatni.

4. A személyügyi controlling mutatószám rendszere

A személyügyi controlling mutatószámrendszerét a személyügyi tevékenység főbb területeinek megfelelően rendszerezhetjük az alábbiak szerint:

4.1. A munkaerő gazdálkodás mutatószámai

- A létszám nagyságának mutatószámai
- A munkaidő kihasználtságának mutatószámai
- A létszám összetételének mutatószámai

4.2. A munkaerőköltség mutatószámai

- A bérgazdálkodás mutatószámai
- A béren kívüli munkaerőköltség elemek, és a szociális tevékenység mutatószámai
- A személyzet fejlesztés mutatószámai

4.3. A teljesítménymérés mutatószámai az emberi erőforrás gazdálkodás területén

- A hatékonyság mutatószámai
- A termelékenység mutatószámai
- A jövedelmezőség mutatószámai

A személyügyi controlling igen sok mutatószámmal dolgozhat. A tanulmány terjedelmi korlátai miatt nem vállalkozhatunk valamennyi alkalmazható mutató ismertetésére. A szerzők által tipizált formában csupán a legfontosabb, legkifejezőbb mutatók bemutatására szorítkozunk. Ezek a mutatók is kifejezik az emberi erőforrás gazdálkodás sokrétűségét, széles terjedelmét.

A munkaerő-szükséglet és a rendelkezésre álló létszám összevetéséből számolható a

munkaerő-szükséglet fedezettsége (100%) =

$$\frac{\textit{az adott időszakban rendelkezésre álló létszám (Fő)}}{\textit{a feladatok ellátásához szükséges létszám (fő) (tervezett létszám)}} \times 100$$

A mutató 100 %-tól eltérő értéke esetén valamilyen intézkedésre van szükség a munkaerő-szükséglet és a fedezet összhangjának megteremtése érdekében, ami lehet akár létszám csökkentése, akár létszám bővítése, belső átcsoportosítás, munkaerő-átképzés stb.

Elbocsátási költséghányad (%) =

$$\frac{\textit{elbocsátások költsége}}{\textit{elbocsátásból származó megtakarítás}} \times 100$$

Az elbocsátási költséghányad az elbocsátások költségét viszonyítja az elbocsátásokból származó költségmegtakarí-táshoz.

A munkaerő mozgásának vizsgálatára alkalmasak az alábbi mutatók:

Munkaerő-forgalom (%) = $$\frac{\textit{belépők + kilépők száma}}{\textit{átlagos statisztikai állományi létszám}} \times 100$$

Váltás *(munkaerő-cserélődés) = a belépők és kilépők száma közül a kisebb*

Váltás intenzitása (%) = $$\frac{\textit{Váltás fő}}{\textit{Átlagos statisztikai állományi létszám}} \times 100$$

A vállalkozás munkaköri struktúrájára vonatkozóan képet kaphatunk a munkaerő-piaci helyzetről, ha elemezzük, hogy az üres, vagy megüresedett álláshelyeket milyen gyorsan lehet betölteni.

Megüresedett álláshelyek átlagos betöltésének ideje (nap)=

$$\frac{\textit{Álláshelyek betöltéséhez szükséges napok száma}}{\textit{Megüresedett álláshelyek száma vizsgált időszakban}}$$

A vállalkozás létszámának stabilitását fejezi ki a stabilitási index.

$$\textbf{Stabilitási index (\%)} = \frac{\textit{1 évnél régebben foglalkoztatott létszám}}{\textit{Átlagos statisztikai állományi létszám}} \; x100$$

Célszerű megvizsgálni, és körgrafikonon ábrázolni a vállalkozás létszámának összetételét abból a szempontból, miként oszlik meg a munkavállalók vállalkozásnál eltöltött munkaviszonyának időtartama.

A személyzetbiztosítással kapcsolatban a toborzás-kiválasztás hatékonyságának mérésére az alábbi mutatók alkalmasak:

$$\textbf{Munkakör betöltöttsége=} \frac{\textit{Betöltött üres álláshelyek száma (fő)}}{\textit{Üres álláshelyek száma (fő)}} \; x100$$

$$\textbf{Rotációs hánya=} \frac{\textit{Belső munkatársakból betöltött munkakörök száma (fő)}}{\textit{Betöltött üres álláshelyek száma (fő)}} \; x\,100$$

$$\textbf{Alkalmazási hányad=} \frac{\textit{Felvettek száma (fő)}}{\textit{Pályázók száma (fő)}} \; x\,100$$

$$\textbf{Átlagos foglalkoztatási idő} = \frac{\textit{Összes alkalmazott foglalkoztatási ideje (év)}}{\textit{Foglalkoztatottak száma (fő)}} \times 100$$

Ez a mutató vizsgálható korcsoportonként, munkakör csoportonként, nemenként, valamint foglalkoztatási csoportonként. A különböző létszám kategóriák nyomon követésére megfelelő nyilvántartást kell kialakítani. A dolgozó létszám arányát a következő mutató segítségével számszerűsítjük:

$$\textbf{Munkaerő-felhasználási mutató} = \frac{\textit{Átlagos dolgozói létszám (fő)}}{\textit{Átlagos állományi létszám(fő)}} \times 100$$

A mutató azt jelzi, hogy az összes alkalmazott létszám (állományba vett létszám) hány %-a jelent meg a vállalkozásnál munkavégzés céljából, azaz a mutató 100-tól való eltérése a hiányzó létszámot jelenti.

A dolgozó létszám arányával szemben a hiányzók arányát fejezi ki az alábbi mutató:

$$\textbf{Hiányzók aránya (\%)} = \frac{\textit{Hiányzók száma (fő)}}{\textit{Átlagos állományi létszám (fő)}} \times 100$$

Fontos kérdés a meglévő munkaerő állomány kihasználtságának mértéke, melyet a munkaidő-kihasználási mutató, illetve a hiányzási arány fejez ki.

$$\textbf{Munkaerő-kihasználási mutató}\ (\%): \frac{\textit{Teljesített napok száma (nap/fő)}}{\textit{Munkarend szerint teljesíthető napok száma (nap/fő)}} \times 100$$

$$\textbf{Hiányzási arány}\ (\%) = \frac{\textit{Hiányzás miatt kiesett munkanapok száma (nap/fő)}}{\textit{Munkarend szerint teljesíthető napok száma (nap/fő)}} \times 100$$

A munkaerő-kihasználási mutató azt fejezi ki, hogyan alakul a vállalkozásnál az egész napos távollétek, illetve a teljesített napok száma a munkarend szerint teljesíthető napok számához viszonyítva. Ez a mutató lényegében megfelel az alábbi, a létszám nagysága témakörben bemutatott munkaerő-felhasználási mutatónak, melyet a létszám alapján számítunk.

$$\textbf{Munkaerő-felhasználási mutató} = \frac{\textit{Átlagos dolgozói létszám (fő)}}{\textit{Átlagos állományi létszám (fő)}} \times 100$$

Ha a 100 %-ból kivonjuk a munkaerő-kihasználási mutatót, megkapjuk az egész napos távollétek vagy hiányzók arányát. Kedvezőtlen változás esetén további vizsgálatokra van szükség. A részletes vizsgálatot az egész napos távollétek fajtái szerint kell elvégezni, keresve azt, hogy milyen, a vállalattól függő és független okokra vezethetők vissza a távollétek.
A betegség miatti kiesés mértéke a beteghányaddal fejezhető ki.

$$\textbf{Beteghányad (\%)} = \frac{\textit{Átlagos beteg létszám (30 napon belüli)}}{\textit{Átlagos statisztikai állományi létszám}} \times 100$$

Az alábbi munkaidőalap kihasználási mutatók az egész napos távollétek mellett a törtnapi kieséseket is figyelembe veszi:

$$\textbf{Munkaidő-kihasználási mutató (\%)} = \frac{\textit{Teljesített munkaórák száma}}{\textit{Teljesíthető összes munkaórák száma}} \times 100$$

$$\textbf{Hiányzási arány (\%)} = \frac{\textit{Hiányzás miatt kiesett munkaóra száma}}{\textit{Teljesíthető összes munkaóra száma}} \times 100$$

A létszám összetételének vizsgálatára alkalmas mutató a:

$$\textbf{Fizikai létszám aránya (\%)} = \frac{\textit{Fizikai statisztikai állományi létszám}}{\textit{Összes átlagos statisztikai állományi létszám}} \textit{x100}$$

és a

$$\textbf{Produktív létszám aránya:} \frac{\textit{Termelésben közvetlenül részt vevő fizikai létszám}}{\textit{Fizikai statisztikai állományi létszám}} \textit{x 100}$$
(%)

A létszám összetételének vizsgálata az alábbi területekre irányulhat:

- a létszám összetételének alakulása a foglalkoztatás jellege, illetve munkaidő hossza szerint,
- a létszám összetételének alakulása iskolai végzettség szerint,
- a létszám összetételének alakulása a munkaerő típusa szerint.

A létszám összetétele bemutatható a létszám nagysága (fő) és a létszám megoszlási viszonyszámai (%-os megoszlás) alapján is.

A vállalat költségei között meghatározó súlyt képviselő munkaerőköltség elemzése nagy jelentőséggel bír. A személyügyi költséghányad a személyügyi költségek arányát mutatja meg a vállalati összes költségen belül:

$$\textbf{Személyügyi költséghányad} \textit{ (\%)=} \frac{\textit{Munkaerőköltség}}{\textit{Összes költség}} \textit{x100}$$

A munkaerő állományra fordított költség megtérülésének gyorsaságát fejezi ki az alábbi mutató:

$$\textbf{Munkaerőköltségek forgási sebessége} = \frac{\textit{Árbevétel}}{\textit{Munkaerőköltség}} \times 100 \ (\%)$$

Az egy főre jutó munkaerő (vagy személyi-) költséget fejezi ki az alábbi mutató:

$$\textbf{Egy főre jutó személyi költség} = \frac{\textit{Személyi költség}}{\textit{Átlagos statisztikai állományi létszám}} \times 100 \ (\%)$$

A bérgazdálkodás területén végezhető elemzéseket, és alkalmazott mutatókat az alábbi témakörök szerint lehet rendszerezni:

- a bérköltség elemzése
- a bérszerkezet vizsgálata, a kereset összetevői
- a bérfelhasználás gazdaságosságának vizsgálata
- az átlagbér mutatók

A bérköltség elemzése keretében a felhasznált bértömeg vizsgálatát az alábbi létszám csoportonkénti bontásban célszerű elvégezni:

- állomány csoportonként,
- fizikai-szellemi bontásban,
- munkaköri csoportonként,
- költséghelyenként.

A bérköltség tervezettől vagy előző időszaktól való eltérése két fő okra vezethető vissza:

- az adott létszámcsoportba tartozó létszám változására, és
- a létszámcsoport átlagbérének változására.

A tervezett bérköltséghez képest a két tényező hatását a következő számítással állapíthatjuk meg:

bérköltség változása (E Ft) =
létszámváltozás hatása (E Ft) + átlagbérváltozás hatása (E Ft)

létszámváltozás hatása (E Ft) =
*létszámváltozás (tény-terv) (fő) * terv átlagkereset (E Ft/fő)*

átlagbérváltozás hatása (E Ft) =
*átlagbérváltozás (tény-terv) (E Ft/fő) * tény létszám (fő)*

A bérek és a termelés kapcsolatának alakulásához a bérhányad mutatókat alkalmazzuk. A bérköltség viszonyítását az árbevételhez, vagy az összes költséghez is elvégezhetjük, de a termelési értékhez történő viszonyítás a legelterjedtebb és a legkifejezőbb.

Bérhányad mutatók:

$$\frac{\text{tervezett bérköltség}}{\text{tervezett termelési érték}} \quad \text{és} \quad \frac{\text{tényleges bérköltség}}{\text{tényleges termelési érték}}$$

A bérhányad mutatókból megállapítható, hogy miként alakul az egységnyi termelési értékre jutó bérarány. A bérhányad mutató azt fejezi ki, hogy a felhasznált bér hány százalékát teszi ki az előállított termelési értéknek, vagyis egységnyi termelési érték létrehozásához mennyi bérköltségre volt szükség Ehhez kapcsolódik a relatív béreltérés mutatója, amelyhez a termelési érték változásával korrigált tervezett bérköltséget kell a tényleges bérfelhasználáshoz viszonyítani.

Relatív béreltérés összege =

$$\textit{tényleges bérköltség} - \left(\frac{\textit{tényleges termelési érték} * \textit{tervezett bérköltség}}{\textit{tervezett termelési érték}} \right)$$

A bérhányad mutató reciproka a bérrentabilitási mutató, amely azt fejezi ki, hogy adott bérköltség felhasználásával mennyi termelési értéket érhetünk el.

$$\textbf{\textit{Bérrentabilitási mutató}} = \frac{\textit{Termelési érték}}{\textit{Bérköltség}}$$

A bérrentabilitási mutató a termelékenység és az átlagbér mutatók viszonyát is kifejezi, hiszen ha a mutatónak mind a számlálóját, mind a nevezőjét elosztjuk a munkaráfordítással (pl. a létszámmal), a következő összefüggést kapjuk.

$$\frac{\dfrac{\textit{Termelési érték}}{\textit{Létszám}}}{\dfrac{\textit{Bérköltség}}{\text{Létszám}}} = \frac{\textit{Termelékenység}}{\textit{Átlagbér}}$$

A bérrentabilitási mutató alakulása akkor kedvező, ha értéke nő, ugyanis ekkor a termelékenység növekedési üteme meghaladja az átlagbérek növekedési ütemét, vagyis az átlagbér növelésének lehetőségét megteremti a termelékenység javulása. A bérrentabilitás elemzésénél leginkább a mutató változását figyeljük, az ún. index módszert alkalmazhatjuk, a tény-terv, illetve tény-előző időszak vonatkozásában.

A bérgazdálkodás vizsgálata során számíthatjuk a bérigényesség mutatóját is, ami a bérköltség és az összes termelési költség arányát mutatja.

$$\textbf{\textit{Bérigényesség (\%)}} = \frac{\textit{Bérköltség}}{\textit{Összes költség}} \times 100$$

Bérgazdálkodási szempontból igen lényeges az átlagbér vizsgálata. A vállalati gyakorlatban többféle átlagkereset, vagy átlagbér mutatót használnak. Ezek a mutatók számolhatók vállalati szinten, fizikai-szellemi létszámcsoportonként, tevékenységenként, munkaköri csoportonként, szervezeti egységenként stb., és különböző időtartamokra vonatkozóan.

A leggyakrabban számolt átlagbér mutatók:

- 1 órára jutó törzsbér Ft/óra,
- 1 órára jutó összes bér Ft/óra,
- 1 napi összes bér Ft/nap,
- 1 havi összes bér Ft/hó,
- éves átlagkereset Ft/fő/év, Ft/fő/hó.

A legáltalánosabban elterjedt átlagbér mutató az átlagkereset mutatója, amely meghatározott időtartamra (év vagy hónap) munkaviszonyból származó keresetként a teljes munkaidős foglalkoztatottaknak kifizetett összegek egy főre jutó átlaga.

Az átlagbérek alakulásának vizsgálatánál figyelembe kell venni azt, hogy az átlagbérek változását a bérfejlesztés mellett a létszám összetételében bekövetkezett változás is befolyásolja. Az átlagbér változását tényezőkre kell bontani, meg kell határozni a tényleges átlagbér-változást, és a létszámösszetétel változásának a hatását. A létszámösszetétel változás hatásának ki kell számítani egy fiktív átlagbér mutatót, a tárgyidőszak bázisszintű átlagbérét.

Tárgyidőszak bázis szintű átlagbére =

$$\frac{\textit{A tárgyidőszak létszáma (fő) x bázisidőszak átlagbére (E Ft/fő) létszámcsoportonként összegezve}}{\textit{tárgyidőszak összes létszáma (fő)}}$$

Átlagbér változás = *tárgyidőszak átlagbére - bázis időszak átlagbére*

Átlagbér változás =
létszámösszetétel változás hatása + tényleges átlagbér változás hatása

A létszámösszetétel változásának hatása =
tárgyidőszak bázis szintű átlagbére - bázis időszak átlagbére

A tényleges átlagbér változás =
tárgyidőszak átlagbére - tárgyidőszak bázis szintű átlagbére

A béren kívüli juttatások mértékét mutatja az:

$$\textbf{\textit{Egy főre eső szociális-jóléti költség}} = \frac{\textit{Szociális-jóléti költség}}{\textit{Átlagos statisztikai állományi létszám}}$$

A képzésre fordított költségek nagyságát mutatja a:

$$\textbf{\textit{Egy főre eső képzési költség}} = \frac{\textit{Képzési költség}}{\textit{Átlagos statisztikai állományi létszám}}$$

A képzés vállalkozásban betöltött szerepét, fontosságát mutatják meg az alábbi mutatók:

$$\textbf{\textit{Képzésben résztvevők aránya}} = \frac{\textit{Képzésben résztvevők száma}}{\textit{Átlagos statisztikai állományi létszám}} \times 100 \ (\%)$$

A részvételi hányad megmutatja, hogy a vállalkozás létszámából milyen arányban vesznek részt képzésen. A képzési költségek aránya a képzés költségeinek az összes bérköltségre vetített százalékos arányát mutatja.

$$\textbf{\textit{Képzési költségek aránya}} = \frac{\textit{Képzési költség}}{\textit{Bérköltség}} \times 100 \ (\%)$$

A képzési hatékonyság mutató a képzési költségek és az árbevétel változás viszonyát mutatja.

$$\textbf{\textit{Képzési ráfordítás aránya}} = \frac{\textit{Képzési költségek}}{\textit{Árbevétel}} \times 100 \quad (\%)$$

Az élőmunkával, mint erőforrással kapcsolatban az alábbi típusú hatékonysági mutatók használhatók:

- Létszám hatékonysági mutatók,
- Költség hatékonysági mutatók,
- Bérhatékonysági mutatók,
- Élőmunka-költség hatékonysági mutatók,
- Költségszint (költséghányad mutatók),
- Költségrugalmassági mutatók.

Létszám hatékonysági mutatók:

$$\textbf{\textit{Létszámarányos árbevétel}} = \frac{\textit{Értékesítés nettó árbevétele}}{\textit{Átlagos statisztikai állományi létszám}}$$

Ez a mutató a munkaerő kihasználtságát jelzi, azt fejezi ki, hogy a vállalkozás egy foglalkoztatottjára hány Ft árbevétel jut, vagyis egy fő foglalkoztatott milyen nagyságú árbevételt ért el.

Az élőmunka hatékonyságát fejezi ki az egy főre jutó termelési érték is.

$$\textbf{\textit{1 főre jutó termelési érték Ft/fő}} = \frac{\textit{Bruttó, nettó vagy anyagmentes termelési érték}}{\textit{Létszám}}$$

Az emberi erőforrással kapcsolatban a következő költséghatékonysági mutatók számolhatók:
Bérhatékonysági mutatók:

$$\textbf{Bérköltség arányos árbevétel} = \frac{\textit{Értékesítés nettó árbevétele}}{\textit{Bérköltség}}$$

$$\textbf{Bérköltségre jutó termelési érték} = \frac{\textit{Bruttó, nettó vagy anyagmentes termelési érték}}{\textit{Bérköltség}}$$

Élőmunka-költséghatékonysági mutatók:

Személyi jellegű ráfordításokra jutó termelési érték=

$$\frac{\textit{Bruttó, nettó vagy anyagmentes termelési érték}}{\textit{Személyi jellegű ráfordítások}}$$

Az ilyen jellegű költséghatékonysági mutatóknál a termelési értéket nemcsak a bérköltséghez, hanem a hozam létrehozásában résztvevő munkaerővel kapcsolatos valamennyi felmerült költséghez viszonyítjuk.
Költségszint (költséghányad) mutatók (fordított költséghatékonysági mutatóként foghatók fel),

$$\textbf{Bérhányad} = \frac{\textit{Bérköltség}}{\textit{Bruttó, nettó vagy anyagmentes termelési érték}} \; x100$$

$$\textbf{Járulékos bér hányad} = \frac{\textit{Bérköltség + járulékok}}{\textit{Bruttó, nettó vagy anyagmentes termelési érték}} \; x100$$

Személyi jellegű ráfordítások hányada=

$$\frac{\textit{Személyi jellegű ráfordítások}}{\textit{Bruttó, nettó vagy anyagmentes termelési érték}} \; x100$$

A költségrugalmassági mutatókhoz dinamikus viszonyszámokat kell számolni:

$$\textbf{Rugalmassági mutató} = \frac{\textit{Árbevétel dinamikus viszonyszáma (\%)}}{\textit{Erőforrás (pl. létszám vagy bérköltség) dinamikus viszonyszáma (\%)}}$$

vagy

$$\textbf{Rugalmassági mutató} = \frac{\textit{Termelési érték dinamikus viszonyszáma (\%)}}{\textit{Erőforrás (pl. létszám vagy bérköltség) dinamikus viszonyszáma (\%)}}$$

$$\textbf{Dinamikus viszonyszám} = \frac{\textit{Tárgyidőszak adatai}}{\textit{Bázis időszak adatai}}$$

A munka termelékenységének vizsgálatával arra kapunk választ, hogy a vállalkozás a rendelkezésre álló munkaerőt milyen hatékonyan használja fel, illetve a termelékenység változása milyen tényezőkre vezethetők vissza.

$$\textbf{Munkatermelékenység} = \frac{\textit{Termelés}}{\textit{Élőmunka ráfordítás}}$$

A munka termelékenységének elemzése lényegében hatékonysági vizsgálat, amely megmutatja az egységnyi élőmunka ráfordítással (pl. egy fő által) létrehozott termelés mennyiségét, vagy az egységnyi termelés létrehozásához szükséges élőmunka ráfordítás mennyiségét.

Az elemzés arra irányul, hogy feltárjuk a munkatermelékenység mutató változásának okait és a változást kiváltó tényezőket számszerűsítsük.

A munkatermelékenység változását főként az alábbi tényezők változása idézheti elő:

- Az előállított termékek minőségének, korszerűségének növekedése,
- Az alkalmazott gyártástechnológia változása, műszaki színvonal változása,
- Termelés- és munkaszervezési változtatások,

- Az alkalmazottak szakismeretének változása, szaktudás kihasználásának változása,
- A munkaidő kihasználás változása.

A munkaerő és a termelés kapcsolatának vizsgálatakor annak bemutatása a cél, hogy a munkaerő, mint termelési tényező miként, milyen mértékben befolyásolja a termelési érték alakulását. Ehhez a termelési értéket tényezőkre kell bontani, és számszerűsíteni kell a különböző tényezők hatását. Fontos, hogy a számításokba bevont tényezők között ne legyen tartalmi átfedés, és a tényezők helyes sorrendjét alakítsuk ki úgy, hogy az egymást követő tényezők szorzatai gazdasági tartalommal rendelkező mutatók legyenek.

A termelési értékre ható, munkaerővel kapcsolatos tényezők az alábbiak:

- létszám (fő),
- 1 fő által teljesített munkanap (nap/fő),
- munkanap átlagos hossza (óra/nap),
- 1 órára jutó termelési érték (Ft/óra) mutatóval kifejezett termelékenységi mutató.

Részszorzatok:

teljesített napok száma*= Létszám x 1 fő által teljesített nap*

teljesített órák száma=
Létszám x 1 fő által teljesített nap x munkanap átlagos hossza

A termelési érték a fenti tényezőkből képzett, gazdasági tartalommal bíró részszorzatok összeszorzásával képezhető:

Termelési érték =
Létszám x 1 fő által teljesített nap x munkanap átlagos hossza x 1 órára jutó termelési érték,

vagy

Teljesített napok száma x munkanap átlagos hossza x 1 órára jutó termelési érték,

vagy

Teljesített órák száma x 1 órára jutó termelési érték

Két időszak (pl. tény és előző időszak, vagy tény és terv időszak) termelési értékének eltéréséből megállapítható a fenti tényezők hatása külön-külön oly módon, hogy a többi tényezőt változatlanul hagyva, a láncindexben csak az adott tényezőt változtatjuk meg, vagy az abszolút különbözetek módszerével számolva csak az adott tényező különbségével számolunk. A láncbehelyettesítési módszer és az abszolút különbözetek módszere mellett a százalékos eltérések módszere is alkalmazható.

Az eszközarányos-, a tőkearányos- és árbevétel arányos eredménymutatók mellett a személyügyi elemzésekben az alábbi jövedelmezőségi mutatók alkalmazása jellemző:

$$\textbf{\textit{Létszámarányos eredmény}} = \frac{\textit{Eredmény}}{\textit{Létszám}}$$

A létszámarányos eredmény mutatója a vállalkozás egy munkavállalójára jutó eredményt fejezi ki, számítása különféle eredmény kategóriákra történhet.

$$\textbf{\textit{Eszköz- és béraránYos eredmény}} = \frac{\textit{Eredmény}}{\textit{Eszköz + bér}}$$

$$\textbf{\textit{BéraránYos eredmény}} = \frac{\text{Eredmény}}{\text{Bérköltség}}$$

$$\textbf{\textit{Személyi jellegű ráfordítás arányos eredmény}} = \frac{\textit{Eredmény}}{\textit{Személyi jellegű ráfordítások}}$$

A béraránYos eredmény illetve a személyi jellegű ráfordítás arányos eredménymutató azt fejezi ki, hogy egy Ft

bérköltséggel, vagy egy Ft személyi jellegű ráfordítással hány Ft eredményt tudott realizálni a vállalkozás.

A használt mutatók megtervezését, meghatározását az adott vállalkozás sajátosságai, a vizsgálat célja, az elemzés mélysége, a rendelkezésre álló alapadatok köre mellett az is befolyásolja, hogy kik használják, és milyen célra kapják az elemzés eredményeként előállított információkat. A lényeg az, hogy a kiválasztott mutatóknak alkalmasnak kell lenni arra, hogy az elemzés felhasználói részére alapul szolgáljanak megfelelő következtetések levonására. Ahhoz hogy ez megvalósuljon, teljes körű, mindenre kiterjedő, átfogó útmutatást nem lehet adni. A gazdasági mutatók nem csodaszerek, amelyek minden továbbgondolás nélkül kimutatják a hibákat. Majdnem minden mutatónak vannak korlátai, ezért úgy kell kezelni azokat, hogy pontosan ismerjük felhasználásának lehetőségeit és fogyatékosságait.

A humán controllinggal foglalkozó humán szakember vagy szervezet feladata a megfelelő mutató kiválasztása, illetve a mutatószám rendszer kialakítása. Ennek sikeressége a humán szakemberek szaktudásán és felkészültségén múlik. A control-ling szakemberek azt vallják, hogy amit nem tudunk mérni, azt menedzselni sem tudjuk. A szakemberek egységes véleményt képviselnek abban, hogy mindent mérjünk, ami mérhető. Ez azonban kevés, legalább olyan fontos, hogy a mérhető jellemzők közötti összefüggéseket felismerjük és a releváns tényezőkre alapozva hozzuk meg döntéseinket. Kérdés az, hogy miként lehet magas szinten megfelelni ennek a követelménynek és milyen eszközök állnak ehhez rendelkezésre. Az egyik ilyen eszköz lehet a Balanced Scorecard (BSc), a kiegyensúlyozott mutatószámrendszer. A BSc lényegét tekintve egy innovatív irányítási eszköz, amely támogatja a vezetők munkáját, a stratégiai célok értelmezését és megvalósítását. Általa világossá válik a funkcionális egységek, szervezetek, és egyének által nyújtott teljesítmény hatása a stratégia megvalósítására. A BSc alkalmazása révén a szervezetre ható tényezők, a közöttük lévő ok-okozati összefüggések láthatóvá, áttekinthetővé válnak. A BSc által érvényesíthető a szervezeti mutatók összhangja, a különböző mutatószámok összekapcsolása a pénzügyi teljesítménnyel. A

BSc által a menedzsment a releváns mutatókról, illetve azok alakulásáról könnyen és jól tájékozódhat. Ezek a mutatók alkalmasak arra, hogy az előre megfogalmazott elvárások teljesítéséről pontos és megbízható képet adjanak meghatározott időközönként és adott szakmai tartalom mellett. A kellő szakértelemmel meghatározott mutatók tervezése és következetes ellenőrzés esetén a teljesítmények értékelése reálisan elvégezhető, amelyhez megfelelő érdekeltségi rendszerek kapcsolhatók.

Felhasznált irodalom:

- Dr. Lindner Sándor-Dihen Lajosné: Személyügyi controlling, Emberi erőforrás menedzsment módszertani füzetek, célszám CODET Tanácsadó, fejlesztő és Oktató Kft. 2001. 2-3. szám
- Dr. Lindner Sándor-Dihen Lajosné: A személyügyi controlling elméleti és gyakorlati kérdései, Humán controlling füzetek 2001/2002 3-4. szám
- Dr. Lindner Sándor-Dihen Lajosné: Fejezetek a személyügyi controlling elméletéről s gyakorlatáról, Humánpolitikai szemle 2001. Cikksorozat
- Dr. Lindner Sándor-Dihen Lajosné: A vezetést szolgáló személyügyi controlling, Tudás menedzsment, a Pécsi Tudományegyetem TTK Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézetének periodikája, 2002. III. évfolyam 2. szám
- Dr. Lindner Sándor-Dihen Lajosné-Dr. Henkey István: Humán controlling,
  Szókratész Külgazdasági Akadémia 2003.

MOLNÁR GYÖRGY

Fenntartható regionális felnőttképzési hálózat székelyföldi létrehozásának lehetősége

1. Időszerűség

A székelyföldi magyar nemzeti közösség szülőföldön való megmaradásához, érvényesülésüléséhez szükség van a régió fejlődését szolgáló intézményekre és programokra.

Az elmúlt években az emberi erőforrások fejlesztésének központi kérdése a székelyföldön is a magyar nyelvű felsőoktatás volt. E fejlesztési célkitűzés fenntartása mellett időszerű és indokolt a fáziskésésben lévő, egyenetlen képet mutató, a foglalkoztat-hatóságot, a jövedelemszerző képességet ugyanakkor a társadalom széles körében közvetlenül befolyásoló felnőttképzés fejlesztésének lehetőségeit is meghatározni. A munkaerő képzettségének, minőségének javítása nélkülözhe-tetlen a már működő székelyföldi kis- és középvállalkozások, a lehetséges – köztük a magyar - befektetők, valamint a székelyföldi közösségi intézmények szempontjából egyaránt. Mértékadó elemzések egybehangzó megállapítása szerint a munkaerő-piaci kereslet és kínálat összhangjának hiánya komoly akadálya Székelyföld fejlődésének. Rövidtávon ezen a helyzeten **a fejlesztési folyamatokkal összhangban álló felnőttképzés** eszközrendszerével lehet változtatni.

2. Lehetőségek

A felnőttképzés feltételeinek változásait **vagy kizárólag a piaci viszonyokra hagyatkozó spontán folyamatokkal, vagy céltudatos, rendszerszemléletű fejlesztési programmal** lehet befolyásolni. Az elmúlt évtizedre az előbbi volt a jellemző, melynek eredményeképpen számos külföldi eredetű (pl. holland, svájci, német, illetve magyarországi) felnőttképzési kezdeményezés jelent meg Erdélyben, illetve a Székelyföldön. Ezek megvalósításának módját többnyire a származási helyük viszonyai és a külföldi programgazda

szervezet érdekei határozták meg. A környezeti igényekre épülő **szerves fejlődés és fenntartható felnőttképzési rendszer helyett esetleges, spontán együttműködések** alakultak ki, melyek különböző színvonalú, egymáshoz nem kapcsolódó, szigetszerűen működő felnőttképzési feltételeket és programokat eredményeztek.

Az a tény, hogy Magyarország az Európai Unió teljes jogú tagja, párosulva a nemzeti összetartozással, a nyelvi és kulturális azonossággal, történelmi lehetőséget kínál arra, hogy a régiók közötti együttműködés lehetőségeivel – a helyi, a nemzeti és az európai erőforrások összekapcsolásával - a székelyföldi magyar nemzeti közösség a felnőttképzés fejlesztés érdekében is a legteljesebb mértékben kihasználja az európai újraegyesítési folyamat előnyeit.

Tekintettel a Székelyföldön kialakult szellemi háttérre, valamint az anyaországi felnőttképzés másfél évtizedes fejlődésének tapasztalataira, megvalósítható lehetőség **a gazdaságfejlesztéssel és környezetvédelemmel összehangolt, fenntartható székelyföldi regionális felnőttképzési hálózat létrehozása és működtetése**.

3. A székelyföldi felnőttképzési hálózati rendszer alkotóelemei

Figyelembe véve Székelyföld földrajzi, gazdasági és kulturális sajátosságait, valamint a megvalósíthatóság és a működőképesség követelményeit, a felnőttképzés székelyföldi regionális modelljeként a hálózati együttműködési rendszert indokolt választani, melynek alkotóelemei célszerűen az alábbiak:

3.1. A hálózatalkotó szervezetek együttműködése biztosítja a következő rendszerfunkciókat

- regionális igényeknek megfelelő felnőttképzés
- képzéshez kapcsolódó munkaerő-piaci szolgáltatások
- európai programok szervezése

4. Szerepvállalás az együttműködésben

Szervezési és módszertrani központ

- a székelyföldi felnőttképzés egységes módszertani hátterének folyamatos biztosítása
  (a kompetencia alapú, modulrendszerű, gyakorlatközpontú képzés szervezési és módszertani feltételei)
- munkaerő-piaci igényeknek megfelelő képzési tartalom- és szolgáltatásfejlesztés
- kistérségi, regionális és euroregionális programok kezdeményezése

Hálózatalkotó felnőttképzési szervezetek (Hargita, Kovászna, Maros megye)

- helyi igényeket szolgáló felnőttképzési programok lebonyolítása

- képzést kiegészítő szolgáltatások nyújtása
- részvétel regionális és euroregionális programokban

Anyaországi háttérintézmény

- szakmai feltételek biztosítása a hálózati funkciók létrehozásához
- folyamatos tapasztalatátadás, tapasztalatcsere
- euroregionális fejlesztési programok megvalósítása, modellfejlesztés

A természeti, társadalmi, gazdasági környezettel összhangban álló, mintaértékű székelyföldi regionális felnőttképzési hálózat kialakítható komplex tevékenység-rendszere:

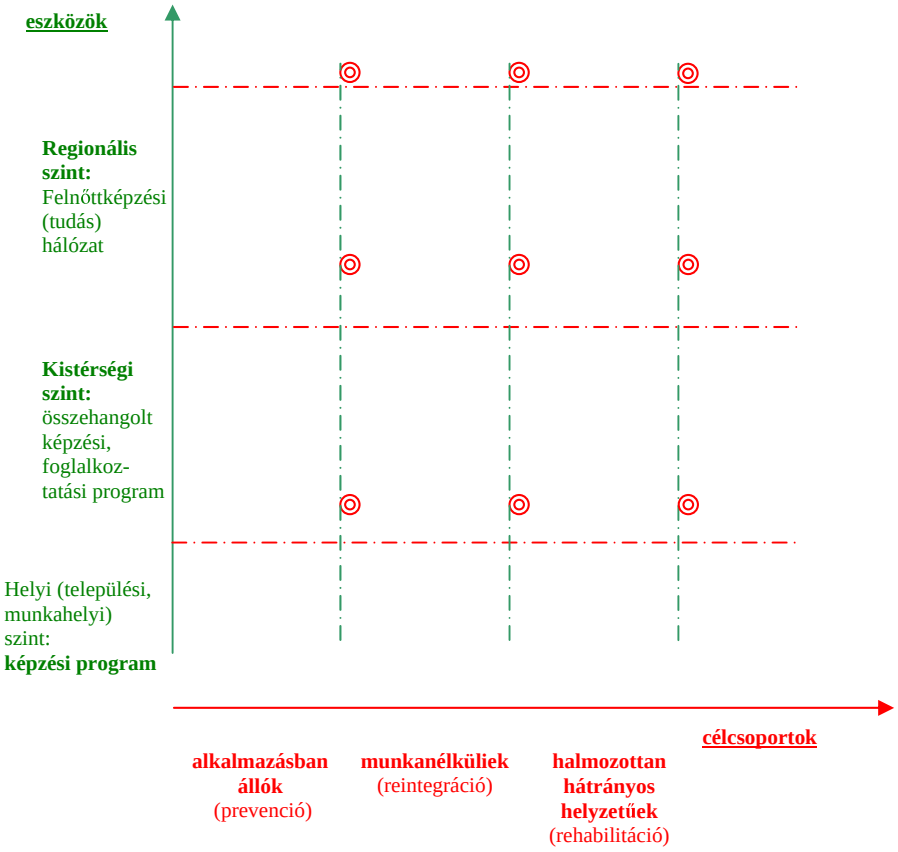

5. A hálózati rendszer alkotóelemeinek tartalma

5.1. Eszközök

1. szint: képzési program

Munkáltató konkrét igénye alapján kifejlesztett és lebonyolított képzés.
(“Quick Start”- gyors reagálású képzési modell)

2. szint: összehangolt képzési, foglalkoztatási program

Konkrét munkahelyi foglalkoztatási lehetőségre épülő, vagy piacképes tevékenységre irányuló – önfoglalkoztatóvá, illetve kistermelővé, vállalkozóvá válást elősegítő – összehangolt képzési, foglalkoztatási program.
(“Agro Start” modell)

3. szint: felnőttképzési (tudás) hálózat

Egységes szervezési, módszertani háttérrel rendelkező, regionális hálózatba szervezett felnőttképzési szervezetek térségi együttműködése

6. Célcsoportok

6.1. alkalmazásban állók

Az életen át tartó tanulás érvényesítése a munka világában, a szervezeti és a munkavállalói alkalmazkodó képesség fejlesztése, a foglalkoztathatóság biztosítása, a munkanélküliség megelőzése a munkaviszonnyal rendelkezők képzésével. (prevenció)

6.2. munkanélküliek

A hagyományos képzési rendszerekben képezhető munkanélküliek foglalkoztathatóságának, illetve önfoglalkoztatóvá, kistermelővé, vállalkozóvá válásának elősegítése (reintegráció).

6.3. halmozottan hátrányos helyzetűek

Fokozott támogatást igénylő célcsoportok - fogyatékosok, tartós munkanélküliek, 45 év felettiek, cigányok, büntetés-végrehajtás alatt állók - esélyegyenlőségének elősegítése, felzárkóztatása, szakképesítéshez juttatása. (rehabilitáció)

7. A megvalósítás feltételrendszere (erőforrásai):

- székelyföldi hálózati központ helyszínének (ingatlan, intézmény) biztosítása önálló, vagy társult funkcióként
- anyaországi támogatás a hálózati központ technikai kialakítására, berendezésére
- európai források a szakmai és személyi feltételek megteremtésére

8. A fenntarthatóság biztosításának forrásai:

- regionális piaci megrendelők
- nemzeti és előcsatlakozási alapok
- európai strukturális alapok és közösségi kezdeményezések

Összefoglalva

A székelyföldi történelmi nemzeti közösség jövőjének alakulását döntően befolyásolja, hogy a modernizációs folyamatokat a térség szerves fejlődésével összehangoló eszközök létrejöjjenek. A munkaerő-piaci felnőttképzés az európai, a nemzeti és a regionális versenyképesség stratégiai tényezője, az évtized végére kitűzött közösségi célok - teljes foglalkoztatás, életen át tartó tanulás - megvalósításának egyik alapvető feltétele.

A munkaerő-piac keresleti és kínálati viszonyainak regionális összehangolását elősegítő felnőttképzési rendszer hálózati modelljének – mint regionális mintaprogramnak - székelyföldi létrehozására és működtetésére a szakmai és a tapasztalati háttér a térségben és az anyaországban együttesen rendelkezésre áll. **A programalkotás és a partnerség kialakítása** a jelenlegi pályázati, finanszírozási keretek között már megkezdhető. A Székelyföldön elérhető előcsatlakozási alapok, valamint az anyaországi uniós források **összehangolt pályázatokkal** történő igénybevétele a felnőttképzési hálózatépítés első lépéseinek megtételére lehetőséget biztosít.

SZENOGRÁDI PÉTER

A Békéscsabán élő erdélyiek áttelepülés utáni mobilitása

Közismert, hogy az 1980-as évek végétől sok magyar nemzetiségű külföldi állampolgár vándorolt be Magyarországra, a legtöbben Romániából, pontosabban a történelmi Erdély és Partium területéről. Az ország minden megyéjét érintette ez a sajátos migráció, de a legtöbben Budapestre, illetve a Romániával határos megyékbe költöztek. Gyakorlatilag az összes Békés megyei településre érkeztek erdélyiek, a legtöbben Gyulára költöztek, a második legnagyobb közösségük pedig Békéscsabán található.

Az erdélyi migrációval kapcsolatban a legtöbb kutatás a kivándorlás mértékével, okaival foglalkozik, illetve a romániai magyarság szempontjából fontos következményeket vizsgálják. A vándorlás térbeli összefüggései, a társadalmi mobilitás és az áttelepülés utáni továbbvándorlás kisebb figyelmet kap. Ez utóbbi azért fontos tényező, mert a nemzetközi migrációban gyakori jelenség a visszatelepülés és a bevándorlás utáni első lakóhely átmeneti jellege (Godó, 2002). A tanulmány ezt a hiányt próbálja pótolni a Békéscsabán élő erdélyiek térbeli és társadalmi mobilitásának vizsgálatán keresztül.

1. Az áttelepültek száma Békéscsabán

Békés megye lakosságához viszonyítva már 1990-ben a második legtöbb bevándorlót befogadó megye volt (Kovács, 1993). A közel 2500 bevándorló csaknem kizárólag Romániából érkezett, és 50%-uk a megyeszékhelyen élt, közülük az Erdélyi Kör vezetőjének megbízható adatai szerint 130 fő volt értelmiségi.

Az ORFK nyilvántartása szerint 1990 végéig 250 Romániából áttelepült személy élt Békéscsabán. Az 1000 fős eltérés oka a nyilvántartás módja: a rendőrség 1998 elején rendelkezésemre bocsátott listája csak a letelepedési engedéllyel, illetve a magyar állampolgársággal rendelkezők

neveit tartalmazza, azok a személyek, akik csak tartózkodási engedéllyel rendelkeztek és később, más település lakosaként kaptak letelepedési engedélyt, nem szerepelnek a nyilvántartásban. A rendőrségi nyilvántartás 1998. január 5-ig regisztrálta az áttelepülőket. Eddig az időpontig 542 letelepedési engedéllyel vagy új magyar állampolgársággal rendelkező áttelepült erdélyit vettek nyilvántartásba Békéscsabán, köztük azt a 22 gyereket, akik már itt születtek. A ténylegesen áttelepülők száma tehát 520 fő volt 1998 elejéig.

2. Az adatforrás

Az áttelepültek kutatása szempontjából a legtöbb információt az ORFK által átadott lista tartalmazza. Ez a nyilvántartás az 1980. február 13-a és 1998. január 5-e között Békéscsabán letelepedési engedélyt vagy magyar állampolgárságot szerző Romániából érkezett 542 fő legfontosabb adatait foglalja magában. Pontosabban az 1987 és 1998 közti időszakra vonatkozik, mivel egy 1980-ban áttelepült személyt követően 1987-ig nem érkezett újabb bevándorló. Az ORFK által átadott nyilvántartásnak kutatási szempontból több hiányossága is van.

2.1. A nyilvántartás az alábbi személyekre nem terjed ki:

- Vajdaságból, Kárpátaljáról érkezett magyarok,
- az 1980 előtt áttelepült romániai magyarok (min. 6 fő),
- az 1998 után regisztrált vagy érkezett erdélyiek (min.28 fő),
- Békés megye más településein élő, de Békéscsabán tanuló, vagy dolgozó áttelepült magyarok (min. 158 fő),
- a Békéscsabán tanuló román állampolgárok (tanévenként 25-35 fő, pl. az 1999/2000 tanévben 31 fő),
- Békés megye más településeiről Békéscsabára átköltöző erdélyiek (min 8 fő),
- A megyeszékhelyen csak rövid ideig, tartózkodási engedéllyel élő erdélyiek (több száz fő)

2.2. A nyilvántartásba vett személyek adatait csak az állampolgárság elnyerése esetén frissítették 1998-ig.

További gondot okoz, hogy a külföldiek bevándorlásáról szóló 1993. évi LXXXVI. törvény módosítása következtében 1998. március 1-től a bevándorlás engedélyezése a közigazgatási hivatalok hatáskörébe tartozik. Az ORFK adataihoz hasonlóan pontos nyilvántartásokat a módosítást követően még nem sikerült beszerezni, így a változások vizsgálatánál megnőtt az interjúk készítésének, a kérdőíves felméréseknek és a különböző nyilvántartások összevetésének a jelentősége. Ezek segítségével azonban sikerült az 1998 januárjáig Békéscsabán letelepedett 520 erdélyi áttelepülés utáni életében bekövetkezett változásokat nyomon követni.

3. Térbeli változások

Az 1998-ig áttelepült személyek 67,3 %-a 2004 augusztus elején még Békéscsabán élt, további 30,7% elköltözött, illetve 1,9% meghalt (1. táblázat). A Békéscsabán található 350 személy 51,1%-a (179 fő) ugyanabban a lakásban él, ahol a bevándorlás idején nyilvántartásba vették. A nemzetközi migrációk esetében általában nagyobb arányban találkozunk lak- és lakóhelyváltó személyekkel. A Békéscsabára áttelepült erdélyiek viszonylag nagy arányú helyben maradása azért is különös, mert a legtöbben 1990 és 1992 között érkeztek, tehát sokan 12-14 éve ugyanott élnek. Ez többek között arra utal, hogy a nemzetközi példáktól eltérően az áttelepülő magyarok nagy része tudatosan választotta ki az új lakóhelyét. A továbbköltöző 160 fő közül hatan ma a megye más településein élnek, a többiek más megyébe települtek át. Jelenlegi lakóhelyeikről csak 15 fő esetén van biztos adat, ők Budapesten (12 fő), Pest megyében (1 fő) és Szegeden (2 fő) élnek. Valószínűsíthető, hogy a többi elvándorló jelentős része is az említett helyeken él.

1. táblázat

A Békéscsabára áttelepült erdélyiek fontosabb vándorlási és demográfiai mutatói
(1998-2004)

	Áttelepült 1998-ig	Békéscsa-bán él (2004. aug.)	Elköltözött (2004. aug.-ig)	Meghalt (2004. aug.-ig)	Mo-n született (2004. aug.-ig)
férfi	248	161	82	5	16
nő	272	189	78	5	8
össz.	**520**	**350**	**160**	**10**	**24**[13]

4. Nemek, életkor és családi állapot szerinti megoszlás változása

A romániai magyarok 51,6%-a nő (Varga, 1996), a Békés megyébe letelepedett román állampolgárok (döntően magyarok) esetében ez az arány 51, 3%. Békéscsabán az 1998-ig letelepült 520 erdélyi 52,3%-a volt nő. Ez az arán kis mértékben tovább nőtt, mivel a továbbköltözőknek csak 48,75%-a volt nő (1. táblázat).

A bevándorlás időpontját figyelembe véve a Békéscsabán maradt erdélyiek jelentős része 12-14 évvel lett idősebb 2004 nyarára. Ezt ellensúlyozza, hogy ebben a közösségben többen születtek, mint amennyien meghaltak. Az új bevándorlók pontos életkora nem ismert, a továbbvándorlóké és a helyben maradóké viszont igen. Ezeket összevetve a legnagyobb különbség a 30-39 éves korosztálynál figyelhető meg. Ők a továbbvándorlók között nagyobb arányban szerepelnek, mint a helyben maradóknál (2. táblázat).

[13] Minimum 24 fő született Békéscsabán áttelepült erdélyi családban, de ez a szám több is lehet. A 24 fő közül 2004. augusztusáig ketten elköltöztek a városból.

2. táblázat

Az 1998-ig Békéscsabára átköltözött személyek életkora 2004-ben

Életkor (év)	**Továbbvándorlók**		**2004-ben Békéscsabán élők**	
	fő	%	fő	%
0-14	0	0	2[14]	0,03
15-19	7	4,37	23[15]	6,57
20-29	21	13,12	47	13,43
30-39	62	38,75	94	26,86
40-49	20	12,5	81	23,14
50-59	30	18,75	50	14,28
60-69	15	9,37	29	8,28
70-	5	3,12	24	6,86
Összesen	**160**	**100**	**350**	**100**

Az 520 fő közül 26 megházasodott, ezzel szemben heten megözvegyültek, illetve hatan elváltak, így a 18 év felettiek esetében nőtt a házasok aránya. Ezt a változást erősítette a továbbvándorlás is, hiszen az elköltöző felnőttek között kevesebb arányban találunk házasokat, mint a helyben maradóknál. (1-2. ábra)

[14] A 2 fő az eredti 520 főre vonatkozik, az itt született és Békéscsabán élő gyerekekkel együtt ez a szám 15 fő.
[15] A 23 fő az erdeti 520 főre vonatkozik, az itt született és Békéscsabán élő gyerekekkel együtt ez a szám 26 fő.

1. ábra

A Békéscsabára költöző 18 éven felüli erdélyiek családi állapot szerinti megoszlása
(az áttelepülés évében 497 fő százalékos megoszlása)

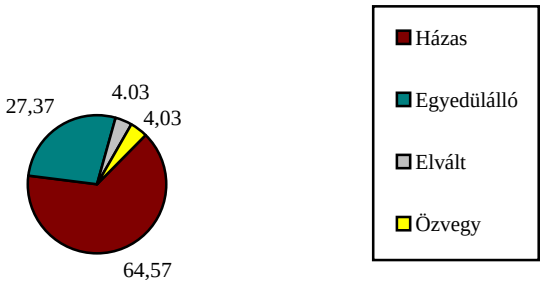

2. ábra

A Békéscsabáról elköltözött 18 éven felüli erdélyiek családi állapot szerinti megoszlása
(2004-ben 155 fő százalékos megoszlása)

5. Foglalkozás, iskolai végzettség

A nemzetközi migrációkban általában kevés szakmunkás és diploma nélküli szellemi foglalkozású vesz részt. A szakképzetlenek és a diplomások körében többnyire gyakori az áttelepülés. Ez a szabály a vizsgált békéscsabai közösségben felemás módon érvényesül. Az áttelepültek között (a kibocsátó és a befogadó közösség adataihoz képest is) magas a diplomások aránya és viszonylag kevés a szakképzetlenek száma. Az utóbbiak aránya a továbbköltözés miatt is csökkent. Az elköltöző munkaképes korú erdélyiek 18,3%-a volt segédmunkás, ugyanez az érték az összes Békéscsabára átköltöző román állampolgár esetében 11,9% volt. Az időközben felnőtté váló tanulók között szakképzetlen személyt nem találunk. Az egykori diákok jelenleg szakmunkások, vagy érettségit igénylő munkakörökben dolgoznak, illetve 13 fő tanul felsőoktatási intézményekben, heten pedig már diplomát szereztek. Az új diplomások közül azonban csak ketten élnek a városban. A diplomások arányát a továbbköltözés csak némileg módosította, viszont a nyolc nyugdíjba vonult személy fele értelmiségi.

A jelenleg Békéscsabán élők átlagos iskolai végzettsége nőtt, az igazi változást a továbbtanulás irányában találunk. Az áttelepült diplomások nagy része orvos és pedagógus, a gyerekként érkezők többsége pedig többnyire közgazdász, jogász és egyéb divatos pályán tanul tovább.

Az áttelepültek között a diplomások esetében figyelhető meg legegyértelműbben a pozitív irányú társadalmi mobilitás. Az összes a városban maradó erdélyi 48,8%-a váltott lakhelyet, a diplomások esetében ez az arány 68,6%, és az általuk kitöltött kérdőívek alapján ez minden esetben lényeges jobb lakáskörülményeket jelentett. A bevándorlást követő néhány év elteltével sokan újabb diplomát szereztek, illetve több fizetéssel járó magasabb beosztásba kerültek. Találunk köztük igazgatót, főorvost, önkormányzati képviselőt és sikeres vállalkozót is.

Összegzés

A Békéscsabára bevándorló erdélyiek áttelepülés utáni mobilitását vizsgálva megállapítható, hogy ez a közösség sok esetben eltér a nemzetközi migrációban résztvevő csoportoktól (pl. viszonylag magas az első lakóhelyen maradók aránya, a többség gyorsan beilleszkedett), illetve bizonyos szempontból hasonlóságot mutat (pl. az egyedülállók, a szakképzetlenek és a 40 év alatti férfiak nagyobb arányban találhatók a továbbvándorlók között.

Az eltérések ennek a migrációnak a sajátos vonásaiból fakadnak: a Békéscsabára bevándorló román állampolgárok többsége magyar, legtöbben a határ menti területekről érkeztek, illetve családtagjaikkal települtek át.

A tanulmányban felvetett néhány kérdés - elsősorban a társadalmi mobilitás – további vizsgálatokat igényel. Ezek egy része - pl. az erdélyi diákok motivációs hátterének kutatása - folyamatban van.

Felhasznált irodalom:

- Kovács Róbert (1993): Az idegenek Magyarországon - Útkeresők, Budapest
- Varga E. Árpád (1996): A nemzetiségek iskolázottsága Romániában az 1992. évi népszámlálás idején. Statisztikai Szemle, 1996. 4. sz.
- Godó Nándor (2002): A migráció,
  In: Tóth József (szerk.), Általános társadalomföldrajz II. Dialóg Campus, Budapest-Pécs

Román és magyar népszámlálási adatok

- ORFK nyilvántartás

FODOR MÓNIKA

A média hatása a békéscsabai 14-18 éves korosztályra

1. A kommunikáció fejlődése

A kommunikáció története azonos a civilizációéval. Egyfajta szükségszerűség, az emberi lét velejárója, a társadalmi összetartozás eszköze. Az emberiség történelme során folyamatosan változott a kommunikáció folyamata és annak eszköztára.

A kommunikáció fejlődésének eredményeként elmondható, a televízió ma már első helyet foglal el az emberek szabadidős tevékenységében. Ezt bizonyítják a legújabb kutatások is, melyek szerint Magyarország napi 249 perccel a dobogós harmadik helyen áll világviszonylatban a tévézésre fordított időmennyiség tekintetében. Felnőtt és gyerek, fiatal és öreg, jómódú és nincstelen, városi és falusi több, mint négy órát ül a televízió előtt naponta.

A média által közvetített normarendszer viszonyítási alapul szolgál az emberek számára a társadalmi cselekvések és jelenségek megítélésében, a jó és a rossz, az elfogadott és a deviáns, a szép és a csúnya, az értékes és az értéktelen megítélésében. Akár akarjuk, akár nem együtt kell élnünk a mediatizált világgal, mert a képernyő lényegében kikapcsolhatatlan.

Gerbner tömör meghatározása szerint a kommunikáció üzenetek révén megvalósuló társadalmi kölcsönhatás és cselekvés. Ennek értelmében a kulturális környezet kialakításában, a társadalmi beilleszkedés folyamatában nagy szerepe van. Gyerekkorunktól fogva a látott és hallott történetekből építjük fel a világot, amelyben élünk. A történetek, a mesék segítenek a különböző nemi, életkori szerepek elsajátításában, gondolkodásmódunk, életvitelünk kialakításában.

A középkorig csak szájhagyomány útján terjedő történeteknek új utat nyitott a könyvnyomtatás korszaka. Johannes Gutenberg feltalálása a tömegkommunikáció

nyitányát jelentette. McLuhan szavaival élve: „Gutenberg találmánya a XV. század közepén létrehozta a nagyközönséget.”[16] A könyvnyomtatás történelmi átalakulást hozott, ám ez a változás csak előfutára volt annak, amit a tömegkommunikációs eszközök megjelenése és térhódítása eredményezett. Az I. világháború után a rádiózás és a II. világháború után elterjedt televízió alapjaiban változtatta meg az emberek életét, kommunikációját. Az új korszak főszereplője a televízió, amely teljesen átformálta a nyomtatott kultúrát. A médiumokon keresztül közvetített világ folyamatosan befolyásolja gondolkodásunkat, életünket.

Ma már szinte csak az tűnik fontosnak, valósnak, amit a televízió közvetít, amit az újság megír, amit a rádióban hallunk. A tömegkommunikáció folyamatában megjelenő mediatizált valóság és kultúra normákat teremt, formálja az emberek valóságról alkotott képét. *„A média világa életünk része és eképp mi is egyre inkább részesei leszünk a média világának.”*[17]

A televízió hatása rendkívül összetett: egyszerre nyújthat tartalmas kikapcsolódást és egyszerre eredményezhet torzult világképet. Sem a teljes eltiltás, sem a mindent megengedés nem jó megoldás. Mind a felnőtt, mind a fiatal generációnak sok hasznos információt nyújthat a tévé, kellemes időtöltést tehet lehetővé, ha arra és úgy használják, amire és ahogyan kell.

Hazai és nemzetközi szakirodalom elemzése alapján megállapítható, *hogy a média hatása alól kivonni a fiatal generációt nem lehet és nem is szabad*. De a gyerekeket meg kell tanítani választani a műsorok között, és ebben nagy szerepe van a családtól kapott értékrendszernek, mely segíthet a jó és rossz közötti választásban, a valós és az illúziókra épült világkép elkülönítésében.

[16] Gálik Mihály, 10. old.
[17] O’Sullivan-Dutton-Rayner, 3.old.

2. A békéscsabai 14-18 éves korosztály körében végzett primer kutatás

Mindezek tükrében *primer adatfelvételt végeztem*, hogy megvizsgálhassam, milyen hatást gyakorol a média, különösen a televízió az ifjúságra, annak világról alkotott képére. Miként alakítja át az ifjúság tevékenység és szabadidő-struktúráját a tévézésre fordított idő; a családi légkör és a családtól kapott értékrendszer befolyásolja-e a fiatalok műsorválasztását, továbbá, hogy szabályozzák-e a szülők, és ha igen, miként gyermekük tévénézését.

Hipotézisem szerint a családi háttér, értékrendszer alapvetően befolyásolja a gyerekek műsorválasztását. Hipotézisemet a TÁRKI által 2000 szeptemberében 10-17 éves korosztályban végzett kutatások adatfelvételeire alapozom, miszerint a bizalmasabb légkörű családokban elbeszélgetnek a gyerekekkel, magyaráznak nekik. A kevésbé bizalmas légkörű családokban viszont gyakran előfordul, hogy nem kíséri magyarázat a történteket. Ugyanez a kutatás igazolta, hogy ebben a korosztályban a szülők kevéssé szabályozzák a gyerek tévénézését; ha valamit szabályoznak az a tévézés ideje, és nem a nézhető műsortípus. Továbbá a korlátozás nehézségének irányába hat, hogy mára már egyre több családban van több tévé, és gyakran a gyerek szobájában is található. A TÁRKI kutatásban megkérdezett 2077 tanuló 51%-nak van külön tévé a szobájában.[18] Ezen szekunder adatok ismeretében megalapozottnak tartottam a primer adatfelvételt.

3. A kutatás módszertana

Primer kutatásom arra irányult, hogy feltárjam *milyen televíziózási szokások jellemzik az általam vizsgált 14-18 éves korosztályt. Sztenderdizált kérdőívemet 2004. január* hónapjában töltettem ki *két békéscsabai szakközépiskola* tanulóival. A mintavétel nem reprezentatív, önkényes

[18] TÁRKI 2000. szept.

mintavétellel történt. Összesen *100 főt* kérdeztem meg személyesen, szaktanári segítséggel. A megkérdezés tanórák alkalmával és oktatási órák közti szünetben történt. A mintában szereplő oktatási intézmények:

- Hugonnai Vilma Egészségügyi Szakközépiskola, Békéscsaba Gyulai út. 55. (54fő)
- Tevan Andor Gimnázium és Nyomdaipari Szakközépiskola, Békéscsaba Gyulai út 55. (46fő)

4. A kérdőív szerkezete

A kérdőív zárt és nyitott kérdésekből állt. Első ízben a *demográfiai adatokra* vonatkozó kérdéseket tettem fel (1-4. kérdés), a második kérdéscsoport (5-8. kérdés) a *család és a válaszoló értékrendszerére*, a harmadik (9-13. kérdés) a *televízióval való ellátottságra* és *a tévé szabadidő- és tevékenységstruktúrát befolyásoló hatására* kérdezett rá. A negyedik blokk (14-17. kérdés) az *ifjúság műsor-, csatorna- és médiaszemélyiség választására*, végül az ötödik kérdéscsoport (18-19. kérdés) a *tévézés befolyásolására* irányuló zárt kérdésekből állt. A zárt kérdések eldöntendő, egykimenetelű, valamint skálás és szelektív kérdéstípusokból álltak.

5. A fiatalok értékrendszerének vizsgálata

A 8. kérdés a válaszoló diák értékrendszerére vonatkozott. Arra kerestem a választ, hogy ez a korosztály, mely legjobban kitett ennek értelmében a média által közvetített értékeknek, milyen életcélokat tűz ki maga elé. A legfontosabbnak a **barátságot (átlag 4,86)**, a **boldogságot (4,8)** és az **egészséget (4,7)** tartották a diákok. A legkevésbé fontos számukra mások által elismerten (3,21) és bölcsen (3,67) élni.

Erre a korcsoportra kifejezetten jellemző az erős **öntudat**, ez beigazolódott az általuk ennek a tényezőnek ítélt magas átlag **(4,19)** alapján is. A hagyományos értékek tehát továbbra is fontosak és nem veszítettek jelentőségükből.

Ezek az eredmények is a *család és a hagyományos közösségek értékközvetítő és -formáló szerepét hangsúlyozzák.* A megfelelő szülői felügyelettel és neveléssel a fiatalok képesek lesznek szűrni a médiából feléjük áramló információkat és ennek megfelelően stabil értékrendszerük nem sérül.

6. A televízió szerepe a szabadidő – és tevékenységstruktúrában

A televíziózás ma már a legfőbb szabadidős tevékenységek egyike. Ez szoros kapcsolatban áll azzal a ténnyel, miszerint Magyarországon a tévével való ellátottság 90%-ot meghaladó, sőt egyre bővül azon családok száma, ahol több készülék is van. A mintában szereplők esetében az **otthoni tévékészülékek száma átlagosan 2,5 db**. Ennél még lényegesebb, hogy a megkérdezett diákok **64%-ának** van **külön tévé** a szobájában. *Ez a szülői szabályozást és a felügyelet lehetőségét csökkentheti.*

Tény, hogy a televíziózásra fordított időkeret is lényegesen több mint 10 évvel korábban. A megkérdezettek hétköznap átlagosan 2,12 órát tévéznek. Ez az idő **hétvégén már 3,37 órára nő**. Hétvégén tehát többet ülnek a tévé előtt a diákok, de a hétköznapi több mint két óra is jelentős időtöltésnek minősül.

6.1. A külön tévével rendelkezők tévézésre fordított ideje

Az a tény, hogy egyre többen rendelkeznek külön televízióval, hatást gyakorol arra, hogy egyre több időt töltenek hétköznap is televíziózással a tanulók. A mintában a **külön tévével** rendelkezők **76%-**a tölt **két óránál többet** hétköznap televíziózással, míg a külön tévével nem rendelkezők közül ez az arány kisebb, 66%-ot tesz ki.

6.2. A párhuzamos cselekvés vizsgálata

Ezt követően a párhuzamos cselekvés kérdését is vizsgáltam. Korábbi kutatások ugyanis azt bizonyították,

hogy a fiatalok nagy többségét jellemzi a párhuzamos cselekvés. Ahogy beszélhetünk háttérrádiózásról, úgy háttér-televíziózásról is. A kérdés persze az, hogy mennyire lehet hatékony és eredményes a tanulás, a leckeírás, ha a diák figyelme megoszlik a feladat és a televízió között.

A mintában szereplők **33 %-a** választotta a **párhuzamos cselekvés** megoldását, 25%-nál a kötelességtudat volt erősebb. Ennél nagyobb arányt képviseltek (28%)a lecke helyett a televíziót választók.

7. Az ifjúság műsor-, csatornaválasztása

7.1. Tévéműsorok kedveltsége

Megítélésem szerint nem csupán az fontos, hogy hány órát ül a képernyő előtt a gyerek, hanem az is, mit néz ez alatt az idő alatt. Az adatfelvételem eredménye szerint a **legkedveltebb a horrorfilm (59fő) és az akciófilm (51fő).**

Eszerint sem az aktuális információkról tájékoztató híradó, sem kifejezetten ennek a korosztálynak szóló ifjúsági film nem olyan kedvelt, mint az akciók és horrorfilmek. Ez alátámasztja azt -a sok szakértő szerint kedvezőtlen tendenciát-, hogy a televízióban sugárzott műsorok egyre brutálisabbak és ezeket szinte természetesnek minősítik a fiatalok. Hozzászoknak a brutalitáshoz és a valóságot mellőző, agresszív történetekhez. Ez a világról alkotott képet, és környezetükkel való kapcsolatot megítélésem szerint negatív irányba befolyásolja.

7.2. Családi légkör és a műsorválasztás közti összefüggés

A továbbiakban azt vizsgáltam, milyen összefüggés van a családi légkör és a nézett műsorok típusa között. Arra a megállapításra jutottam, hogy a **bizalmas légkörű családokban** - ahol a hagyományos értékek tisztelete jellemző - élő fiatalok csak **55%-a**, míg a hagyományoknak kisebb szerepet adó családokban nevelkedők **100%-a** nyilatkozott úgy, hogy **szeret horrorfilmet nézni.**

A horrorfilm mellett az ifjúsági műsorok kedveltsége és a családi érékek között is találtam összefüggést. Az **értékőrző családban élők 60%** -a választotta az **ifjúsági filmeket**, míg a bizalmatlanabb légkörű, kevéssé hagyománytisztelő családokhoz tartozók csupán 2 %-a szereti nézni az ilyen műsorokat.

8. A tévénézés befolyásolása

8.1. A szülői szabályozás és a gyerek életkora közti összefüggés

A tévénézés szabályozása többféleképpen történhet. A szülő korlátozhatja, mikor nézhet a gyerek tévét és milyen műsorokat nézhet. Kutatásom eredményeként elmondhatom, egyre kevésbé szabályozzák a szülők gyermekük tévézését. Ez a gyerek életkorával függ leginkább össze:

A **14 és 15 évesek** körében a **szülői szabályozás** aránya még számottevő **(67% és 64%)**, szemben a 17 –18 éves már-már felnőttnek tekinthető korosztállyal, ahol a megkérdezettek 100%-a szabadon dönt arról, mikor mit néz a televízióban.

A szülői szabályozás mértékét megítélésem szerint csökkenti az is, hogy egyre több gyerek szobájában van külön televízió. Ezt igazolták a primer kutatásom eredményei is: a mintában összesen 64 fő rendelkezik **külön tévével** és közülük **84%-nak** soha **nem szabják meg** szülei, mit nézhet. Azoknak, akiknek **nincs külön televíziójuk 22%-a** nyilatkozott úgy, hogy **megszabják szülei,** mit nézhet, ez az arány **csak 17%-os a külön tévével** rendelkezők körében.

8.2. A látottak értelmezése szülői segítséggel

A 14. kérdésben arra kerestem a választ, hogy kapnak-e segítséget a fiatalok a látottak értelmezéséhez. A mintában szereplők közül mindössze **46 fő** nyilatkozott úgy, hogy **mindig megbeszéli** szüleivel a tévében látottakat, **49 fő** csak **néha** és **5 fő** pedig **soha** nem beszélget szüleivel a tévében látottakról. Addig, míg a tévézés szabályozása és az

életkor között kimutatható volt az összefüggés, a látottak megbeszélésére nem gyakorol hatást a minta szerint az életkor.

8.3. Családi légkör hatása a látottak értelmezésére

Ezért megvizsgáltam, hogy az életkor hatását kiszűrve hogyan függ össze az említett változó a családi légkörrel. Ez alapján elmondható, hogy azon családok, ahol a névnapot, születésnapot mindig megünneplik, ott **54%-ban mindig** és **46%-ban néha** beszélik át a látottakat. Ahol soha nem ünneplik meg a név-és születésnapot soha nem beszélgetnek egymással a tévében látottakról.

Mindez a családi légkör szerepének fontosságára világít rá. Ha a szülőkkel együtt értelmezik a fiatalok mindazt, amit hallottak és láttak, akkor kisebb esély van arra, hogy torzul a gyerek én- és világképe, hogy a számára érthetetlen információk szorongást okoznak.

Összegzésül

A hazai irodalmak és saját primer kutatásom eredményei is azt igazolják, hogy a média komoly befolyást gyakorol a fiatalok életére. A technikai csodák közül a televízió az, amelynek emberi kapcsolatokra, társas viszonyokra és az egyén személyiségére gyakorolt hatása megkérdőjelezhetetlen.

A kutatásom eredménye is azt igazolta, hogy minden felelősséget nem lehet a médiumok üzemeltetőire hárítani. A családi környezetnek döntő szerepe van abban, hogy milyen hatást gyakorol a gyermekre a tévé. A szülőnek, a nevelőnek is felelőssége van a gyerek tévénézési szokásainak kialakításában.

Összegzésül elmondható, hogy *a televízió eszköz*. Nem elég feltalálni, használni is tudni kell. Egyszerre lehet tanulni, és kórosan függeni tőle. *Ahogyan a könyvnek és a könyvnyomtatásnak köszönhetően megtanultak az emberek olvasni, úgy a televíziót is meg kell tanulni nézni. Meg kell választani tanulni és kikapcsolni, ha kell.*

Felhsznált irodalom:

- A médiaerőszak hatása és megítélése a gyermekek és fiatalok körében (1999). Katedra 7.évf.1999/2. 12-27.o.
- A média hatása a gyerekekre és fiatalokra II. Dobogókő, 2000
- Czirják Erika (1998): A tv, a mozi, a film a 10-14 éves gyerekek világában. Új Pedagógiai Szemle. XLVIII.évf. 6.sz. 135- 136.o.
- Gálik Mihály (2003): Médiagazdaságtan. Aula Kiadó, Budapest
- George Gerbner (2000): A média rejtett üzenete. Osiris Kiadó, Budapest
- Honti Mária (2000): Egy lehetséges ellenszer a játék. Taní-Tani 2000. ősz-tél, 94-99. o.
- Koncz István Dr., Nagy Andor József Dr. (2002): A médiapedagógóia és pszichológia problémái; Fitt Image Kiválasztó, Képző, Kiadó Társaság, Szentendre
- Kreatív média (2000). AGB Hungary felmérések
- Liszkay Tamás (2001): Gondolatok a lépcsőházból, avagy széljegyzetek egy tanácskozáshoz. Katedra. 9.évf. 2001/1. 8-10.o.
- Marie Winn (1990): Gyerekek gyerekkor nélkül. Gondolat Kiadó, Budapest
- Mediagnózis 2001.
- Mediagnózis 2002.
- Médiapiaci Körkép 2001.
- Melissa Müller (2001): Az áruvilág kicsi királyai; Geomédia Kiadó Rt., Budapest
- Mihály Ildikó (1999): A tévékor gyermekei. Új Pedagógiai Szemle XLIX.évf. 11. sz. 113-115. o.
- Nemzetközi módszerek a gyermekvédők védelmére. Katedra 1999/3. 27.o.
- Pierre Bourdieu (2001): Előadások a televízióról. Osiris Kiadó, Budapest
- Pogonyi Lajos(2000): Árad a gazság, a trágárság és a szenny. Katedra. 8. évf. 2000/1. 6-7. o.
- Pratkanis és Aronson (1992): A rábeszélőgép. AB OVO, Budapest
- Róka Jolán (2002): Kommunikációtan. Századvég Kiadó Budapest
- Tibor Tímea (2001): Kulturális magatartás- és értékváltozások. Education 10. évf. 3. sz. 517-530. o.
- Tim O'Sullivan, Brian Dutton, Phillip Rayner (2003): Médiaismeret; Korona Kiadó, Budapest

BORZÁN ANITA – SZABÓNÉ BOHUS MÁRTA

A TSF Gazdasági Főiskolai Kar beiskolázási térségének demográfiai jellemzői és tendenciái

Bevezetés

Tanulmányunkban a Tessedik Sámuel Főiskola Gazdasági Főiskolai Karának (TSF GFK) beiskolázási térségét, illetve ennek demográfiai jellemzőit vizsgáltuk. Békéscsaba 1986 óta rendelkezik felsőoktatási intézménnyel. A többszöri átszervezés után kialakított Tessedik Sámuel Főiskola Gazdasági Főiskolai Karán folytatott képzések több időpontban jelentek meg.

Az úttörő szerepet az 1994/1995 tanévvel kezdődő pénzügyi szakos (vállalkozási pénzügyek szakirány) közgazdász képzés tölti be. 1997 őszén személyügyi szervező szakos, 1999 szeptemberétől gazdálkodási szak, levelező és a 2000/2001 tanévtől az utóbbi szak nappali tagozatos hallgatói is tanulmányokat folytathatnak főiskolánkon. Gazdálkodási szakon banki-biztosítási, idegenforgalmi, költségvetési, vállalkozási és üzleti kommunikáció szakirányok közül választhatnak a diákok. A főiskola profilbővítésének újabb mérföldköve a 2003. februárjától megjelenő intézményi kommunikátor felsőfokú szakképzés.

1. A TSF Gazdasági Főiskolai Kar beiskolázási térségének meghatározása

A Tessedik Sámuel Főiskola Gazdasági Főiskolai Kar vonzáskörzetének a megállapításához összegyűjtöttük az intézmény nappali tagozatos tanulóinak területi megoszlását 1994 és 2003 között (1. ábra).

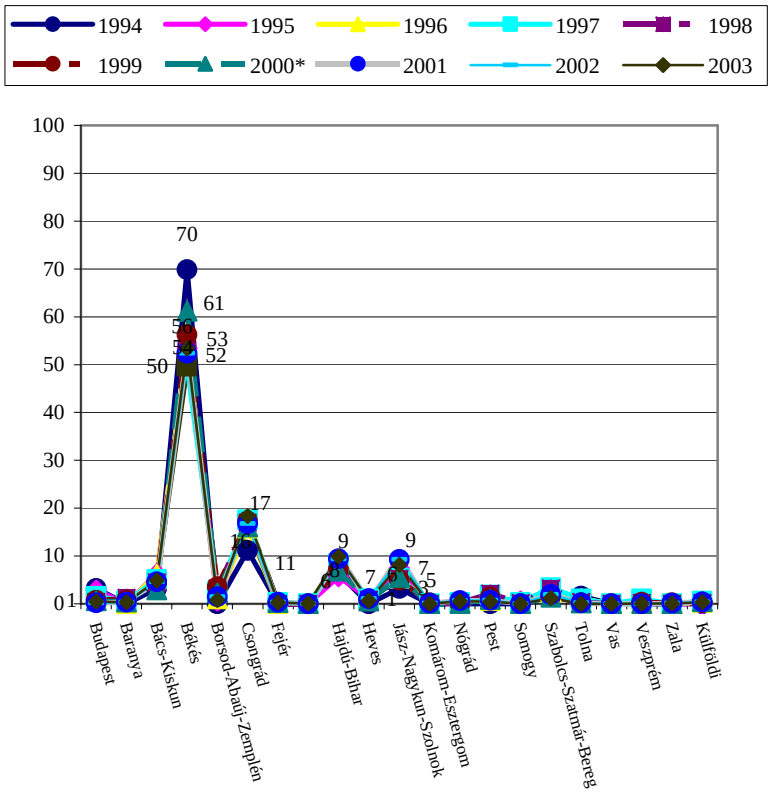

1. ábra: A nappali** tagozatos hallgatók állandó lakóhely szerinti megoszlása 1994-2003 között (%)

*2000-ben 336 fő tanítóval együtt,
**A levelező tagozatról csak 2000-től vannak területi adatok
Forrás: TSF GFK Tanulmányi Osztály adatai alapján saját számítás

Vizsgálatunk során megállapíthatjuk, hogy a kar nappali tagozatos hallgatóinak legjelentősebb része Békés megyei, de jelentős még a Csongrád, a Hajdú-Bihar és a Jász-Nagykun-Szolnok megyei diákok aránya is.

Ezen túlmenően szakonként is megvizsgáltuk a nappali tagozatos hallgatók területi megoszlását. Az Oktatási Minisztérium először 2000-ben készített és kért olyan statisztikai adatszolgáltatást a felsőoktatási intézményektől, amely összevontan tartalmazza a főiskolai karon tanulók

területi megoszlását, így csak 1994 és 1999 között álltak rendelkezésünkre idősor elemzésre alkalmas szakonkénti adatok (2. és 4. ábra).

A teljesebb kép kedvéért a pénzügyi szakos első évfolyamos hallgatókat külön is elemeztük (3. ábra).

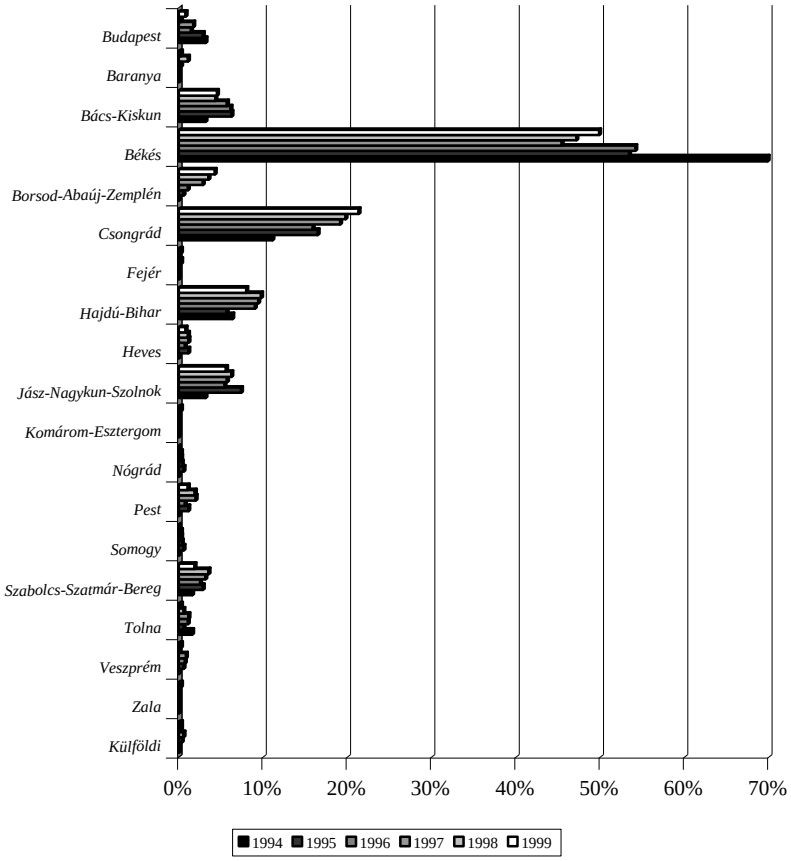

2. ábra: A pénzügyi szakos nappali tagozatos hallgatók állandó lakóhely szerinti megoszlása (1994-1999)

Forrás: TSF GFK Tanulmányi Osztály adatai alapján saját számítás

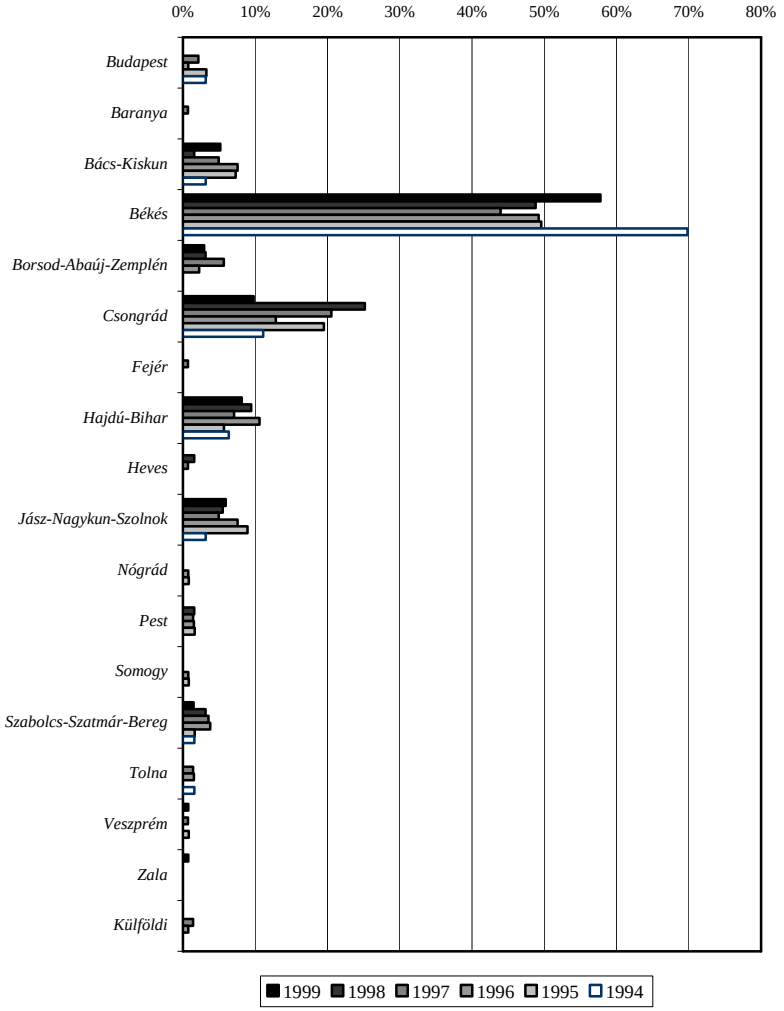

3. ábra: Az I. évfolyamra felvett nappali tagozatos pénzügyi szakos hallgatók állandó lakóhely szerinti megoszlása (1994-1999)

Forrás: TSF GFK Tanulmányi Osztály adatai alapján saját számítás

A pénzügyi szakos nappali tagozatos hallgatók körében is az összlétszámhoz hasonló tendenciák figyelhetők meg:

- a hallgatók több mint fele (1994-ben közel 70%-a) Békés megyei,
- jelentős még a Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok, és Hajdú-Bihar megyei diákok aránya (hasonlóan az összesített statisztikához),
- a pénzügyi szakos hallgatók körében kiemelkedik még a Bács-Kiskun megyei tanulók részaránya.

A tanulmányi osztály által közölt adatok alapján a pénzügyi szakhoz hasonlóan a személyügyi szervező szakon is megvizsgáltuk az összes nappali tagozatos, illetve az I. évfolyamon tanulók területi megoszlását (4. és 5. ábra).

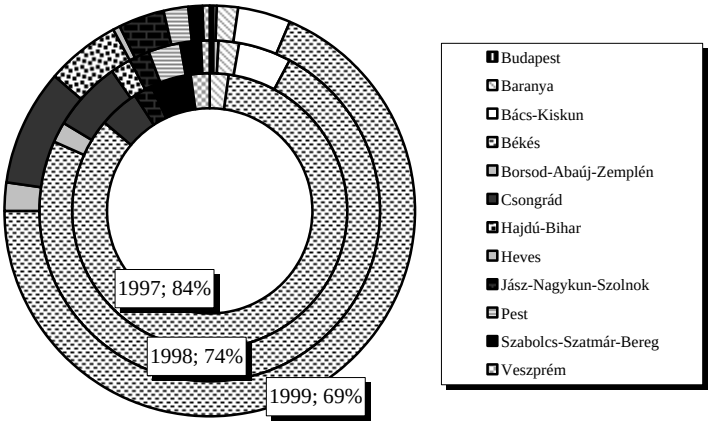

4. ábra: A személyügyi szervező szakos nappali tagozatos hallgatók állandó lakóhely szerinti megoszlása (1994-1999)

Forrás: TSF GFK Tanulmányi Osztály adatai alapján saját számítás

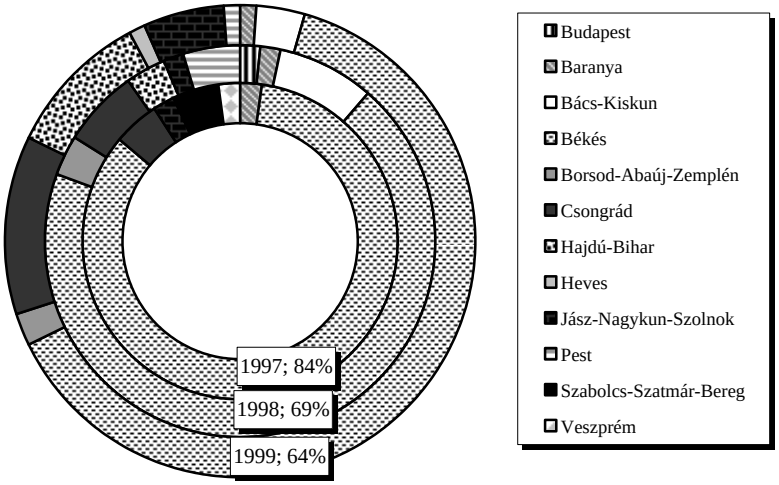

5. ábra: Az I. évfolyamra felvett nappali tagozatos személyügyi szakos hallgatók állandó lakóhely szerinti megoszlása (1994-1999)

Forrás: TSF GFK Tanulmányi Osztály adatai alapján saját számítás

A személyügyi szervező szakos nappali tagozatra végzett felmérés alapján leszögezhetjük, hogy a tanulók területi megoszlása jól közelíti a pénzügyi szaknál megállapítottakat. Eltérés csak 1998-ban tapasztalható, amikor a korábbi arányokat meghaladó számú hallgató érkezett Pest megyéből.

Az összesített, és a szakonkénti bontásból is kiderül, hogy a Tessedik Sámuel Főiskola Gazdasági Főiskolai Karára döntően 5 megyéből érkeznek hallgatók:

- Békés megyéből,
- Csongrád megyéből,
- Hajdú-Bihar megyéből,
- Jász-Nagykun-Szolnok megyéből,
- Bács-Kiskun megyéből.

Tehát ezek a megyék adják a Főiskolai Kar beiskolázási térségét.

2. A TSF Gazdasági Főiskolai Kar beiskolázási térségének demográfiai jellemzői

A Gazdasági Főiskolai Kar kiemelt beiskolázási körzetét alkotó megyék részletes vizsgálata előtt megjegyezzük, hogy mivel elemzésre alkalmas adataink csak a nappali tagozatos tanulókról voltak, természetesnek vettük, hogy ennek a tagozatnak a 18 éves korosztály adja a hallgatói bázisát. Ugyanis – ma már általánosnak tekinthetjük – egy középiskolából kikerülő fiatal egyre természetesebb igénye, hogy érettségi után még továbbtanuljon, és ne jelenjen meg a munkaerőpiacon, ahol diploma nélkül kisebb esélyekkel indulna neki a nagybetűs életnek. A jövőkép mérlegeléséhez a rendelkezésre álló információk alapján a 2004 és 2014 közötti időszakra előrebecsléssel határoztuk meg 18 évesek várható létszámadatait.

A kar legtöbb hallgatója Békés megyéből érkezik, ezért további vizsgálatunkat ezzel a területi egységgel kezdtük. A Békés megyei 18 évesek körében 1994 és 2000 között drasztikus, 24,5%-os csökkenés következett be, mivel az 1994-es 6442 főről 4865 főre csökkent a megye 18 éveseinek száma (6. ábra).

2001-től a tendencia tovább folytatódó, de sokkal kisebb mértékű csökkenésre utal. A megyére vetítve megállapíthatjuk, hogy a hallgatói bázist adó korosztály csökkenése mérséklődik, ami a főiskola szempontjából kedvező, ugyanis a korábbi 10 évhez hasonló mértékű létszámcsökkenés a következő évtizedben nem várható.

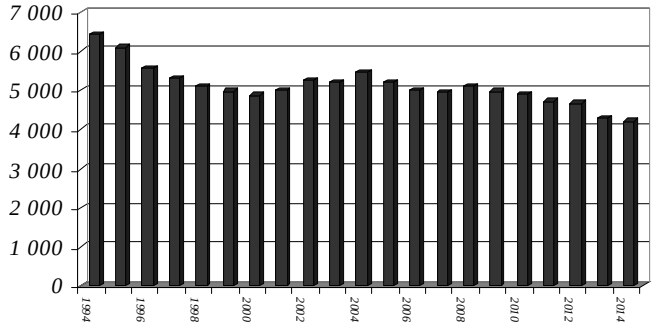

6. ábra: A 18 évesek számának alakulása Békés megyében 1994-2014-ig (fő) (előrebecsléshez a KSH népmozgalmi adatait használtuk)

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, 2003

Csongrád megyében is hasonló a helyzet a 18 évesek tekintetében (7. ábra). 1994-től 2001-ig jelentős, 23,2%-os csökkenést figyelhetünk meg, ezután viszont a vizsgált korosztály csökkenése mérséklődni látszik.

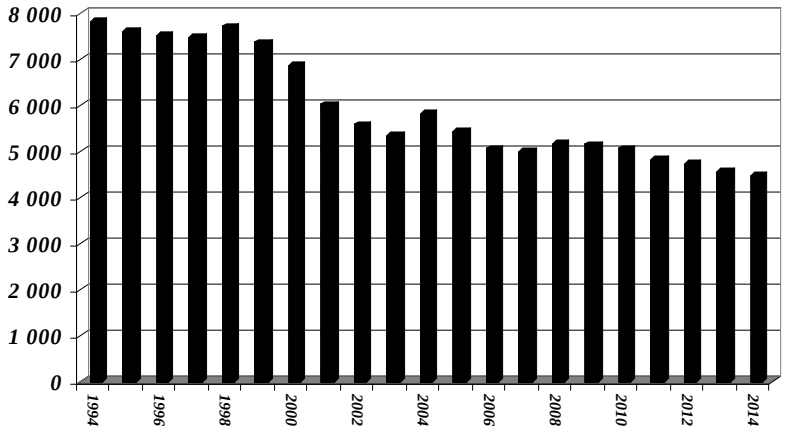

7. ábra: A 18 évesek számának alakulása Csongrád megyében 1994-2014-ig (fő) (előrebecsléshez a KSH népmozgalmi adatait használtuk)

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, 2003

Hajdú-Bihar megyében a 18 évesek száma 1994-től 2003-ig 20,8%-os csökkenést mutat, átmeneti emelkedés után azonban a létszámcsökkenés e megyében is mérséklődik (8. ábra).

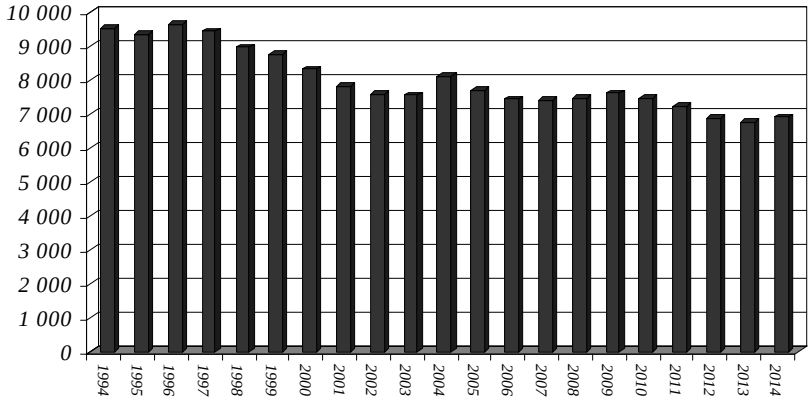

8. ábra: A 18 évesek számának alakulása Hajdú-Bihar megyében 1994-2014-ig (fő) (előrebecsléshez a KSH népmozgalmi adatait használtuk)

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, 2003

Jász-Nagykun-Szolnok megyében is az előbbiekhez hasonló tendencia figyelhető meg. 1994 és 2003 között a 18 évesek száma 23,5%-kal 6843 főről 5234 főre csökkent. 2004 és 2014 között a 18 éves korosztály várhatóan csak kis mértékben fog csökkenni (9. ábra).

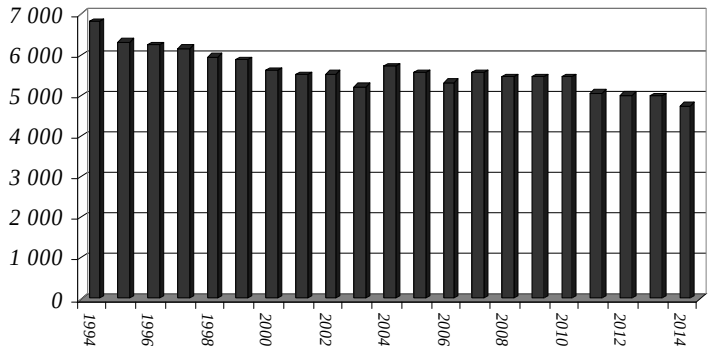

9 ábra: A 18 évesek számának alakulása Jász-Nagykun-Szolnok megyében 1994-2014-ig (fő)
(előrebecsléshez a KSH népmozgalmi adatait használtuk)

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, 2003

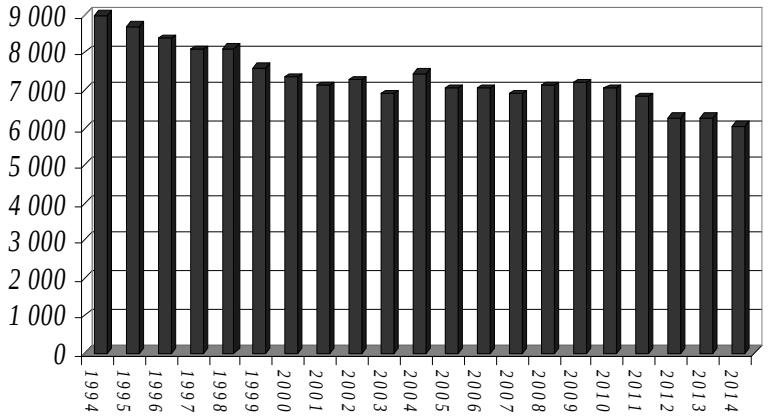

A létszámadatokat vizsgálva Bács-Kiskun megyére vonatkozóan is hasonló következtetést adhatunk (10. ábra). A 18 évesek 2003-ig megfigyelhető jelentős mértékű csökkenése után 2004 és 2014 között kiegyenlített, de összességében csökkenő tendenciájú változás várható

10. ábra: A 18 évesek számának alakulása Bács-Kiskun megyében 1994-2014-ig (fő) (előrebecsléshez a KSH népmozgalmi adatait használtuk)
Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, 2003

A Gazdasági Főiskolai Kar kiemelt beiskolázási térségét képező négy megye után összehasonlításképpen megvizsgáltuk a 18 évesek országos létszámadatait is (11. ábra)

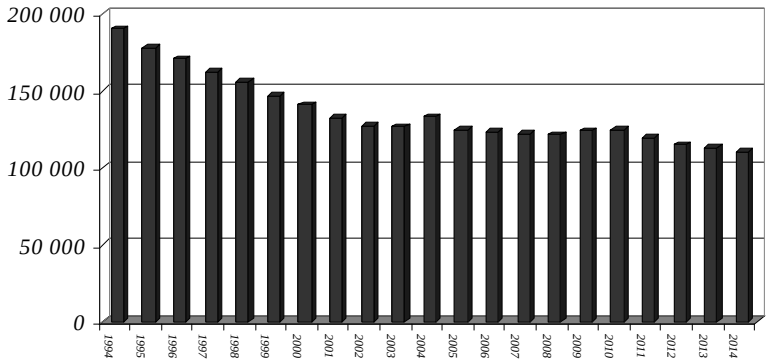

11. ábra: A 18 évesek számának alakulása Magyarországon, 1994-2014 (fő) (előrebecsléshez a KSH népmozgalmi adatait használtuk)

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, 2003

Az országos adatokat vizsgálva a megyei adatokkal egybehangzó megállapításokat tehetünk:

- 1994-től 2003-ig a 18 évesek száma országosan és a TSF GFK beiskolázási térségét adó öt megye esetében is erőteljesebben (20%-ot meghaladó mértékben) csökken,
- 2004-től a csökkenő tendencia megmarad, de mérséklődik.

A demográfiai adatokat és az Oktatási Minisztérium statisztikai adatait felhasználva elkészítettünk egy 2014-re vonatkozó prognózist. A felsőoktatásba jelentkezők száma – a 2003. évi megtorpanást leszámítva – folyamatos emelkedést mutat (12. ábra).

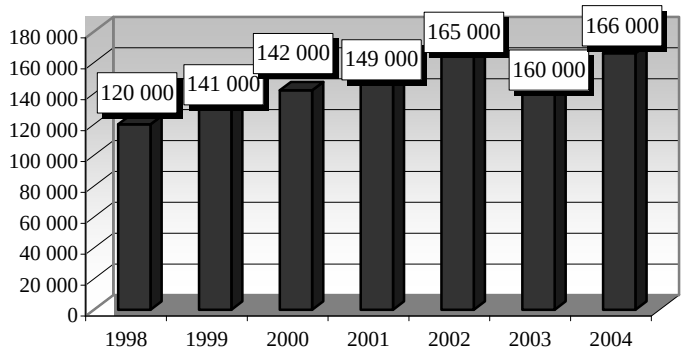

12. ábra: A felsőoktatásba jelentkezők számának alakulása 1998-2004 (fő)

Forrás: Oktatási Minisztérium, 2004.

Az előrejelzés összeállításához felhasználtuk a jelentkezők közül az ugyanabban az évben érettségizők arányának alakulását is. Az előbbi vizsgálati szempont alapján megállapítható, hogy a felsőoktatási intézményekbe jelentkezők 32%-a nem az adott évben fejezte be a középiskolát (13. ábra).

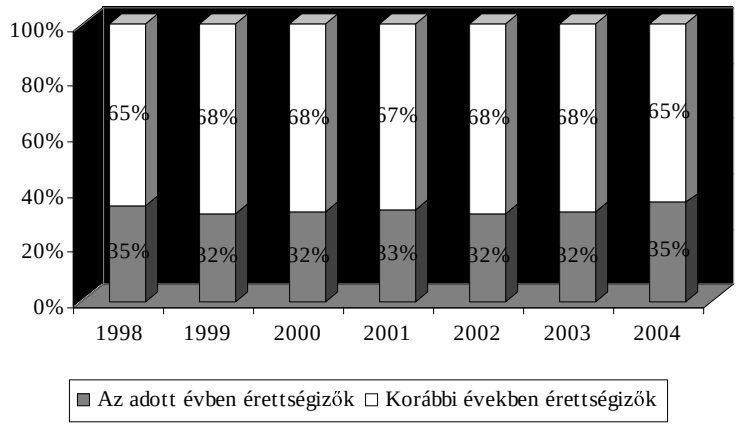

13. ábra: A felsőoktatási intézményekbe jelentkezők megoszlása az érettségi éve szerint

Forrás: Oktatási Minisztérium, 2004

Elemzésünket kiterjesztettük a ténylegesen felvett hallgatók arányának a meghatározására is (14. ábra). A felsőoktatási intézményekbe jelentkezők közül átlagosan 62%-osnak tekinthető a felvett hallgatók aránya.

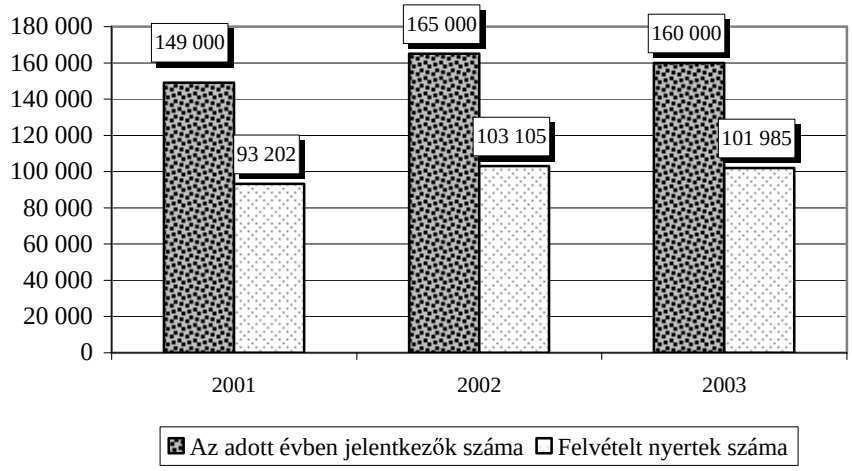

14. ábra: A jelentkezők és a felvételt nyertek számának összehasonlítása (fő)

Forrás: Oktatási Minisztérium, 2004

Összefoglalva megállapításainkat, az alábbi előrejelzést adhatjuk 2014-re:

- 2014-ben 110.394 fő 18 éves lesz várhatóan Magyarországon, akiknek kb. 10%-a nem végzi el az általános iskolát sem, vagyis kb. 100.000 fő fejezi be a 8. osztályt,
- közülük várhatóan 80%, tehát kb. 80.000 fő fog érettségizni,
- az érettségizők kb. 60%-a, azaz 48.000 fő szeretne továbbtanulni,
- ha figyelembe vesszük, hogy 1998-2004 között a jelentkezők 32%-a érettségizett a jelentkezés évében, akkor kb. 150.000 fő fog jelentkezni felsőoktatási intézménybe, akik közül (felhasználva a korábbi számításainkat) 62%, azaz 93.000 fő felvételt nyer,

- 2003-ban 102.000 főt vettek fel felsőoktatási intézménybe, tehát 10.000 fővel fog várhatóan csökkenni a hallgatók száma, amely több intézmény hallgatójának az együttes I. évfolyamos létszámát képezi.

Tanulmányunkban felhasználtuk az Oktatási Minisztérium 2003. december 8-án kiadott vitaanyagát is, amely a magyar felsőoktatás modernizációjának tervezetét mutatja be. Ebben a dokumentumban is készítettek demográfiai helyzet-előrejelzést, és a következő jövőképet festették 2020-ig:

- az általános iskolát kb. 100.000 fő/év fejezi be,
- ebből középiskolába megy 80.000 fő, szakiskolába 12.000 fő, nem tanul tovább 8.000 fő,
- az érettségizők száma stabilizálódik kb. 70.000 fő/év szinten,
- a felsőoktatási jelentkezés beáll kb. 80.000 fő/év szintre (közülük 55% az adott évben érettségiző, akiknek 66%-a, azaz kb. 53.000 fő felvételre kerül).

Az előrejelzés szerint 2020-ra felére csökken a felsőoktatási intézményekbe jelentkezők száma. (A 2004-ben megfigyelhető 166.000 főről 2020-re kb. 80.000 főre mérséklődik.)

A két előrejelzést összehasonlítva, az általunk készített „kevésbé borús képet fest” a felsőoktatás helyzetéről, de mindenképpen óvatosságra int.

A 2004-ben felsőoktatási intézménybe jelentkezők számának 6000 fővel való emelkedése (2003-hoz képest) azonban rövid távon bizakodásra ad okot (Oktatási Minisztérium, 2003).

3. A Békés megyében érettségiző hallgatók továbbtanulási helyzetképe

A Békés megyéből hazai felsőoktatási intézményekbe jelentkezők száma az 1996-2003 közötti időszakban 1996 és 2001 között dinamikusan növekedett, viszont a 2002. évi 500 főt meghaladó visszaesés után a 2003-ra ismét növekvő

létszám sem tudta elérni a 2001. évi 4.700 főnél magasabb beiskolázási rekordot (1. táblázat).

1. táblázat
A hazai felsőoktatási intézményekbe Békés megyéből felvett jelentkezők tagozat szerinti alakulása (fő)

Megnevezés	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Nappali	1493	1473	1750	1698	1774	2177	2007	2115
Levelező	452	707	1190	1302	1285	2215	1899	2048
Esti	12	18	46	31	53	86	67	69
Távoktatás	27	160	175	179	179	256	228	255
Összesen	**1984**	**2358**	**3161**	**3210**	**3291**	**4734**	**4201**	**4487**

Forrás: OFI adatai alapján saját számítás, 2004.

A jelentkezők által megjelölt tagozatokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az időszak elején kimagasló értéket képviselő nappali tagozat – a levelező tagozattal szemben – veszített kizárólagos vonzerejéből. Egyértelmű tendenciát nehéz kijelölni, hiszen folyamatos növekedés és csökkenés váltja egymást (15. ábra). Részletesebben vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a növekedés üteme erőteljesebben jelenik meg. Az előző évvel összehasonlítva 1997-re a Békés megyéből származó hazai nappali tagozatosok létszáma 98,66%-ra csökken, viszont a következő évre már 118,81%-ra növekszik (1996-hoz képest 17,21% a növekedési ütem). 1999-re az előző évvel összevetve 97,03%-ra mérséklődött a hazai felsőoktatásban megjelenő nappali tagozatos, Békés megyéből származó diákok száma, mely 2000-re ismételt növekedésbe átfordulva 4,48%-kal haladja meg az előző évi hallgatók számát. 2001 tekinthető Békés megye vonatkozásában a legsikeresebb beiskolázási évnek, ugyanis a nappali tagozatra felvett jelentkezők 2000-hez képest érvényesülő 22,7%-os növekedése mellett valamennyi tagozaton számbéli gyarapodás figyelhető meg. A nappali tagozatot tovább elemezve elmondhatjuk, hogy az előző évi rekordévhez képest 2002-re 92,19%-ra csökkent a felvett békési hallgatói létszám. 2003-ban ismételt növekedés jelentkezik, mely 5,38%-os dinamikájával nem tudta az előző

évi visszaesést ellensúlyozni. A levelező tagozatra és távoktatásra felvett hallgatóknál – a 2000. és 2002. évi visszaesést leszámítva – növekedés történt. Az esti tagozatra bejutott hallgatók száma a hazai felsőoktatásban betöltött kisebb jelentőségéből adódóan közel azonos szinten – 100 fő alatt – állandósult.

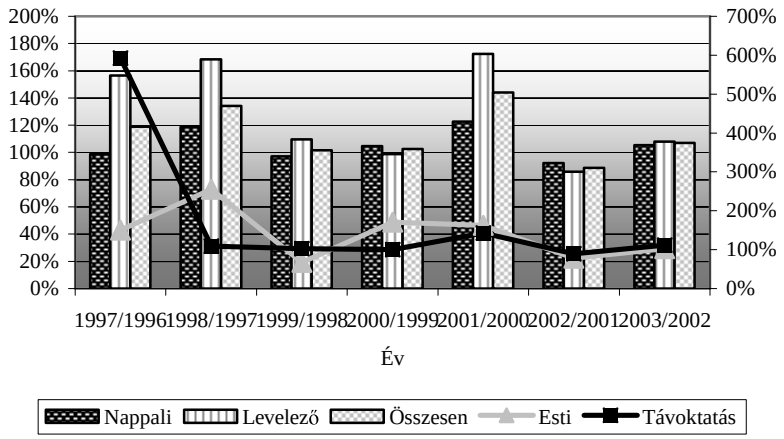

15. ábra: A tagozatonként felvett Békés megyei hallgatók számának változása (előző év=100,0)

Forrás: OFI adatok alapján saját szerkesztés, 2004

Elemzésünket kiterjesztettük az 1996-2003 közötti időszakot alapul véve az adott évben érettségizett, Békés megyéből származó hallgatók felsőoktatási intézményekben való megjelenésére is. A középiskolából kikerülő diákok tekintetében egyértelműen a felsőoktatási intézmények nappali tagozatai élveznek elsőbbséget (16. ábra). A vizsgált nyolc évben az esti tagozatosok száma 10 fő alatt, a távoktatásban megjelenő megyei hallgatóké pedig 35 fő alatt alakul. A nappali és levelező tagozat összehasonlításával arra az eredményre jutottunk, hogy míg az előbbi formában felvételt nyert jelentkezők száma 1000 fő körüli értéket képvisel, addig az utóbbi tagozat – az 1998. évi 104 főtől eltekintve – végig 100 főnél kevesebb, a felvétel évében érettségizett békési hallgatót tudhat magáénak.

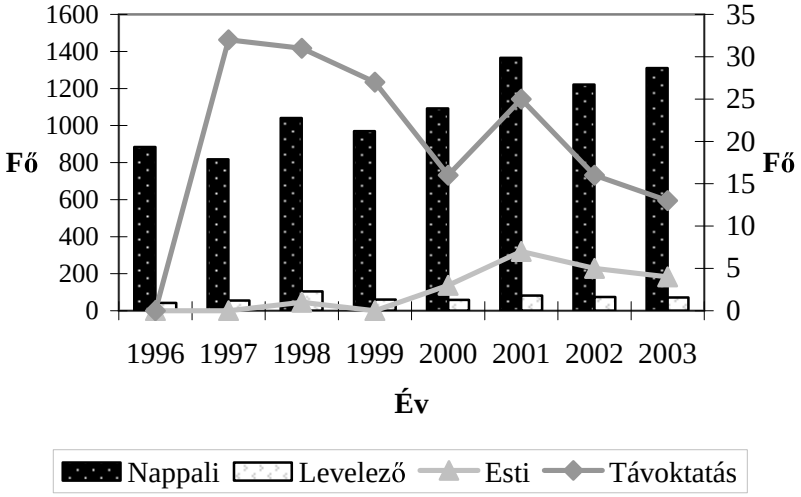

16. ábra: Az érettségi évében felvételt nyert Békés megyei hallgatók tagozatonkénti alakulása

Forrás: OFI adatok alapján saját szerkesztés, 2004.

A rendelkezésre álló adatbázis lehetővé tette, hogy az 1996-1999 közötti időszakra összehasonlítsuk a Békés megyéből származó összes, illetve már az érettségi évében hazai felsőoktatási intézményben megjelenő nappali tagozatos hallgatók arányát és a Tessedik Sámuel Főiskola pénzügyi szakos (1997-től személyügyi szervező szakos is) nappali tagozatos, adott évben érettségizettjeinek az alakulását egymással. A vizsgálatot azzal indokolhatjuk, hogy fontos kérdés, a Békés megyei érettségizettek hány százaléka nyer felsőoktatási intézménybe felvételt, illetve a főiskola milyen mértékben képes a középiskolát elhagyókat azonnal befogadni. A Tanulmányi Osztálytól kapott adatok csak a nappali tagozatosok összehasonlító elemzéséhez nyújtanak segítséget, ezért az országos adatsorból is ezt a tagozatot emeljük ki.

1996-ban Békés megyéből 1493 fő nappali tagozatos hallgató került magyarországi felsőoktatási intézménybe, melynek 59,21%-a, azaz 884 fő ugyanebben az évben fejezte be középiskolai tanulmányát. A pénzügyi szak vonzereje a középiskolát 1996-ban befejezők körében kisebb volt,

ugyanis a 132 fő nappali tagozatos hallgatónak csak 46,97%-a, vagyis 62 fő érettségizett ebben az évben.

A következő évben hazai felsőoktatási intézmény nappali tagozatára 1750 Békés megyei személy nyert felvételt, melyből 817-en (55,47%) már az érettségi évében megkezdhették továbbtanulásukat. A pénzügyi szak tekintetében hasonló a tárgyévben érettségizett és felvett hallgatók aránya az előbbi megoszláshoz, mert a 141 fő nappali tagozatos diák 53,9%-a, vagyis 76 fő jelent meg a szakon. 1997-től kezdetét vette a személyügyi szervező szakos képzés is, ezért újabb szemponttal bővült az elemzési terület. Az utóbbi szak nappali tagozatára felvételt nyert 43 hallgató közül csak 18-an, tehát mindössze 41,86% az 1997-ben érettségizett diák. A két szakot összevonva megállapíthatjuk, hogy 50% körül alakult az érettségi évében a főiskolára kerülő nappali tagozatosok aránya.

1998-ban Békés megyéből 1750-en kerültek be valamely hazai egyetem vagy főiskola nappali tagozatos hallgatói közé. A nappali tagozatra felvettek közül 1040 fő, azaz 59,43% fejezte be ebben az évben a középiskolát. A pénzügyi és személyügyi szervező szak nappali tagozatosokra gyakorolt együttes vonzereje az 1999-ben érettségizettek körében lényegesen alacsonyabb. A 189 főből csak 88-an érettségiztek a kiemelt évben, 46,56%-os arányt képviselve. A két szak egymástól való elkülönítésével megfogalmazhatjuk, hogy az adott esztendőben érettségizettek körében a személyügyi szervező szak kisebb vonzerőt fejtett ki, mivel az I. évfolyamra felvett 62 fő személyügyi szervező szakos nappali tagozatos hallgatónak csak 37,1%-a (23 fő) jelent meg közvetlenül a gimnázium vagy szakközépiskola elvégzése után a szakon. Ugyanakkor a pénzügyi szak vonatkozásában a felvett 127 fő nappali tagozatos diákból az ebben az évben érettségizettek 50%-ot meghaladó aránya (65 fő) állapítható meg.

1999-ben hazai felsőoktatási intézmény nappali tagozatán Békés megyéből 1698-an jelentek meg, és az összlétszámból 969 fő (57,07%) már a középiskola befejezésének évében felvételt nyert. A Tessedik Sámuel Főiskolán vizsgált két szak az előző évi adatokhoz képest

javuló tendenciát mutat, mivel a nappali tagozatra bekerült 225 főből 119-en (52,89%) az adott évben érettségiztek. A pénzügyeseknél még ennél is kedvezőbb arányt állapíthatunk meg, ugyanis a nappali tagozatra felvett 135 fő 58,52%-a, azaz 79 fő a középiskola befejezése után közvetlenül e szakon jelent meg. A személyügyi szervező szak továbbra is kisebb vonzerővel bír a frissen érettségizettek körében, bár már az I. évfolyamra bekerült 90 fő 44,44%-a (40 fő) 1999-ben került ki a középfokú oktatási intézményből.

Az Oktatási Minisztérium által előírt statisztikai adatszolgáltatási kötelezettség változása nem teszi lehetővé az előbbi vizsgálat 2000. évi és azt követő időszakra történő folytatását. Az előbbiek miatt a 2000-ben újonnan belépő gazdálkodási szakos nappali tagozatosok körében sem tudtunk elemzést végezni. Összességében megállapíthatjuk, hogy a Békés megyéből az érettségi évében hazai felsőoktatási intézménybe kerülő nappali tagozatos diákok aránya és a pénzügyi szakra a középiskola befejezése után azonnal felvett hallgatók aránya 50% körül mozog. Erősíteni szükséges viszont a személyügyi szervező szak (illetve utódszakának) vonzerejét a középiskolából kikerülők körében.

Összegzés

A Tessedik Sámuel Főiskola Gazdasági Főiskolai Karának beiskolázási térségét elemezve az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

4.1. Az összesített, és a szakonkénti bontásból arra az eredményre jutottunk, hogy a Tessedik Sámuel Főiskola Gazdasági Főiskolai Karának a legfontosabb beiskolázási térségét, a földrajzi közelségnek megfelelően elsősorban a Dél-Alföld (Békés, Csongrád, Bács-Kiskun), illetve Észak-Alföld déli megyéiből (Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok) jelentkezett hallgatók képezik.

4.2. A részletesebben elemzett nappali tagozat hallgatói bázisát adó 18 éves korosztály tekintetében a következőket fogalmaztuk meg:

- a 18 évesek száma az 1994-től 2003-ig kiemelt időszakban országosan és a kar beiskolázási térségét alkotó megyék vonatkozásában is 20%-nál magasabb arányban, tehát erőteljesebben csökken,
- 2004-től viszont a korcsoport fogyási üteme mérséklődik.

4.3. A főiskolának szembe kell néznie azzal a reális veszéllyel, hogy az óvodákat és az általános iskolákat jelenleg fenyegető intézménybezárások tovagyűrűzhetnek a felsőoktatásra is. Tehát szükség van bizonyos biztonsági lépések megtételére a hallgatói létszám megtartása és esetleges bővítése érdekében. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a hazai felsőoktatási intézményekbe jelentkezők száma 2020-ra – a becslések szerint – közel 50%-kal csökken.

4.4.A tartós fennmaradás érdekében a kar számára két lehetőség kínálkozik:

- a beiskolázási térség kiterjesztése,
- a főiskola kínálatának bővítésével a jelenlegi területről minél több hallgató megnyerése.

A beiskolázási térség bővítése akadályba ütközik, ugyanis a távolabbi megyékben vannak hasonló profilú felsőoktatási intézmények, melyek magukhoz vonzzák a környékbeli hallgatókat. Úgy gondoljuk, hogy a beiskolázási terület, azaz a személyes oktatói tájékoztatók kiterjesztésével távolabbi megyékből is nagyobb esélyünk lenne hallgatókat toborozni. A könnyebben járható útnak a kínálatbővítés látszik.

Lehetőségek a létszám növelésére (kínálatbővítés):

- az alapszakok számának növelése, esetleg új szakok indítása, különös tekintettel a felnőttképzésben rejlő lehetőségekre,
- az alapszakokhoz társított szakirányok számának bővítése,
- szakirányú továbbképzések lebonyolítása,
- posztgraduális és post secondary képzések indítása,
- akkreditált felsőfokú szakképzések szervezése (esetleg társszervezőként),

- rövidebb átképzésre, továbbképzésre irányuló tanfolyamok meghirdetése.

4.5. A hazai felsőoktatási intézményekbe felvételt nyert Békés megyei hallgatók számának alakulását vizsgálva megállapítható, hogy 2003-ra közel azonossá vált a levelező és nappali tagozatra bejutott hallgatók száma. Az egymást közelítő érték a nappali tagozatra bekerültek ingadozó változása, illetve a levelező tagozatosok számának növekedése mellett következett be. Az esti tagozat és a távoktatás vonzereje a megyei hallgatók körében nem jelentős. A levelező tagozatra kerülők számának jelentős növekedése is indokolttá teszi a felnőttképzés lehetőségeinek, illetve a – különösen a helyi megyei, illetve regionális – munkaerőpiac által támasztott kereslet felmérését.

4.6. A középiskolából kikerülő diákok tekintetében egyértelműen a felsőoktatási intézmények nappali tagozatai élveznek elsőbbséget. A meghatározó képzési formák, azaz a nappali és levelező tagozat összehasonlításával arra az eredményre jutottunk, hogy az utóbbi tagozatra kerülő, felvétel évében érettségizettek alig 10%-át képezik a nappali tagozatossá váló diákoknak. A középiskolát befejezők számára olyan többletfeltételeket szükséges teremtenünk, amelyek egyedivé és ezzel vonzóbbá teszik a karon folytatott oktatást más közgazdász képzéseknél. Elengedhetetlen a tömegképzést felváltó minőségi oktatásra való áttérés, melyet nem elég hangsúlyoznunk, hanem tennünk is kell érte. Gondolunk itt az Európai Unió piacán is kommunikálni képes, valós szakmai nyelvismerettel rendelkező diplomások kibocsátására. Ennek megfelelően a főiskolai nyelvoktatásnak már nem elegendő „csak” a nyelvvizsga-bizonyítvány megszerzését megcéloznia. A karon folytatott képzés egyedivé tehető több gyakorlatorientált tárgy bevezetésével, amivel az alternatív tárgyak palettája is bővíthető.

4.7. A Békés megyéből az érettségi évében hazai felsőoktatási intézménybe kerülő nappali tagozatos diákok aránya és a kar pénzügyi szakán a középiskola befejezése után azonnal felvett hallgatók aránya közel azonos szinten, 50% körül mozog. A személyügyi szervező szak, illetve a

szerveződő újabb szak jövőbeni vonzerejét a középiskolából kikerülők körében javítani szükséges.

Manapság az a felsőoktatási intézmény tud talpon maradni, amely képes a folyamatos megújulásra, és a külső környezeti hatásokra való azonnali reagálásra. Ehhez azonban elengedhetetlen, hogy az adott intézmény a társadalmi-gazdasági élet ismert és elismert szereplőjévé nője ki magát. Még mindig nem ismerik elegendően a békéscsabai, immár 10 éves közgazdász képzést.

Az országban több helyen is megfordulva többször találkoztunk meglepett, de érdeklődő arcokkal, ugyanis sokan a tanítóképzést rendelik városunkhoz. Mi magunk is reklám lehetőségeket hordozunk magunkban, de az sem mellékes, hogy kedvező képet alkossanak a kar tevékenységéről, akár „a Dunán innen, vagy a Dunán túl”. Az előbbieket egészíti ki a város, a megye, illetve a gazdasági elit szereplőivel folytatandó „párbeszédek sora” az igények, valamint a kereslet valós feltérképezése miatt. A TSF Gazdasági Főiskolai Karán nagyon rugalmas és hatékony oktatói gárda dolgozik, ezért hisszük és bízunk benne, hogy közös, az előbbi szempontokat is mérlegelő munkánkkal a hosszú távú működés biztosítható.

Felhasznált irodalom:

- Almási Z. (2001): Adatok a TSF-ről 2000/2001.
- Almási Z. (2002): Adatok a TSF-ről 2000-2002.
- Békés Megyei Munkaügyi Központ (2004): Tanulmányaikat befejezők várható megjelenése a munkaerőpiacon 2004.
- Központi Statisztikai Hivatal: Népszámlálás 2001. - Területi adatok
- Központi Statisztikai Hivatal (2001): Időszaki tájékoztató-Népmozgalom
- Oktatási Minisztérium (2003): A magyar felsőoktatás modernizációját, az Európai Felsőoktatási Térséghez történő csatlakozását célzó felsőoktatás-fejlesztés koncepciója (Vitaanyag)
- Oktatási Minisztérium (2002): Oktatási-statisztikai évkönyv 2001/2002.
- Oktatási Minisztérium (2003): Oktatási-statisztikai évkönyv 2002/2003.
- Oktatási Minisztérium (2002): Statisztikai tájékoztató – Felsőoktatás 2001/2002.
- Oktatási Minisztérium (2004): Gyorsjelentés a felsőoktatási jelentkezésekről
- TSF-GFK Tanulmányi Osztály (1994-1999): Jelentés a felsőoktatási intézmények tanév eleji helyzetéről 1994/1995. tanév – 1999/2000. tanév (1994-1999. október 15-i állapot)
- Wébel D. (2001): Helyzetkép 2000. A Tessedik Sámuel Főiskola (TSF) adatainak elemzése. *Körös Tanulmányok*, Tessedik Sámuel Főiskola Gazdasági Főiskolai Kar, Pedagógiai Főiskolai Kar, Békéscsaba-Szarvas

JOSEPH JAMES MIANO

Bejutás az egyetemre – amerikai módon

Bevezetés

Bármilyen sok tekintetben különbözik is az Egyesült Államok és Magyarország, mégis vannak olyan hagyományok, gyakorlatok és eljárások, amelyek mindkét országban megtalálhatók. Ilyen például az évenkénti egyetemi és főiskolai felvételi eljárás. Ez a cikk megpróbálja megismertetni az olvasót az amerikai felsőoktatási felvételi rendszerrel, amelynek néhány aspektusa a jövőben a megújuló magyarországi felvételi eljárás részévé válhat.

2005-ben a magyarországi felvételi rendszer egy modernebb modellt követve megújul. A jelenlegi szisztéma elsősorban a lexikai tudást és a tényszerű ismereteket helyezi a középpontba, szemben az amerikai modellel, amely a kreativitást, a csoportmunkát és az analitikus képességeket díjazza.

Az amerikai felsőoktatás nem központilag irányított. Minden intézménynek joga van a saját felvételi eljárásait és az elfogadás kritériumait meghatározni. Néhány felsőoktatási intézmény az adott állam törvényhozásának irányítása alatt áll, mely esetben az állam előírhatja, hogy milyen százalékban kell az intézménynek az államban lakó jelentkezőket felvenni. Például az Észak Karolinai Egyetem esetében a felvettek 70%-ának minden évben a saját államból jelentkezők közül kell kikerülnie, és a felvetteknek csak 30%-át alkothatják más állambeli jelentkezők. Néhány különbségtől eltekintve azonban elmondható, hogy az amerikai felsőoktatási intézmények nagy része hasonló kritériumok alapján válogat a jelentkezők közül.

Az egyetlen hasonlóság az amerikai és a magyarországi felvételi kritériumok között a középiskolai érdemjegyek jelentősége. A középiskolai tanulmányi előmenetel mindkét ország felvételi eljárásában fontos szerepet játszik. Azonban Magyarországtól eltérően Amerikában a felvételizők nem tesznek felvételi vizsgát az általuk kiválasztott felsőoktatási intézményekbe. Ehelyett a továbbtanulni kívánó

középiskolások egy Scholastic Aptitude Test (rövidítve: SAT) nevű vizsgát tesznek. Ez egy standardizált teszt, amely inkább a tanulási képességet, mint a már megszerzett ismereteket vizsgálja. Néhány államban a diákok az American College Test (rövidítve: ACT) nevű vizsgát is választhatják, amely szintén egy standardizált képességmérő teszt. Ezt azonban csak néhány középnyugati államban lévő egyetem fogadja el.

1. Standardizált tesztek

A SAT írásbeli vizsga, amely az interneten is letehető bárhol a világon. A SAT első változatát 1926. június 23-án tette le 8040 vizsgázó. Ekkor a teszt kilenc feladatból tevődött össze, melyek a következők voltak: (1) definíciók, (2) számtani problémák, (3) csoportba sorolás, (4) mesterséges nyelv, (5) antonímák, (6) számsorozatok, (7) analógiák, (8) logikai következtetések, (9) olvasott szöveg értése. Az évek során a SAT olyan irányba fejlődött, hogy mai változata a verbális és matematikai okfejtést méri. A SAT minden egyes átalakítása alkalmával egész sor tényezőt vettek számításba, mint például az igazságosság, a ponthatárok, a vizsga költségei, a közvélemény megítélése, a felszíni validitás, a vizsgázók körében történt változások, a tesztkészítés módszereinek változása és a felvételi eljárások módosulása. A mai SAT több célt szolgál: szövegértelmezést, matematikai képességet és íráskészséget mér, s mindezt 3 óra 45 perc alatt.

2. Tanterven kívüli tevékenységek

Ezen a ponton az amerikai és a magyar felvételi eljárások közötti hasonlóságok véget is érnek. Az amerikai felsőoktatásban a tanterven kívüli iskolai tevékenységek, a személyes tulajdonságok és a sokszínűség a felvétel fontos kritériumai. A tanterven kívüli tevékenységek azokat az elfoglaltságokat jelentik, amelyeket a tanulók a középiskolában a tanórákon kívül végeznek. Ez jelenthet diák klubtagságot,

sporttevékenységet vagy bármilyen más tanórán kívüli foglalkozást.

Az alábbi táblázat egy tipikus amerikai középiskola által támogatott tanórán kívüli tevékenységeket mutatja be. A lista egy Connecticut állambeli iskola internetes oldaláról származik (http://www.norwalk.k12.ct.us/nhs/extracurr.htm), és jól illuszt-rálja a felajánlott foglalkozások sokszínűségét.

Német klub	Megismerjük a németül beszélő országok hagyományait és ünnepeit. Tanulmányutakat szervezünk közeli és távoli helyekre, többek között Németországba.
Olasz klub	Célunk az olasz kultúra megismerése. A klubot mi, diákok működtetjük. Olyan tagokat keresünk, akiket érdekel a közösségben végzett munka és az iskolai és szünidei kulturális programok.
Újságíró klub	Minden hónapban megjelentetjük az iskolai újság soron következő számát. Az újság célja, hogy az iskolai hírek kommunikációs csatornája legyen, fórumot adjon a kreativitásnak, és ráirányítsa a figyelmet iskolánk gazdag és sokszínű közösségének tagjaira.
Bíróság klub	A résztvevők szerepjátékszerűen eljátszanak egy aktuális bírósági tárgyalást, és megismerik a releváns törvényeket egy gyakorló ügyvéd segítségével. A klub tevékenységének csúcspontja, hogy a tagok részt vehetnek a Stamfordi Bíróság által hirdetett versenyen, ahol egy ügy mindkét oldalát képviselniük kell.
Számítógép üzemeltető klub	A foglalkozásokon a számítógépek karbantartásával, az eszközök frissítésével, javításával és a számítógépek védelmével foglalko-zunk.

A felsoroltakon kívül ugyanez a középiskola az alábbi tevékenységeket is meghirdette: popzenekar, szimfónikus zenekar, sí klub, audio-vizuális klub, színjátszókör, afro-amerikai klub, iskolai évkönyvkészítés.

Egy tipikus amerikai középiskolában a tanulóknak általában változatosabb és többféle plusztevékenység végzésére nyílik lehetősége, mint egy átlagos magyar középiskolában, és ezekre a foglalkozásokra az iskolák nagy súlyt fektetnek. Ezen kívül Amerikában a sporttevékenységet is a felvételi kritériumok között találhatjuk.

Bár ez nem előírás, sok amerikai felsőoktatási intézmény interjúra is behívja a jelentkezőket. Ez lehetővé teszi az egyetem vagy főiskola képviselői számára, hogy meggyőződjenek a jelentkezők alkalmasságáról. Vajon be tud-e a majd a jelölt illeszkedni az iskolai környezetbe? Hozzájárul-e majd az iskola társadalmi életéhez? Többek között ilyen kérdések alapján jellemzik a jelöltek személyes tulajdonságait.

Végül de nem utolsósorban az amerikai felsőoktatási intézmények törekednek a diákság minél sokszínűbb összetételére. Az amerikai oktatás filozófiája szerint a sokféleség pozitívan járul hozzá a felsőoktatásban szerezhető tapasztalatokhoz. Ezért az intézmények igyekeznek az etnikai, kulturális és földrajzi sokféleséget biztosítani. Amerikában törvény írja elő az egyenlő esélyek biztosításának kötelezettségét az oktatásban, ezért az intézmények igyekeznek a kisebbségek közé tartozó hallgatók felvételére.

A sokféleségre való törekvés azt is jelenti, hogy az egyetemek és főiskolák korlátozzák, hogy egy adott középiskolából a jelentkezőknek milyen hányada tanulhat náluk tovább. Azokat a jelentkezőket részesítik előnyben, akik új és különleges színt hoznak az intézmény életébe, ezáltal nem csak a középiskolai osztályzatok és a teszteredmények játszanak szerepet a felsőoktatásba való felvételben. Ugyanennyire fontos, hogy a jelentkező sokoldalú legyen, és nem elég, ha a jelölt csak az iskolai tényanyag visszaadásában sikeres.

Csakúgy mint a felvételi eljárás módja és kritériumai, a szelekciós folyamat időzítése is eltér Amerikában a

magyarországitól. A tanulók általában az utolsó középiskolai évük őszi félévében pályáznak az egyetemi és főiskolai helyekre. Vannak olyan felsőoktatási intézmények, amelyek a tanév egész során beérkezés szerint bonyolítják felvételi eljárásaikat. Általában az intézmények a tél közepe táján, jellemzően február közepén adnak választ a jelentkezők kérelmeire. Természetesen a középiskola sikeres befejezése, ami májusban vagy júniusban történik, az egyetemi vagy főiskolai felvétel előfeltétele.

Amikor a jelentkezők február közepén értesítést kapnak, hogy melyik egyetemre vagy főiskolára vették fel őket, egy hónapon belül választ kell adniuk, hogy elfogadják-e a számukra felajánlott helyet. Előfordul, hogy néhány jelentkezőt a felsőoktatási intézmények várólistára helyeznek. Amint beérkeznek a felvettek válaszai, hogy elfogadják-e a nekik felajánlott helyet, az intézmények értesítik a várólistán lévőket a felvételükről. Nem ritka, hogy a végzős középiskolások hat-hét intézménybe is jelentkeznek.

3. Konklúzió

A felsőoktatási felvételi rendszerek előnyeinek és hátrányainak mérlegelésekor elsősorban a rendszer célját kell szem előtt tartanunk. Mind a magyarországi, mind az amerikai rendszer hasznos szerepet tölt be, amennyiben képes a felsőoktatásban rendelkezésre álló korlátozott számú férőhelyet a magasabb számú jelentkezők között szétosztani. A rendszerek közötti különbségek tükrözik a két országban vallott eltérő kulturális és etikai nézeteket a felsőoktatás céljairól.

Az Amerikai Egyesült Államokban az egyetem és a főiskola lényegében ugyanazt jelenti, vagyis nincs különbség ezen intézményekben kiadott diplomák minősége között. Mindkét fajta intézményben lehet BA (Bachelor of Arts) végzettséget szerezni. Ugyanígy nincs lényegi különbség a négyéves alapképzést követően megszerezhető posztgraduális fokozatok között sem. Továbbá mivel a munkaadók is értékelik a sokszínűséget, a bölcsész szakokon szerzett diplomák különösen értékesek. A mai amerikai gazdasági rendszer az

általános képzettséget magasabbra értékeli, mint a szakképzettséget.

Az amerikai felvételi rendszernek számos előnye van a mai magyarországi rendszerrel szemben, mivel fontos számára a sokszínűség, valamint a csoportmunkát díjazza és nem az egyéni teljesítményt. Ezen kívül a felvételi eljárás során fontosabb szerep jut a jelentkezők személyiségének, mint Magyarországon. Amerikában a felsőoktatásba jelentkezők nemcsak nevek egy listán, hanem minden intézmény egyéni képességeik és tulajdonságaik megismerése alapján dönt a felvételükről.

Magyarra fordította: Kiss Csilla

SZILÁGYI ANDRÁS

A kanti filozófia esztétika szemlélete

Kétszáznyolcvan éve született és ugyancsak kétszáz éve, hogy meghalt Immanuel Kant (1724-1804) a klasszikus német idealizmus rendszeralkotó filozófusa. Ezen évforduló a művelt világ valamennyi országában Kant-évnek számít.
A Tessedik Sámuel Főiskola Gazdasági Főiskolai Kara, Bevezetés a filozófiába címmel megtartottt szemeszter keretén belül, kiemelt óraszámban mutatta be Kant történelmi jelentőségű felvilágosodás-kori kísérletét, melyben az ész, az értelem, és a képzelet lehetőségeinek és korlátozottságának meghatározásán túl, egy paradigmaváltó transzcendentális látásmód is a filozófiai hagyomány részévé válthatott. Kant esztétikai szemléletének rendhagyó filozófiai elemzésével, hajtsunk mi is fejet e parókás filiszter előtt, aki a hagyományos metafizikával szemben a modern világ szellemi alapjainak kiépítésében elévülhetetlen érdemeket szerzett. Gondolatai napjainkig terjedő hatást gyakoroltak a filozófia fejlődésére.

Bevezetés

Ha nincs individuum, akkor nincs ítélő erő, ha nincs egyéniség, nincs szuverén gondolat, mert másképpen meghatározó ítélő erővé „váltanak” a képességek. Az ítélő erő tehát az a nem kidolgozott „harmadik”, amely nem közvetlenül logikai, hanem az érzékelést jelöli, ami pszichikai közvetítő elemként a „*természet különös* ”[19]sokrétű önállóságában teremt rendet. Így *Kant* egyetlen filozófiai kidolgozása helyett, az első két *Kritika* összeköttetésére, az általa rendszer, az „átmenet megteremtésére vállalkozhatott.”[20]*Kant*nak, *Az ítélőerő kritikájá*nak (1790) megírási körülményeiből, s e művét megelőző levelezéséből nem tűnik ki a korabeli művészeti alkotások tanulmányozása. Mindebből mégsem vonhattam le azon következtetést, hogy filozófiai rendszer harmadik

[19] I. Kant: Az ítélőerő kritikája, Akadémia Kiadó, Bp.1979, 153. old.
[20] Tengelyi László: Kant, Kossuth Kiadó, Bp. 1986, 124. old.

elemének megalapozása ne feltételezte volna a művészetek értő ismeretét. De ami még figyelemreméltóbb: személyes művészi tapasztalatainak hiánya sem akadályozta meg Őt abban, hogy megteremtse egy filozófiai rendszer esztétikáját és létrehozza egy önálló esztétika filozófiai rendszerét. Megállapítható, hogy az esztétikum *Kant*nál épül be első alkalommal egy önálló filozófiai rendszerbe. Ebben a rendszerben az esztétika kinyilvánítja a képességek szabad összhangját, amely bizonyos módon a szép iránti speciális érdekhez kapcsolódik, de amelyben az érdek már morális létre is rendel. Summa summarum – előkészíti az erkölcsi törvényt, másképpen fogalmazva a „tiszta gyakorlati érdek elsőségét."[21] Ekképpen a szabadság felismerése – a szubjektív átélésen keresztül – az intellektuális gyönyört, (*Lust*) a saját létünk öncélja tudatosítható. Ebben az értelemben a szép tehát nem élvezet, hanem értelmi szintű felvilágosodás felé törekszik. S bár a tetszésben, a szépben teleológiai ítélet is rejtve van, mégsem kapcsolódik közvetlenül az érdekhez, a sémához. Nem, mert független világ, ugyanakkor mégis beleavatkozik az életünkbe. S bár a szép nem jut el a fogalom szintjére, éppen szimbolikus halk szava az, amit az ítélőerő hangossá tud tenni a dolgok világban!

Következésképpen *Kant* esztétikája nemcsak a német idealizmus szellemét előlegezte meg, hanem korunkig meghatározóvá vált az európai és magyar gondolkodás történetében, sőt, mindmáig – a szép és fenséges értelmezésében is – nyitott az újabb és újabb kritikai értelmezések számára. *Kant* a fenséges fogalmában, az ideák (törvények) tiszteletében, a természeti valóság ideáját egy sajátos vonzás és taszítás kölcsönhatásaként mutatja be. *Kant* kritikai szelleme szerint: mindvégig magunknak kell lenni az ideával való szembenézésünk során, s nem lehet ugyanazokat a kérdéseket és ugyanúgy feltenni, mint korábban.

[21] Gilles Deleuze: Hume és Kant, Osiris Kiadó Bp. 1998, 294. old

1. Transzcendentális metafizikai rendszer kiépítése

Mielőtt az esztétika kategóriáinak fogalmi rendjét és tartalmát elemzően feldolgoznám, elengedhetetlenül szükséges tárgyunk szerinti – harmadik kritika részeként található – esztétika elemzéséhez és megértéséhez a két korábbi, *(A tiszta ész kritikája, A gyakorlati ész kritikája)* önmagában is egész kritikai mű kategóriáinak vázlatos jellemzése, a paragrafusaiból levonható filozófiai alapvetések és következtetések ismerete. Annál is inkább, mert *Kant* transzcendentális filozófiája olyan háromegységű műben megfogalmazott, amelynek mindegyik eleme önálló egység és rendszere szerint feltételezi a másikat, s amelynek módszertana visszatérő, az egész rendszer kritikai elemeit analógiásan meghatározottak. Az *Ítélőerő kritikájá*ban végbevitt rendszert felépítő összekötő fordulat már a filozófia fogalmi összefüggésében teljesíti ki az esztétikai képzelőerő öntételező folyamatát. *Kant* felvilágosult kritikai szelleme áthatotta a létezés minden területét, esztétika elmélete egy transzcendentális racionális metafizikai rendszer kiépítésében teljesedett ki.

2. A transzcendentális és metafizikai elvek paradigmaváltó következményei

Kant olyan határfogalmak szükségességét tételezi, amelyeken belül lehetséges, és amelyeken túl már nem lehetséges a megismerés. *Kant*nál a transzcendentálisnak nevezett megismerés nem annyira a tárgyakkal foglalkozik, hanem a tárgyak megismerési módjával, amennyiben a priori lehetséges. Ebben – az általa *Kopernikuszi* fordulatnak nevezet szemléleti változás – nem a tudaton lép túl, hanem a megismerés elvei haladják meg a tapasztalást, nem úgy, hogy a tudatból kilépünk a tárgyi világba, hanem a tapasztalást megelőző feltételként, amelynek az a rendeltetésük, hogy lehetővé tegyék a tapasztalati megismerést. *„Ha fogalmaink túllépik a tapasztalatot, akkor nevezzük használatukat transzcendensnek, amelyet immanens, azaz a tapasztalatra*

korlátozott használatuktól megkülönböztetünk." (Prolegoma, 45. §)

A transzcendentális esztétika reflexív feladata, hogy megmutassa mindazt, amit „saját ismerő tehetségünk (…) a magáéból hozzáad."[22]Pontosabban, ami nem a tapasztalatból ered, hanem a tapasztalat feltétele a szubjektumban.

A törvényeket az értelem nem meríti a természetből, hanem előírja annak szabályait *(Prolegoma, 36§).* A megismerés pedig értelmünk törvényeinek alkalmazása a szemléleti tárgyakra *(B, 148§).* Amikor az ész túlmegy a tapasztaláson (az anyagi világra vonatkoztatott módon), akkor ellentmondásokba (antinómiákba) torkollik, mivel az ellentmondás mindkét oldala az értelemből kiindulva vitatható.

Lehetséges kiindulópontot kínál számunkra a harmadik kritikához írt bevezetés, a transzcendentális és a metafizikai elvek közti különbségtételről. Ebben a *„A transzcendentális elv az, aminek révén a priori képzeljük el az általános feltételt, amely mellett a dolgok kizárólag és egyáltalán megismerésünk tárgyait jelenthetik".* Ellenben metafizikai elvnek nevezzük azt, ha a priorinak képzeli el a feltételt, ami mellett az objektumok fogalmának, amelyet empirikusan kell megadnia, továbbá az a priori meghatározása egyedül lehetséges.

A metafizikai elvek empirikus tényként magától értetődőnek tekintik tárgyaik létezését. A transzcendentális elvek nem tartalmaznak tudást sem a világról, sem bármi másról annak az ismeretnek a kivételével, hogy maguk a tárgyukat képező metafizikai elvek kritikai elemzése szükséges volna, mivel a metafizikai elvek magától értetődőnek tekintik azt az objektív adottságot, amely a transzcendentális elvek számára nem a priori hozzáférhető. A transzcendentális elvek tárgyai – ennek megfelelően – mindig metafizikai tudást célzó kritikai ítéletek. A transzcendentális filozófia tehát mindig a metafizika kritikai filozófiája.

[22] Immanuel Kant: A tiszta ész kritikája, Akadémia Kiadó, Bp. 1981, B. 28. old.

Kant számára tehát az érzékelés maga a valóság. A fenomén (a jelenség) csupán tárgya a tapasztalatnak, de nekünk a tapasztalat feltételéből kell kiindulnunk. Filozófiai rendszerében, az úgynevezett lehető tapasztalat tartalmának törvényt, az értelem a priori törvényei szabnak. A *magánvaló* létezőt a maga abszolút mivoltában nem ismerhetjük meg. A tapasztalat a megismerés egy módja, melyhez értelem szükséges; az értelem szabályainak pedig (mielőtt a tárgyai adva volnának) *a priori* meg kell lennie. A dolgokról azt ismerjük meg, ami *a priori*, amit magunk helyezünk bele. Érzékiség olyan receptív képesség, amiben a tárgyak bennünket illetnek. Az így adott tárgyak szolgáltatnak szemléletet (tér, idő, kategória) ami, csak érzékiségre vonatkoznak. Transzcendentális esztétika az érzékiség elveiről szóló tudomány, szemben a tiszta gondolkodás (Transzcendentális logika) elveivel szóló tannal. Az egyes *szubjektív érzeteket objektívvá kell tenni*, hogy visszavezethető legyen *szükségszerű és általános szabályokra*. Vagyis a térnek (a szemlélet külső formájának) és időnek (a szemlélet belső formájának) szubjektívnak kell lennie, mint valami *lehetségesség*, hogy objektív legyen. Az *érzékiség* tehát annak a *képessége*, hogy *képzeteket fogadunk be*, addig az *értelem az a képesség*, amellyel *magunk hozunk létre képzeteket*, amivel megismerjük a tárgyakat (fogalmak spontán kialakulása), vagyis képzetekhez viszonyítva gondoltatik. Sajátos, szenvedős nyelvi szerkezetben az érzékiség nélkül a tárgy nem adatik, értelem nélkül pedig nem gondoltató el. *A gondolkodás tehát a fogalmakban való megismerést jelent*.

Összefoglalva a tapasztalattól függetlenül: négyszer három tiszta ítéletformából, tizenkét értelmi fogalom, illetve kategória adódik. A kategória már egységet előfeltételez. Ahhoz, hogy lehetségesként elgondoljuk, – a kategória nem-empirikus egységét – egy éppoly nem empirikus alapot kell feltételeznünk, ami az ÖNTUDATBAN, az ÉN GONDOLKODOMBAN rejlik. Különben olyan képzet lehetne bennem, amit nem én gondolhatnék. A kérdés az, hogyan lehetséges egyáltalán tiszta értelmi fogalmakat jelenségekre alkalmazni? Ehhez alkalmazza *Kant* az

úgynevezett transzcendentális (híd) sémát, ami *összekötő: kategória és jelenség között*. Ezzel azt fejezi ki, hogy tiszta fogalmaink nem elvonatkoztatással, hanem konstrukció révén keletkeznek, a képzelőerő produktivitása által. Ekképp a képzelőerő a fogalomnak megszerezendő képét, a sémát „követő" séma-variációknak tulajdonítja, amiben *a kategóriákat és a szemléletet az idő köti össze*. Az egyes kategóriák sémái a következők: *a mennyiségnek a számlálás szolgál alapul, (egymásutániság) a minőség az idő kitöltésének fokából áll, a viszony objektív vonatkozása az időrend (tartam, egymásutániság, egyidejűség), modalitás, mint az idő lényegi formája (lehetséges, valóságos, szükségszerű).*

3. Az alapelvek rendszere

Az alapelvek rendszere megszabja, hogy milyen feltételek között lehetséges tapasztalat. Így a legfőbb törvények: 1. Szemlélet axiómái, mint mennyiségi nagyság. 2. Az észlelés anticipációi, mint az érzékelés, „mint a minimálisan érzékelhetőség egy fokának szükségessége." 3.A tapasztalat analógiái, mint a jelenségek (időbeni változásának) szükségszerű összefüggése (benne: A. - szubsztancia *állandósága*, mint szubsztrátum, amiben az idő megjelenik, B. - *okság*, mint kiegészítő szükségszerű tapasztalat. C. Ha egyidejűség áll fenn, akkor *kölcsönhatás* alaptétele érvényesül). A tapasztalati gondolkodás posztulátumai általában: lehetséges (formális feltétel), valóságos, anyagi feltétel, szükségszerű.

Kant az időre vonatkoztatva: 1. Szubjektumhoz köti az időt, ami nem fogalom, hanem az „érzéki szemlélet tiszta formája", így a szubjektum affekciója szerint (érzelmileg színezett, hangulatilag) adott. 2. Ugyankkor az idő objektív érvényességét (empirikus realitását) csak a jelenségekre ismeri el, az időnek csak tapasztalati realitása van, transzcendentális realitása nincs. 3. Továbbá az időt elválasztja a tapasztalattól, s mint eredendő a priori meglévőt szemléli. Mindebből következik, hogy *Kanti* értelmezésben nincs objektív „idő" az „érzéki szemléletből" elvonatkoztatva

az idő: SEMMI. Így válik az idő és tér, összekötő szemléleti formává, amely a *kategória és tapasztalati tartalom közös mozzanatát képviseli*, s mint ilyen egybefűzi őket. Az általa ajánlott, de nem igazolt ítéletfelosztás a következő: a. Mennyiség szerint (általánosak, részlegesek, egyediek); b. Minőség szerint (állítók, tagadók, végtelenek); c. Viszony szerint (kategorikusak, hipotetikusak, szétválasztók); d. Módszer szerint (problematikus, asszertórikusak, apodiktikusak).

Összefoglalva tehát a kategóriák „gondolkodó funkciójuk" által „a különböző képzeteket egy közös képzet alá rendezik,"[23]az emberi elme egységesítő funkcióját látva el. Meghatározza a kategóriarendszer a prioritását, azután „*feltalálása vezérfonalául megpillantja*"[24]az ítéletek vizsgálatát. A gondolkodáson tehát a különböző képzet összekapcsolását érti. Az értelem feladata pedig az lesz, hogy a különböző képzeteket közös fogalomba egyesítse. Végül a fogalmak szintézisét – képzetek összekapcsolását – az ítélőképesség végzi. „Az értelem valamennyi tevékenységét visszavezethetjük az ítéletre, úgy hogy az értelem, általában ítélőerő képességként képzelhető el."[25]Az észlelési ítéletek az észnek és az észlelésnek a viszonyát fejezik ki. A tapasztalati ítéletek az alany állapotától függetlenek és egyetemesek. Ebben az értelemben fogalmaink logikai sémák.

4. Metafizikai fordulat gyakorlati szükségszerűsége

Kant azzal, hogy rámutat az elmélet korlátozott lehetőségeire, megteremti a feltételeket a gyakorlati ismeretek számára. A következőképpen fogalmaz:„*meg kell szüntetnem a tudást, hogy a hit számára helyett nyerjek"*. A gyakorlati ismeretekre azért van szükség, mert a *feltétlen (a világ, a lélek, és Isten eszméje)* nem közelíthető meg *semmiféle elméleti ismerettel*, bizonyos értelemben mégis

[23] I. Kant: A tiszta ész kritikája 1787-es második „B" kiadás, Akadémia Kiadó, Bp.1981, 73. old.
[24] Pauler Ákos: Bevezetés a filozófiába, 241.old.
[25] I. Kant: Prolegomena, 18.§.

belátható. A továbbiakban – *A gyakorlati ész kritikájá*ban – már az objektívnek elismert magánvaló lét, a *szabadság*[26]és az etika kérdéseinek fogalmi vizsgálata kerül előtérbe. Ki kell mutatnia, hogy a „tiszta ész" mellett, a gyakorlati ész (is) lehetséges. Ekképp az ész önmagától (is) megszabhatja az akaratot s így metafizikája, minden tapasztalati elemtől függetlenül jön létre. A *tiszta ész a természet, a gyakorlati ész, a cselekvés törvényhozójává válik. Kant egyetlen etikai alapelvet ismer el: az erkölcsi törvényt, amelynek megalkotója maga a gyakorlati ész.* Mi vagyunk a törvényhozók a magunk végességében (még az erkölcsi törvény is a véges ész ténye). Ez is a Kopernikuszi fordulat része. Ebben az értelemben a filozófiája nem egy eleve adottnak tekintett világrend leképezője, hanem az emberi elme öntevékenységének, az ész célszerű egységének kifejezője.

A transzcendentális analitika következetesen a jelenség és a magábanvaló dolog szembeállításával zárul: *Kant* a (helyes) értelmi tevékenység területét a „fenomének" világára korlátozza, azaz a számunkra való dologhoz kötötte. A magábanvaló dolgok viszont megismerhetetlenek maradnak az ember számára. Világuk problematikus, azaz lehetőség szerinti. Funkciója az érzékelhetőségnek és magának az embernek a korlátozása, mivel a noumenák világát a logikai kategóriák nem „képesek" megismeri. Kant dualizmusa szerint tehát a tiszta ész világot egyrészt a maga valóságában, a maga jelenségében ismeri meg. Másrészt a gyakorlati ész képes a magánvaló világból (az etikán keresztül) megismerni a világot. Miközben nem hagyható figyelmen kívül, hogy az ész az emberi természet szerint működik, ami önmagában véve transzcendenciára vezet, s azok a *Kant* által alkalmazott megkülönböztetések és szembeállítások: „emberi természet" és „eszes lény", „tiszta ész", és „empirikus ész" nem tartoznak az antinómiák körébe, hanem épp az antinómiák feloldásának feltételei.

Az ész logikai következtetéseinek – dialektikus látszatának – elemzése bebizonyítja, hogy ezek az eszmék (lélek, világ, Isten) tárgyként szemlélve

[26] I. Kant: A gyakorlati ész kritikája. Gondolat, Bp. 1991, 143. old

tévkövetkeztetésekhez vezetnek: benne a Lélek, mint paralogizmus, a Világ, mint antinómia, az Isten, mint teológiai eszmény jelenik meg. Mindez azért, hogy levezethető legyen a tiszta ész használatával. Értelmezésemben *Kant* Istent csak levezetésnek használja. Az objektív pricípium helyébe tehát az ész *regulatív használatának tana lép*, alkalmazása pedig az emberi gyakorlatban történik.

5. A célszerű egység kettős törvényhozása

Kant a metafizika kopernikuszi fordulatának nevezte azon törekvést, amikor az „értelem maga a természet törvényeinek forrásához" talál vissza. Sőt, a *gyakorlati ész maga, az erkölcs törvényeinek – kategorikus imperatívuszának – megalkotójává* válik. A gyakorlati ész törvényadásában nyugszik a szabadság fogalma, amely magába foglal minden etikai előírásnak *a priori* alapját. Innen kapja jelentőségét az emberi ész célszerű, teleológiai egységének értelmezése is. A két tétel együttesen fejezi ki a *„kritikai rendszer*" alapeszméjét: *célszerű egység a kettős törvényhozásban.* **Ez az a gondolat, amellyel *Kant* a természet és erkölcs, időbeliség és szabadság között megnyílt szakadékot – ahol nincs átmenet – megkísérli egy harmadik elemmel összekötni, összekapcsolni.** Mégis kell közöttük kapcsolatnak lennie, olyanformán, hogy a jelenségvilág *„törvényszerűsége legalábbis összhangban legyen a szabadságtörvények lehetőségével, hogy szükségszerűsége nyitva álljon az akarat szabadsága számára*."[27]A kérdés, ebben a kétségtelenül ellentmondásos folyamatban – vajon értelmezhetjük-e az emberi ész célszerű egységének gondolatát úgy, hogy az úgynevezett végcél kijelölésével az erkölcsi autonómia „az értelem törvényhozásának" is irányt szab? Ugyanakkor tekinthetjük-e a természeti oksági rendjét a gyakorlati ész „szükséglete" szempontjából célszerűnek?

[27] I. Kant: Ítélőerő kritikája, Akadémia Kiadó, Bp. 1979, 142. old.

Kant álláspontja szerint, itt (is) a „kategóriákat kísérő” *analogikus fogalomalkotást* van dolgunk: amikor „a természet célszerűségének” elképzelését kialakítja, nem csupán arról van szó, hogy a gyakorlatból ismert célfogalmat egyszerűen átviszi az oksági összefüggésekre. Mégis a kritikai rendszer felépítése szempontjából döntő jelentőséget tulajdonít ennek, mert a gyakorlati „minta” ellenére mégis elméleti fogalomnak tételezett, amely a tapasztalati természetkutatásban nem tekinthető „illetéktelen betolakodónak.” Ugyanakkor az a szerep, amelyet ez a fogalom a megismerésben betölt, különbözik attól a feladattól, amely az értelem kategóriáira hárul. Ezért *Kant* a természet célszerűségének egész elképzelését – mind az értelemtől, mind a gyakorlati észtől elválasztva, – EGY KÜLÖN KÉPESSÉG hatókörébe utalja, megerősítve, hogy nemcsak pszichológiai, hanem logikai közvetítésről van szó. Az értelem és ész analógiája szerint fel kell tételeznünk – gondolta *Kant* –, hogy az ítélőerőnek (is) megvan a maga tisztán a priori elve, ami artikulálható!

6. A metafizikai rendszer esztétikája

Kant filozófiája elengedhetetlenül olyan kutatást követel tőlünk, amelyben pontosan meg kell határoznunk az esztétika helyét és szerepét. *Kant* maga fogalmazza meg *Az ítélőerő kritikájá*nak „Bevezetés”-ében az első közelítésű választ. Ebben bizonyítja, hogy a két előző *kritiká*nak – *A tiszta ész kritikája* és *A gyakorlati ész kritikája* – tartalmát alkotó kérdések valamint a tudományos megismerés és az etika elméletének ismeretelméleti kidolgozásával kapcsolatban felmerült kérdések csak akkor oldhatók meg, ha egymással szükségszerű összefüggésbe lépnek. *Kant* elsődlegesen azért fordult az esztétika problémaköréhez, hogy megoldja saját egymástól függetlenedő kritikai rendszerében kialakult ellentmondást, megoldja ellentétes elemekre, antinómiákra tagolt filozófiáját.

A metafizikai és a transzcendentális elvek különbségeiben is megfogalmazott tételre vonatkozóan *Kant* „a lehetséges szubjektív tapasztalati megismerés tárgyainak

tiszta fogalma” és a „szabad akarat meghatározásának eszméjeként tekintendő gyakorlati célszerűség elve” közti választóvonal meghúzásával folytatja, ami analogikus összefüggésben van – a meghatározó felosztású – a fogalmi és tapasztalati világ közötti kauzális viszony szükségességével.

Ebből következik a megismerés *fenomenalizált*, empirikusan megnyilvánuló alapelve iránti igény is, amelynek létéről egy ilyen kifejezés és összeillesztés artikulációs lehetősége függ. Az esztétika jelentősége kiemelt, hiszen ettől függ saját filozófiájának, a transzcendentális és a metafizikai párbeszéd megjelenítésének további lehetősége. A harmadik kritikában már transzcendentális módon rekonstruáljuk az esztétikai valóságot, hiszen a szép és a fenséges analitikai vizsgálatából következik ezen artikulált összeillesztés; a szép elemzéséből következően az összekapcsolódás még az értelem és képzelőerő között folyik. A fenséges vizsgálatakor, már a képzelőerő és az ész között. A fenséges érzése a nyers, őseredeti mivoltában ragadja meg a befogadót. Nem akar tetszeni, formátlansága maga a forma, ám a befogadó mégsem tud tőle szabadulni, annyira hatása alá kerül. A képzelőerőnek az ész által történő szabályozó mértéke nem válik megfelelővé, a séma Prokrusztész ágyába nem szorítható. Éppen ennek során ébred fel egy olyan rendhagyó gyönyör, olyan tetszés, amely a legnagyobb érzékelő képesség elégtelensége, illetve az ítéletének az eszmékkel való megegyezéséből ered. **Ez az érzékitől elszakadó esztétikai magatartás lett a modern művészet új befogadási paradigmája.** *Kant* feltételezése az volt, hogy ami taszít, közvetlenebbül érint. Sőt, közvetlenül képes „ideális” gondolati összefüggések átadására. *Kant* csak látszólag formalista, valójában meg akarja védeni az érzéki teljesség fokozódó elsorvadását.[28] Éppen ezért, tárgyunk szerint kiemelt fontosságú a fenséges fogalmának további elemző vizsgálata, amit dolgozatomban külön a III. rész elemzésében végzek el.

[28] Almási Miklós: Anti-esztétika. Gondolat, Bp. 1996, 113. old.

Kant hangsúlyozza, hogy a noumenális létezőnek (a tisztán benső lényegnek) fenomenálisan reprezentáltnak kell lennie. Következésképpen szakítani kell azon, a művészeti közélet szintjén kialakult vélekedéssel, hogy *Kant* esztétikai érdeklődése a művészet és ennek különböző funkciója miatti problémák megoldásán alapult. Olyannyira nem, hogy kezdetben még az esztétika elmélete sem áll érdeklődése középpontjában, annak ellenére, hogy ismerte az esztétikai elméletek irodalmát. *Kantnak* azért volt szüksége esztétikai elméletre, hogy olyan rendszerelméleti feladatot oldjon meg, amely nem elsősorban az esztétika szférájához tartozik. Ennek következtében *az esztétikai* közelítés egyik aspektusát, a filozófiai rendszer ellentmondása határozzák meg. A másik aspektus pedig a kritika elméleti kidolgozásával függ össze. Rendhagyó és példa nélküli kritikai vállalkozás ez abban a tekintetben, hogy *Kant* egy filozófiai rendszer részeként, és nem egy önálló diszciplína kutatási területét alkotva fogalmazza meg esztétikai elméletét.

7. Az új fogalmú esztétika

Létezik tehát a transzcendentális filozófiának egy olyan megkülönböztetett formája, amelynek kontemplatív élményét és ítéletét, csak megkülönböztetett fogalmakkal tudjuk leírni.

Tárgyunk szerint vizsgált új jelentésű esztétika, már nem az ismeretelmélet részét képezi.

A tiszta ész kritikájában elemzett transzcendentális ítélőerő meghatározásakor, még a reflektáló ítélőerő alárendelt volt a természeti célszerűség fogalmának. Mégis azért kell, illetve kellett új, megváltozott jelentéssel felruházni, és a reflektáló *ítélőerőhőz* sorolni *a művészetet*, mert a *célszerűség fogalma összefügg az eltérő fordítási problémák miatt tetszés nem tetszés érzésével*.[29] Amikor észleleteink megfelelnek az értelem kategóriáinak, az önmagában nem vált ki tetszést vagy, nem-tetszést. Ha viszont azt vesszük észre, hogy két vagy több (különböző)

[29] Hermann István: *Az ítélőerő kritikájá*nak németből fordított jelentés értelmezésében

empirikus természeti törvény között *összhang* fedezhető fel valaminő egyetlen konstruáló elv alapján, akkor ez a megfelelés, hatással van a tetszés, vagy nem-tetszés viszonyára.

Tehát célszerűség van benne. Ennek magyarázata az, hogy az értelem nem *sui generis*, a saját szándékolt természete alapján működik, hanem valamiféle szükségszerűség (*Kanti* értelemben vett kategoriális törvényszerűség) szerint. A tetszés, akárcsak a fájdalom, az érzések és nem a kognitív tudati állapotok körébe tartozik: *Kant* fogalomhasználatában: a tetszés „által az objektumban mit sem jelölünk". Pontosabban nem a tárgy hozza létre a gyönyört, hanem **az apriori, a képzelőerő és az ész szabad játéka.**

A szubjektum a priori felismerő szükségszerűsége *Kant* álláspontja szerint a tetszés alapja. Ez a gyönyör, ez a tetszés olyan csodálkozással egybemosódó érzés, ami akkor sem szűnik meg, ha már megismertük tárgyát. Magának a gyönyör érzésének kiváltásában két szempont érvényesül. *Egyrészt* a természetet megegyezni látjuk a saját megismerő képességünkkel, *másrészt*, a természet különnemű törvényeit magasabb törvényszerűség alá tudjuk sorolni még akkor is, ha ez a törvényszerűség is empirikus. Ennek elemzése révén találja meg *Kant* a „*kettőskötésű"* szálakat ahhoz, hogy új értelmű esztétikai fogalomhoz jusson. Ezt az úgynevezett összekötést az *Itélőerő kritikájában*, ezen belül a *„Bevezetés" VII. fejezetében* fejti ki. Itt még az esztétika és logika között egység van, de már elválasztott módon.

A tárgyról alkotott képzet esztétikai tulajdonságainak csak azt nevezi, ami ebben a képzetben csak szubjektív, ami tehát a képzetet a szubjektummal (az alannyal) hozza kapcsolatba, nem pedig a tárggyal.[30] *Kant* már megkülönbözteti a megismerés logikai érvényét az esztétikaitól. A tárgy célszerűségének olyan képzetet tulajdonít, amely közvetlenül minden megismeréstől függetlenül kapcsolatot létesít a tetszés és nem-tetszés érzésével: „*a célszerűség esztétikai képzetének*"[31]nevezi. Az

[30] I. Kant: Az ítélőerő kritikája, Akadémia Kiadó, Bp. 1979, 155-158 old.
[31] I. Kant: Az ítélőerő kritikája, Akadémia Kiadó, Bp. 1979, 157. old.

esztétika új fogalmában, a képzelőerő egy adott képzet révén szándéktalanul összhangba kerül az értelemmel, (fogalmi képességgel) s ha ennek következtében felébred a tetszés érzése, akkor a tárgyat szükségszerűen a „reflektáló" ítélőerő tárgyának kell tekinteni. Az esztétikai ítélet a tárgy célszerűségétől függetlenül nem a tárgyra vonatkozó fogalom, sőt nem is hoz létre fogalmat. A tetszés itt szükségszerűen kapcsolódik össze a tárgy képzetével, a tárgy formáját pedig a reá irányuló tiszta reflexióban vizsgáljuk anélkül, hogy valamely fogalom megszerzésére számítanánk. Az ilyen tárgy képzetét illetően a formát tekintjük a tetszés okának. *Ha a gyönyör, ha a tetszés szükségszerűen kapcsolódik össze a tárgy képzetével, akkor tetszés nemcsak az adott formát észlelő szubjektum számára érvényes, hanem minden szubjektum számára, aki erről a formáról ítélet mond. Ezen feltétel megléte esetén a tárgyat „szépnek*" *nevezi*. A *képességet* pedig, ha *tetszés nem csupán személyes*, akkor *általános ítéletben*: *ízlésnek nevezzük.*[32] A vizsgálódás tehát nemcsak az elméleti megismerés (A tiszta ész kritikája) és az erkölcsi törvényhozás a priori feltételeire irányul, (A gyakorlati ész kritikája) hanem az *ítélőerő kritikájára* is. Amikor azt mondjuk, ez szép, akkor nemcsak azt mondjuk, hogy kellemes, hanem objektivitásra (egyetemességre) is törekszünk. A szép tárgy tiszta képzete azonban egyedi: az esztétikai ítélet objektivitása tehát fogalom nélküli, vagy (ami ugyanazt jelenti) egyetemessége szubjektív.[33]

Az elemző analitikai kérdés az, hogy az ítélőerő milyen módon alkalmazza a tárgy fogalmát a tárgy ábrázolására? *Kant* két alkalmazási módozatot határoz meg: 1. MŰVÉSZET (*esztétikai ítélet kritikája*) 2. TERMÉSZETI ORGANIZMUS (*teleológiai ítélőerő kritikája*). Az első módnak megfelelő ítélet a művészet, amit a tárgy fogalma mellé rendel, e fogalomnak megfelelő szemlélet, ami a képzelőerő segítségével valósul meg. Ez az úgynevezett *esztétikai ítélőerő kritikájának* felel meg, amiben a tárgyról már korábban kialakult fogalmunkat valósítjuk meg, a tárgy pediglen a célt jelenti számunkra, arról a képességről, arról a

[32] I. Kant: Az ítélőerő kritikája, Akadémia Kiadó, Bp. 1979, 157. old.
[33] Gilles Deleuze. Hume és Kant, Osiris Kiadó, Bp. 1998, 268. old.

szubjektív célszerűségről, amely a gyönyör, a tetszés és nem tetszés alapján alkot ítéletet.

A második módozatban pedig már nem csupán a dolog formájára adott célszerűséget, hanem magát az organizmust (is) a természet céljaként képzeljük el. *Kant* a *teleológiai ítélőerőn* azon képesség megnyilvánulását érti, amely a természet reális objektív célszerűségéről alkot ítéletet az értelem és az ész használatával. Az *esztétikai ítélőerő* lényege szerint tartozik az ítélőerő kritikájához, mert a természet a saját empirikus törvényei szerint FORMÁLISAN alkalmazkodik megismerő-tevékenységünkhöz. Azt gondolhatnánk, hogy esztétikai élmény kizárólag ezekben a formákban lehetséges. Ám meglepő módon a szépség nem ismeretelméleti formák által meghatározott. Az ízlés (az ítélőerő) konfiguráló és rendszerező tevékenysége az, ami alapján meghatározza egy természeti tárgy formájának megegyezését a megismerőképességünkkel. A meglepetés az, hogy ezt a feladatot nem a szemléleti *a priori* formák alapján: „nem a fogalommal fennálló megegyezés, hanem az ÉRZÉS ALAPJÁN (!) végzi el. *Kant rendszerében tehát az esztétika a gyönyör, a tetszés vagy nem tetszés ÉRZÉSÉN alapuló ítéletünk speciális képességének vizsgálata*. Irányultságát tekintve ez a tárgyak által okozott gyönyörnek a vizsgálata (művészet, természeti képződmények) szubjektív reflexiónk a priori elvére irányul, de csak akkor, ha e tárgyak képzete a gyönyör, vagy a tetszés vagy nem tetszés ÉRZÉSÉT váltja ki. „Az érzés képessége magasabb formájából nem függhet jobban a spekulatív érdektől, mint a gyakorlattól.”[34]Ezért van az esztétikai ítéletben egyetemes szükségszerűségként tételezve a gyönyör, a tetszés.

8. A fentiekből levonható következtetések

1. Az esztétika- szemlélete olyan idealizmus, amely a reflexiók területére sorolja az ítéletet, amiben tagadja az esztétikai tulajdonságok, attribútumok objektív érvényét.

[34] Gillez Deleuze: Hume és Kant, Osiris Kiadó, Bp. 1998, 268. old.

2. Az esztétikai ítélőerőt Kant elválasztja a megismerés területétől, s a tárgyról alkotott fogalmaktól, de szabályozó feltételként egyidejűleg van jelen az érzések képzeteivel együtt.
3. Az esztétikai ítélet a tárgy képzet szerinti érzése és az értelem törvényei szerint által szabályozott viszony alapján artikulálódik: erre a viszonyra reflektál (ó) az ítélet.
4. A tetszés érzésének a forrását a tárgy formájában találja meg. Ha a tetszés és a tárgy képzete között szükségszerű kapcsolat jön létre, akkor nemcsak a formát észlelő szubjektum számára érvényes a tetszés, hanem mindenki számára.

Kant a rendszerre vonatkozó ellentmondást: „a természetfogalom, mint érzékinek a birodalma, a szabadságfogalom, mint érzékfeletti birodalom között áttekinthetetlen a szakadékban látta. Értelmezésében az egyikből a másikba (az ész elméleti használata segítségével) nem is lehetséges az átmenet.”[35]Az egymásra hatás nélkül, függetlenül egzisztáló részek különbözősége azért volt *Kant* számára problematikus, mert rendszerében a második résznek hatnia kell / kellene az elsőre: *a szabadságfogalomnak az érzéki világban kell megvalósítania a törvények által kitűzött célt.* Az ítélőerő kritikájának a kijelölt „helyérték” szerint feladata az, hogy analitikusan felépítse, összekösse, és rendszerré tegye az eddig független elemeket. Tehát nem esztétikai elmélet fogalmi keretében elgondolva, hanem az ítélőerő sajátos funkciójaként. *Kant* maga ismeri el – Az ítélőerő kritikájához írt „Bevezetés” utolsó fejezetében –, hogy a „nagy szakadék” a természetfogalom- és szabadságfogalom területe között, nem lényeg szerinti ellentmondás (vagy kölcsönös ellenhatás) húzódik. A természet, mint jelenség és a szabadságnak az érzéki világ jelenségeiként létező okozatai között áll fenn a lényegi ellentmondás.[36] A szabad okság is az egyszerű jelenségnek tekintett ember oksága, azaz természeti, fizikai oknak van alárendelve. Ezen rendszerszerűen kiépített egység

[35] I. Kant: Az ítlőerő kritikája, Akadémia Kiadó, Bp. 1979, 141-142. old.
[36] I. Kant: Az ítélőerő kritikája, Akadémia Kiadó, Bp. 1979, 163. old.

„ellentmondás nélküli” alapja: *az érzékfelettit összekapcsolni azzal, amit a szabadságfogalom tartalmaz.* Törekvéseiben *Kant* egy képzeletbeli „érzékfeletti” „intelligibilis” világba helyezi / helyezte (át) az erkölcsi világrend harmóniáját, amelyet ezen érzéki földi világban nem lehet megvalósítani. Mégis, vagy éppen ezért – ami tárgyunk szerint nagyon fontos – szükségesnek tartotta, hogy az „érzékfeletti” transzcendens világban, kapcsolat létesüljön az erkölcs és a szépség, az etikai és az esztétikai között. Ez azért válik különösen kiemelté, mert így a *szép* – az etikai megnyilvánulásként – az *erkölcs szimbólumává magasztosulhat*. Tehát *Kant* (1) *esztétikai szemlélete olyan idealizmus, amiben tagadja az esztétikai tulajdonságok, attribútumok objektív érvényét.*

Ebben az esztétikai fogalomalkotásban *Kant* olyan eszközt vélt felfedezni, amelynek reális feltételei még nem megvalósíthatók. ***Kant*nál tehát a szépség erkölcsi egységét az intelligibilis felépítésű transzcendens világban véli megvalósíthatónak.** *Esztétikájában a meghatározó végső szerep az érzékfeletti világé*. A megjelenő lényegét nem a valóságos világban, hanem a valóság feletti, eszmei világ területén keresi. Nincs bizonyítható fogalma rá, de az erre vonatkozó ízlésítélet mindenki számára érvényessé válik, hiszen alapja olyan fogalomban rejlik, amelyet már arról alkottunk, ami az emberiség érzékfeletti szubsztrátumának tekinthető. *Kant* az 56.§-ában kifejtett ízlés-antinómia feloldására szerint; az antinómiák itt is, miként a gyakorlati ész kritikájában, rákényszerítenek bennünket, hogy akaratunk ellenére tekintsünk túl az érzékelés határán, és az érzékfelettiben keressük az összes a priori képességeink egyesülési pontját. Ezen analógia alapján a természet és művészeti műfajok tárgyain belül (is) olyan rejtett metafizikai „kapcsolat” létesül, amely *etikai értékvonatkozásokra utal. A világ és az emberi képességek érzékfeletti eredetének eszméjére támaszkodva az érzékiségben részes szép jelenség egyúttal az erkölcsi jónak is szimbóluma. Az ízlésítélet nem megismerő ítélet, csupán a tetszés, de függ az erkölcsi* érdekre való hivatkozástól.

Az esztétikai ízlés ez esetben lehetővé teszi a közvetítést az érzéki ingerülettől, az erkölcsi ítélet érdekviszonyaihoz.[37] A transzcendentális eszméhez való viszony érzéki, vagy érzékiben részessé tett jelenség megjelenése olyan közvetlenül átélhető több jelentéssel, több dimenzióval bíró nyelvi SZIMBÓLUM, METAFÓRA teszi lehetővé, amivel megvalósítható a jelzett ÖSSZEKÖTÉS. Az ész eszméjének nem tudunk közvetlenül megegyező adekvát, érzéki képzetet adni. Mégis, vagy ennek ellenére azzal, hogy az érzéki képet az empirikus fogalomra vonatkoztatva, elvonatkoztatással az érzékfeletti területére áthelyezzük, a fenséges fogalmában szimbolikus összeköttetés jön létre. *Kant* magában a nyelv közvetett érzéki viszony jelöléseiben veszi észre az analógiát. Az *ítélőerő kritikájának* 59§-ában kifejti, hogy bizonyos szavak fogalmakat fejeznek ki, de „nem a közvetlen szemlélet segítségével, hanem ennek analógiája révén, azaz oly módon, hogy a szemlélet tárgyára vonatkozó reflexiót egy egészen más fogalomra is átvihetjük. *Kant* racionalizmusa tulajdonképpen analizálja a költői képek nyelvi felépítését és kialakulásának folyamatát. Ez sem szabályt, sem sémát nem tartalmaz a fogalom számára, csupán nyelvi kifejezésű SZIMBÓLUMOT, vagy METAFORÁT a reflexió számára. Ebben az elénk terülőt érzékfeletti ábrázoltként meghatározott gondolat az, ami meghatározó, ahol a szavak közvetett értelmi jelentései fejezik ki a közvetlen „összekötő” érzés szerinti jelentéseket. Az ember, mint metaforaképző. *Kant* metafizikai rendszerében az esztétika egyesíti az elméleti és gyakorlati filozófia elkülönült részeit, de félreértés volna azt állítani, hogy csak ebbéli funkciójában találja meg, a „csak rá jellemző sajátos elméletet”. *Kant* a rendszer felől közelített az esztétikához, de közben sajátos művészetelméletet (is) alkotott, amelynek következtében az esztétikát, a filozófia önálló tudományágává emelte.

[37] I. Kant: Az ítélőerő kritikája, Akadémia Kiadó, Bp. 1979, 332. old.

9. Esztétikai hagyomány kontextusa

Az *esztétika fogalma* és levezetése sajátos öntörvényű utat jár be *Kant* metafizikai rendszerének kiépítésében. A fentiekben már jeleztem, hogy *Kant: A tiszta ész kritikájá*nak megírása idején, még nem a szépség kritikai kifejtésére (az esztétika tartalmára) gondolt, hanem a Transzcendentális esztétikára és Transzcendentális logikára. Olyannyira nem, hogy *„esztétikának”* az érzéki megismerés a priori formáinak – a térről és időről szóló tanításnak definiálta – és a gnoszeológia elméletének tekintette.

10. Az eddig elemzésekből levonható következtetések össze-foglalása

1. *Kant* esztétikája azon túl, hogy autonóm területet és „önálló elvet jelöl ki a művészet számára, kiemeli azt az emberi képességet is, amin az esztétikai ítélet alapul. Ebbéli általános SZUBJEKTÍV adottságának, egyéni különbségeinek ellenére, meg kell előznie a tapasztalatot, sőt függetlennek kell lennie. Ebből következően az esztétika annyiban tekinthető ízlés*tudománynak*, amennyiben azokat az eredeti feltételeket (lelki képességek természetét, viszonyát) vizsgálja, vagyis hogyan működnek az érintett lelki megismerő tartományok azon tárgy hatására, melynek során az ízlésítélet kialakul.
2. A *Kanti* metafizika a racionális analitikus (intelligibilis) módszert követi, de esztétikai szemléletébe bevezeti a felemelkedés eszközéül szolgáló a priori érzékek világát meghaladó, fogalmakon túlmutató, érzékfeletti (transzcendens) világgal összekötő analógiát, ahol Isten – világi módon – szükségszerű levezetésként szolgáló feltétlen premissza.
3. Az *ítélőerőben* pedig egyesíti az értelem (megismerőképesség) és az ész törvényhozását. Felfedi a képességek szabad összhangját, mint minden meghatározott viszony feltételét. Az ítélőerő olyan csíra, amely a „*törvényhozó ész, illetve a vágyóképesség felé*

irányít minket,”[38]a lélek legmélyét fejezve ki. Az *ítélőerő* tehát a szubjektumban és rajta kívüli összekötő nyelvi szimbólumokban olyasmire vonatkozik, ami már nem természet, de nem is szabadság. Ennek ellenére a szabadság alapjával, a cél szerinti érzékfeletti, intelligibilis világgal függ össze. Benne egyesül az ész teoretikus képessége, a gyakorlati ész képességével. Mégpedig kétféleképpen: a képességek közötti „célszerűnek” mondott összhangban (szubjektív célszerűség), másrészt a természet és a képességek közötti „esetlegesnek” mondott összhangban (objektív célszerűség). Ekképp egy olyan nyelvi metaforikus egységet teremt, amiben a *létezőnek* (természeti dolgok világát) saját posztulátumai szerint összeköti a *nem-létező* érzékfeletti, transzcendens világgal.

4. Az ítélőerő kritikája a célszerűség új elméletét nyújtja, a célszerűségnek már nincs teológiai elve, hanem sokkal inkább fordítva, a teológiának van „végső” emberi alapja.

Természetesen előfordulhat, hogy egyes embereknél a külső érzékszervek nem annyira érzékenyek, mint az „általános szerinti” másoknál, vagy az esztétikai ítéletnél működő lelki képességek egymásra hatása, kölcsönös viszonya eltérhet az általánostól. Az eredeti transzcendentális (a dolgokban résztvevő tapasztalattól független lelki képességek működése mindenkinél közös), de az egyes ember tapasztalati érzékei már nem függetlenek a tárgytól. Nem, mert függ, illetve változik a tárgy felfogásának körülményeitől, továbbá a szubjektum felfogóképességétől, fogékonyságától. Ezért egyéni, ezért van, hogy az esztétika tudományát meghatározó ízlés jellege, működését tekintve a tetszés, nem-tetszés érzésétől, ennek meglététől függ. Mivel ez a tetszés gyakorlati, tapasztalati, ezért nem lehet az ízlés, az ítélőerő működését a priori elvek szerint meghatározni.

A fentiekből következően *Kant* tehát nem csak azért alkotott esztétikát, mert *architektonikus* teljességre törekedett, hanem azért is, mert az esztétika specifikus problémái egyre jobban érdeklődésének középpontjába kerültek. *Kant* a filozófia, az esztétika olyan művelőjévé vált,

[38] Gilles Deleuze: Hume és Kant, Osiris Kiadó, Bp. 296. old.

akinek a szépről kifejtett elmélete már tudatosan filozófiai alapvetésű, hiszen sajátos áthatású esztétikája – rendszerének köztes jellegéből adódóan – az összekötés funkcióját tölti be. Ily módon a szépművészetek világában iskolázott ítélőerő, valósággal filozófiai organonja elmélet és gyakorlat fenti értelemben vett dialektikus feloldásának. Kant természetesen nem az első képviselője volt a filozófiai rendszerű esztétikának, de álláspontom szerint az első olyan rendszeralkotó filozófus, aki esztétának (is) tekinthető.

11. Az általános és a különös viszonya

Minden egyes dolog általános, különös és egyes vonások hordozója. Annak, ami ontológiai kategóriákban egyes, annak a megismerésben a szemlélet felel meg, az általánosnak pedig az elvont fogalom. A kettő közötti terület ontológiailag különös, ismeretelméletileg a közképzet, a homályos fantazma. „Amint a különös magában foglalja mind az egyesnek, mind az általánosnak a jegyeit, a képzet, tartalmazza bizonyos fokig az eleven, érzéki szemlélet elemeit, bizonyos fokig pedig előremutat a fogalmi általános felé.”[39]A különöst (empirikust) úgy gondoljuk el, mint ami benne rejlik az általánosban. A meghatározó ítélőerő a különöst alárendeli az egyetemesnek, az általánosnak, s így a TAPASZTALÁST, FOGALMAKKÁ RENDEZI. A reflektáló ítélőerő tehát a különösből emelkedik fel az általánoshoz, „a természet egy rendszerben történő célszerű elrendezésének általános, de egyszersmind határozatlan elve szerint”[40]

Kant nevezetes 77§-ában arról beszél, hogy az organikus egész megismeréséhez, a racionális gondolkodásban a különöst, az általánostól véletlenszerű jegyek különböztetik meg, de kapcsolatukat a szükségszerűség jellemzi. Ezért kell feltételezni egy, nem emberre jellemző diszkurzív „másik értelmet”, amely INTUITÍV. Az úgynevezett *intuitív* értelem, mint *szintetikus*

[39] I. Kant: Az ítélőerő kritikája, Hermann István által írt bevezető tanulmány, 55. old.
[40] I. Kant: Az ítélőerő kritikája, 96. old.

általánostól (az egésznek a szemlélete) halad a különös felé, ami nem foglalja magába a részek összefüggésének esetlegességét, hanem csak az egész képzetét. *Kant* ebben a vonatkozásban méltán hivatkozik többek között a művészi zsenialitásra, az eredetiségre.[41]

Ez a *mintha* effektus olyan fogalmat gondol el a tárgyról, amely a tárgy valóságának az alapját is magába foglalja. *Kant* szerint ez a fogalom a cél fogalma. Ha az ítélőerő princípiumát a természet empirikus törvényeinek alárendelt természeti dolgok formájára alkalmazzuk, ez az elv a természet célszerűség fogalmává lesz. Ez adja meg nekünk azt a fogalmat, aminek segítségével elgondoljuk a természetet oly módon, *mintha* empirikus törvényeinek sokféleségét maga az értelem adná meg, mivel az ítélőerő csak a lehetséges célszerűség (sem a szabadság, sem a természet) elgondolását teszi lehetővé, hiszen eddig fel nem ismert empirikus törvényekről van szó. A reflektáló jellegű ítélet csak arra mutat rá, hogy *a teljes egységhez fűződő* szükségszerű érdekkel kapcsolatos, s amit megad, az csupán az ítélőerő *szubjektív elve*, vagy másképpen fogalmazva a szubjektív maximája. A fentiekből következik, hogy a *reflektáló ítélőerő által gondoljuk el a természeti célszerűség fogalmát*.

A célszerűség olyan megállapításáról van szó, amely a természet esetében (egyáltalában) létrejöhet, amit *Kant* szerint, mindig a *reflektáló ítélőerő* fogalmával kell jelölni. Ez pedig azért van, mert a képességek minden meghatározott összhangja, valamely meghatározott és törvényhozó képesség vezetése alatt már feltételezi egy meghatározott, szabad összhang lehetőségét. Az ítélet mindig levezethetetlen és eredeti, ezért mondjuk, az ítélőerőről, hogy „egy” képesség (adottság vagy sajátos művészet).[42]Az értelem és az ész törvényhozása között, az ítélőerő, mint *külön képesség* teremti meg az *összeköttetést*, amivel *Kant* a művelet eredetiségét emeli ki. A hármas elv megtartásával e harmadik képességhez egy harmadik „törvényhozás” is tartozik?

[41] Zoltai Dénes: Az esztétika rövid története, Kossuth K., Bp. 1987, 215. old.
[42] Gilles Deleuze: Hume és Kant, Osiris kiadó, Bp. 1998, 286. old.

Bizonyos értelemben igen, de ez a harmadik „törvényhozás” jellegében olyannyira eltér a korábbi kritikáktól, hogy az „autonómia” megjelölés, mint a fentiekből következik nem alkalmazható rá változtatás nélkül. A reflektálő ítélet egy szabad meghatározatlan összhangot fejez ki a képességek között.

Ez az autonóm „külön”, képesség a más összefüggésben már tárgyalt *ízlés*, ami a művészethez hasonlóan specifikus, és más jelenségekre vissza nem vezethető tevékenység, ami a szabadság útján teremt valamit. De a *művészetben a célképzetnek meg kell előznie a mű valóságát*, ami önmagáért való, nem hasznosság szerint vonzó.[43]

12. Az esztétikai ítélet

Az esztétikai ítélet *„csak a tárgy képzetének a szubjektumra való vonatkozását tartalmazza”*(6§). Nem ítélkezik a tárgyakon, csakis saját magán, nem egy tárgymeghatározást fejez ki valamelyik meghatározó képesség vezetése alatt, hanem az összes képesség szabad összhangját, egy reflektált tárggyal kapcsolatban.[44] Az *esztétikai ítélőerő* azonban további közvetítést (is) ígér. *Az esztétikai ítélőerő kritikájá*ban a művészi alkotás leírása – a hozzá kapcsolódó zsenifogalommal – fontos szerepet tölt be, miközben helyet kap a művészeti ágak közötti különbségek kérdése is. Mégsem azonos jelentésű fogalom *Kant*nál az esztétika a művészet elméletével, mert a természetre is vonatkozik. Ez a kifejezés az *aisthészisz* fogalomhoz közel álló jelentést hordoz. „*Kant* véget vetett annak, hogy érzésre, a kellemesre, a tetszőre vezessék vissza a szép hatását, mivel túljutott már a szép érzékletén.”[45]*Kant* filozófiájában elégtelen a megkívánáson, a csak tetszés nem tetszésen alapuló ítélet. Ugyanakkor a felhasználást az indokolja, hogy a *reflektáló ítélőerő* itteni működésében az „érzékiség” – ez a mindig is antropológiai jelentőséggel bíró fogalom – újabb

[43] I. Kant: Az ítélőerő kritikája, Akadémia Kiadó, Bp. 1979, 270-271. old.
[44] Gilles Deleuze: Hume és Kant: Osiris Kiadó, 1998, Bp. 286. old.
[45] G.W.F. Hegel: Esztétikai előadások I. Akadémia K., Bp. 1980. 111. old.

szerephez jut: ezúttal, mint „az öröm és a fájdalom ***érzésének*** képessége”. ezt az elme[46](a lélek), az ész metafizikai, és ily módon szükségszerű aspektusaira alapozza.[47] *Kant*nál az esztétika olyan érzésekre való képességek elemzése, amelyek – a szépre és a fenségesre vonatkozó – ***ítéletekben*** (is) kifejeződik. Ítélőerő az értelem és ész közötti képességet, valamint a tetszés és nemtetszés neki megfelelő érzés viszonya szerint mutatja be olyképpen, hogy a megismerő és megkívánó-képesség között helyezkedjen el, sajátos határokat szabva meg. Ebben az *esztétikai ítélőerő* az a képesség, ahol a *különösből általánosba emelkedünk.* Erre szolgál a célszerűség elve. Ha a célszerűség szubjektív, akkor a képesség *esztétikai ítélőerő*, ha objektív, akkor *Kant teleológiai ítélőerőről* beszél.

Ekképpen megállapítható, hogy a szépről és a fenségesről alkotott ítéletben nem az ismeret fogalmazódik meg, hanem a szép aspektusában valamilyen tetszés, a fenséges vonatkozásában a tiszteletből (a csodálatból) származtatható. Ahhoz, hogy ilyen ***érzések*** ébredjenek bennünk, az elemzések szerint nem csupán sajátos tárgyakra, hanem sajátos szemléletmódra is szükség van. Az *esztétikai kontempláció* tárgyvizsgálatát *Kant* a *reflektáló ítélőerő* képességével, tehát a különösből kiindulva, de az „általános fogalmat” kerülve – az észlelésben semmilyen előzetes szabályhoz nem igazodva – kizárólag az elénk táruló *jelenségekre* figyelve fogjuk fel. Megismerő erőink fogalmi irányítás nélkül is egymással összehangolt működésbe tudnak lépni. Olyan *cél nélküli célszerűség fejeződik ki*, melyben a jelenségek *elősegítik* megismerő-erőink összehangolt működésének kibontakozását. Így alakul ki az a keresett összhang a *szép* láttán, amely a *képzelőerő és az ész (képzelet és az ész) szabad játékaként jelzett állapot* eredményeként jön létre. A fenségesség esetén viszont a megismerő-képességeinkhez viszonyítva *célszerűtlen* (felmérhe-tetlen nagy vagy lenyűgözően hatalmas) tárgyak szemlélete szolgál

[46] A „Gemüt” fordítása Hermann István fordításában: lélek, Papp Zoltán fordításában pedig: elme.

[47] Sebastian Gardner: Akadémia Kiadó, Bp. 1995, Filozófiai kalauz, 639. old.

alkalmul ahhoz, hogy saját alanyi képességünkben (önmagunkban) olyan célszerűség nyomára bukkanunk, amely ezúttal a *képzelőerő* és a *gyakorlati ész* összhangjában nyilvánul meg. A képességek szabad játékának érzését itt e szabadság elvesztésének és egyidejűleg egy nagyobb értékű hatalom elnyerésének összetett érzése váltja fel: a totalitás eszméje. Ebből levonható azon következtetés, hogy az esztétikai élményből minden olyan lélektani és kulturális aspektus kizárható, amely nem egyetemes érvényű!

13. A külön-képességű esztétikai ítélőerő

Az időbeliség és szabadság közötti szakadék áthidalása szempontjából *Az esztétikai ítélőerő* tehát egy olyan *külön képességgé válik*, amely nem vezethető vissza a természet célszerűségére, annak általános-érvényűségére. Mégis vagy ennek ellenére az *esztétikai ítélőerő* a kategóriák szerint általános érvényű, mert nemcsak azt várja el másoktól, hogy kövessék, hanem szükségszerű voltát is, mert valamennyi ember közös érzésére épít. Ezen közös érzésben (sensus cummunisra) olyan érdek nélküli tetszés jut kifejezésre, amely a viszony kategóriája szerint, a célszerűség formájára vonatkozik. *A szépség a cél képzete (illetve megjelenítése)*[48]*nélkül találja meg a tárgy célszerűségének a formáját, vagyis szép az, ami fogalmi képzet nélkül kelt örömérzést bennünk, azáltal, hogy célszerűséget ábrázol*. Meglepő, de önmagában a szépségnek még nincs köze az érzelmekhez. *Kant* szerint a hétköznapi értelemben citált „ízlés dolga” (ki mit talál szépnek) szubjektivizmusában, gyakran összetévesztünk két különböző dolgot. Egyrészt érdekeink, vagy vágyaink szerint való ítéleteink nem nevezhetőek pártatlannak, ezért nem is várhatjuk azt, hogy mások egyetértsenek vele és kövessék. Másrészt a hasznos is tetszik, mert alkalmas bizonyos céljaink elérésére.

[48] I.Kant: Az ítélőerő kritikája, Ictus, 1998, Papp Zoltán fordításában eltér a Vorstellung szokásos fordítási gyakorlatától. Képzet helyett a megjelenítés fogalmát használja.

Magyarázatképpen ez a tetszés közvetett, mert feltételezi a tárgy ismeretét és azt a célt is, amely elérésére a tárgy alkalmas. Természetesen van olyan is, ami „csak úgy tetszik.” Pontosítva az első esetben nem arról van szó, hogy mi a szép, hanem arról, mi a jó vagy mi a kellemes! A különbségek nyilvánvalóak. *Kant tehát a szép és a kellemes sajátos jegyeit, valamint a szépet és a jót elkülönítette egymástól*. Analogikus megkülönböztetése alapján a szép függetlenül attól, hogy a tárgy mire alkalmas, illetve mire hasznos. Kiemelten az a szép önmagáért, valamint általánosan tetszik. Az ízlés pedig a reflektáló ítélőerő szabályozatlan természete és játéka szerint működik.

Mindegyik másként tetszik. A minőség szerinti: *kellemes* az, ami érzetben az érzékeknek tetszik, ami mindig függ a tárgy létezésétől és a tárgyhoz fűződő érdekkel is kapcsolatos. Nem csak a tárgy tetszik, hanem a tárgy létezése is. *A kellemes mindig szubjektív, nem követelhető mások ítéletében*. Jónak nevezhető az, amelyet nagyra tartunk, s amiben képesek vagyunk objektív érvényességet felfedezni. Ennek ellenére a tetszést nemcsak a tárgy képzete váltja ki bennünk, hanem ennek a *viszonynak* a képzete is. A szép tehát külön területre utalt. A szép teljesen független és önálló szféra, ami kapcsolatban áll, de elhatárolt az etikum területétől.

Az általános-érvényűség szerint tehát létezik vágyaktól független, sőt semmilyen érdeket – még erkölcsit sem – feltételező tetszés. Az ízlésítélet azt az antinómiát foglalja magába, hogy nem bizonyítható, mégis kötelező érvényűségre tart igényt. Szubjektív érzésen alapul, mégis egyén feletti közös érzékhez fordul. Ekképp *Kant* a szép és fenséges fogalmait a priori szintetikus ítéletek újabb fajtájának tekinti. Hiszen mindig egyediek, ámde egyediségükben is általános érvényűek, (ami mögött a célszerűség követése van) és bár teljességgel bizonytalanok, mégis szükségszerűek. A kérdés persze itt sem maradhat el: Hogyan lehetséges a priori szintetikus ítéletek? A fenséges vonatkozásában már nem az elénk táruló jelenségeknek szól a tisztelet, hanem a bennünk rejlő – metaforákban kifejezett – morálalkotó az emberi céloknak való alárendelődésben

kifejezett képességnek, amely kiemel bennünket a természetből. Jellegét tekintve ezért van, hogy a fenséges érzésé rokon a tisztelettel, amit még a „legvakmerőbb gonosztevőben is feltételez” – Kant!

14. Az esztétikai vizsgálat racionális elve

A *Kant* által kidolgozott esztétikai vizsgálat két meghatározó elvet tartalmaz: 1. Az esztétikai ítélet előfeltétele az ízlés. 2. Az esztétikai minőség szubjektív. Az esztétikai ítéleten egyszerűen olyan ítéletet értünk, miként azt, hogy valakinek egy festmény szép. ÉRDEMES RÁ FIGYELNI. *Kant* szerint az esztétikai ítéletekben az ízlés nyilvánul meg.

Az esztétikai minőségek ítélete minden elkülönülési törekvések ellenére a *Tiszta ész kritikájában* alkalmazott teleológiai ítélőerő analógiáira épül fel. Ekképp az esztétikai ítélet négy formális eleme: 1. *Minőség* 2. *Mennyiség* 3. *Viszony* 4. *Modalitás* jellemzésében fontos distanciát kell tennünk. Visszatérve *Az ítélőerő kritikájá*nak első részében nem azt vizsgálja *Kant*, hogy mi teszi a művet a szépművészet alkotásává, hanem azt! Vajon mi teszi a tárgyra vonatkozó ítéletet a szép tárgyra vonatkozó ítéletté. Ebben az értelemben egy tárgy valóban akkor tekinthető szépítéletűnek, ha megítélésünk a tárgy formájára irányul. Ezen nem kizárólag a műalkotás formáját kekk értenünk, hanem azt, amit *Kant* „alaknak” nevez. Az esztétika tehát az ízlésre hagyta, hogy milyen tárgyakat ítéljen szépnek. Pontosabban az ízlésítéletben a szépnek mondott tárgy alakja, vagy másként megfogalmazva a körvonala a meghatározó. Szemléletében az esztétikai ítélet már kinyilvánít egy meglévő valóságos célszerűséget. „Ez esetben azonban szubjektív, formális, minden (objektív vagy szubjektív) célt kizáró célszerűségről van szó.”[49]Egyrészt a képességek

[49] Gilles Deleuze: Hume és Kant, Osiris Kiadó, Bp. 1998, 291. old.

egymás közötti szabad összhangjából áll,[50]amelyek játékba hozzák a tárgy alakját. A forma azonban pontosan az, amit a képzelőerő reflektál a tárgyból. Objektíven tehát a célszerűség egy tiszta, szubjektív formájáról van szó, amely kizár minden materiálisan meghatározott célt!

Kant teoretikus kiindulópontjában meghatározó az a gondolat, hogy az ízlésítélet nem megismerési ítélet, „nem teleológiai, hanem esztétikai,”[51]amelynek meghatározó oka, nem lehet más, mint szubjektív. Az objektumban nem jelölünk meg semmit, de kizárólag a szubjektum érzi, az észlelt tárgy képzete által benne ébredő hatásokat. A sok félreértést adó érdek is tetszést okoz – *Kant* értelmezésében. Az elválasztó különbség az, hogy az érdekben az élvezet a tárgy létezésének képzetéhez kapcsolódik. Ebből következően az érdek mindig a megkívánó képességre, a birtoklásra vonatkozik. Az esztétikai ízlésítélet különös sajátossága az, hogy itt csupán egy meghatározottságot keresünk: *a tárgy alakjáról alkotott egyszerű képzetemet kíséri-e a tetszés érzése!* Ebből a szempontból teljesen indifferens az, hogy a tárgy létezik vagy nem. Kiemelten a meghatározó feltétel nem az, hogy mennyiben és milyen függésben vagyok a tárgy létezésétől, hanem a tárgy képzete mit teremt, illetve mit vált ki bennem.

Ezért fontos ízléskritikai attitűd, hogy a tárgy létezésévek kapcsolatos érdekviszonyoktól lehetőleg távol legyen a kritikus. Ennek figyelmen kívül hagyása, olyan részrehajlásokat eredményez, ami nem teszi lehetővé a tiszta ízlésítéletet, előtérbe helyezve más, ettől eltérítő, apologetikus szempontokat. *Kant* ezen álláspontja nem a művészi ábrázolás tárgyával szembeni közömbösséget jelent, hanem a létezésével szembenit. Csak a tárgy ábrázolásának a képessége (akár létezik ez a tárgy, akár nem), a tetszés felkeltésének a képessége az, ami meghatározó. Az „érdekmentesség” tétele meghatározta a német idealizmus esztétikai paradigmáját is. A szubjektum, amikor ítélet formájában fejezi ki a tetszését, szabadnak, felszabadultnak

[50] Innen a kifejezés: „kölcsönös szubjektív célszerűség” I. Kant: Az ítélőerő kritikája, Akadémia Kiadó, Bp. 1979, 210. old. 34§

[51] I. Kant: Az ítélőerő kritikája, Akadémia Kiadó, Bp. 1979, 169. old.

érzi magát. Ennek a tetszésnek nem tud megjelölni olyan okot, ami csak rá jellemző feltétel. Mégis a tárgy által benne előidézet tetszés személyes aspektusait, úgy kell tekinteni, aminek oka valami rejtett valamiben van, amit a szubjektum másban is joggal feltételez. Az esztétikai ítélet „általánossága" sohasem jöhet létre fogalmakból. Paradoxonja éppen abban rejlik, hogy minden érdektől való függetlensége következtében, általános érvényre tart igényt. Fogalom hiányában a tárgyról alkotott képzet csak a lelki képességek közötti különleges viszony aktiválása idézhet elő esztétikai értékelést. A lényeges, hogy ezeket a képességeket (most) nem korlátozza a kategorikus sémát követő megismerés szabályrendszere. Viszonyukat *a képzelőerő és az értelem szabad játéka*[52]határozza meg. A tárgynak az esztétikai értékelésén olyan képzetet, olyan megjelenítést értünk, amelynek révén a tárgy adva van. Ebből következően *teljességgel szubjektív*.

A tárgyal kapcsolatos tetszés-érzését nemcsak megalapozza, hanem meg is előzi, amelyet megismerő képességeink összhangja vált ki. Erről az érzésről mindig azt fogalmazódik meg, hogy megelőzi a megismerést, és nem lép túl a megismerés szubjektív feltételeinek határain. A képzet mégis *egyedi*, és nincs összehasonlítva más képzetekkel. A képzelet és az értelem más megfogalmazásban az érzékiség és értelem olyan „meghitt", nem szabályozott viszonyának kialakulását figyelhetjük meg, amely a fogalmaknak az érzéki adatokra történő értelmi alkalmazásánál már megtörtént.

15. Az elemzésből levonható következtetések

Az esztétikai értékelést magasabbra helyezi a kellemesnek az élvezetétől. Az esztétikai érvény premisszája egyén felettivé, vagyis szubjektum felettivé válik. Az esztétikai ítélet *harmadik eleme* is a megismerés kategoriális

[52] I. Kant: Az ítélőerő kritikája, Akadémia Kiadó, Bp. 1979, 183. old.

analógiáját folytatja, „viszony szerinti”[53]meghatározásban, ami a célokhoz való viszonyként van meghatározva. Célnak egy olyan fogalom tárgyát nevezi, amelyet e tárgy okának tekintünk. Célszerűségnek pedig a fogalom okságát nevezi a fogalom tárgya tekintetében. Az ízlésítéletet semmi más nem hozhatja létre, mint „a képzetben levő **célszerűség puszta formája**”. Az élvezet az nem lehet a Tetszés, mert a lelkiismeret hangja elhallgat benne. A tetszés olyan okság tudata, amely a lelkiállapot kiváltására épül.

Az ízlésítélet oka nem lehet sem szubjektív cél, sem pedig egy objektív célnak a képzete. Az esztétikai ítélet csakis képzelőerőink egymáshoz való viszonyára vonatkozhat. Így áll elő a fogalom nélkül meghatározott, mégis mindenkivel közölhető esztétikai tetszést, amit semmi más nem idézheti elő, mint a szubjektív célszerűség. Pontosabban a szépség egy tárgy célszerűségének a formája, amennyiben ezt a cél képzete nélkül érzékeljük rajta. Tehát nem fogalmi képzetről van szó, ami mégis célszerűség egységét ábrázolja. Ekképp oksága magában (az emberben) van. Az ember törekvése pedig arra irányul, hogy felvegye a képzetnek azon állapotát, amely ízlésítélet nemcsak a fogalomtól, hanem az érzékileg kellemestől is független. Az esztétikai minőség különböző nyelvi (és szépművészeti műfajú) kifejezésében teremtődik meg a végesség határáig eljutó és azt átlépő ész belső egyesülése a képességekkel. Ez utóbbi belső egyesülésben a fenségesség az, amely a *Kant* filozófia meghatározó eszközévé válik, ami végül az ember egyetemes képességeinek további kritikai feltárásához vezethet bennünket.

[53] I. Kant: Az ítélőerő kritikája, Akadémia Kiadó, Bp. 1979, 185-188 old.

This document was created with Win2PDF available at http://www.win2pdf.com.
The unregistered version of Win2PDF is for evaluation or non-commercial use only.
This page will not be added after purchasing Win2PDF.